

ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГО «НАУКОВИЙ КЛУБ «СОФУС»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році

Випуск 1

2017

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році
Виходить до 4 разів на рік

Випуск 1. 2017

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Співзасновники: Львівський торговельно-економічний університет, Подільський державний аграрно-технічний університет, ГО «Науковий клуб «СОФУС»

Головний редактор:

Башнянин Г.І. – д.е.н., професор (Україна)

Заступник головного редактора:

Іванишин В.В. – д.е.н., професор (Україна)

Виконавчий редактор:

Семенишена Н.В. – д.ф., доцент (Україна)

Відповідальний секретар:

Сидорук Б.О. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Випусковий редактор:

Сава А.П. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Редакційна колегія:

Анісіч З. – д-р н., професор (Сербія)

Барроз Р.Х. – професор (Іспанія)

Білан Ю. – д.ф., (Польща)

Васильців Т.Г. – д.е.н., професор (Україна)

Гаверсхо Т. – професор (Швеція)

Герасименко Т.О. – д.ф., доцент (Україна)

Ілмаз Б. – д-р ф., асоц. професор (Туреччина)

Кірсєва О.Ф. – д.е.н., професор (Білорусь)

Копилук О.І. – д.е.н., професор (Україна)

Корольонок Г.А. – д.е.н., професор (Білорусь)

Куцик П.О. – д.ф., професор (Україна)

Лупенко Ю.О. – д.е.н., професор (Україна)

Місюк М.В. – д.е.н., професор (Україна)

Онофрей А.З. – д-р хаб., професор (Молдова)

Пал Сігн Нетра – д-р ф., професор (Індія)

Пархомець М.К. – д.е.н., професор (Україна)

Рагуз І.В. – д-р, професор (Хорватія)

Редченко К.І. – д.е.н., професор (Україна)

Семак Б.Б. – д.е.н., професор (Україна)

Сідорова М.І. – д.е.н., професор (Росія)

Чайковська О.В. – д-р ф., перекладач (Україна)

Чикуркова А.Д. – д.е.н., професор (Україна)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського торговельно-економічного університету
(протокол № 7 від 28.03.2017 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого ЗМІ
КВ № 21695-1595Р від 24.11.2015 р.*

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України
з економічних наук (наказ МОН України № 1222 від 07.10.2016 р.)*

Журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), PIHЦ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2015 – 46,85), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Адреса редакції:

ГО «Науковий клуб «СОФУС», Україна, 46027, м. Тернопіль, а/с 553. тел. +38 (098) 787-81-47.

E-mail: ijournal.ed@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Відповідальність за оригінальність (плагіат) тексту наукової статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації несуть автори наукових праць. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії збірника. Передрук та переклад статей дозволяється лише за згодою редакції та автора.

© Львівський торговельно-економічний університет,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
ГО «Науковий клуб «СОФУС», 2017
© Економічний дискурс, 2017

LVIV UNIVERSITY OF TRADE AND ECONOMICS
STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA
SCIENTIFIC CLUB «SOPHUS»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013

Issue 1

2017

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013
Periodicity: up to 4 times a year

Issue 1. 2017

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Founders: Lviv University of Trade and Economics, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Scientific Club «SOPHUS»

Editor in Chief:

Hryhorii Bashnianyn – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Associate Editor:

Volodymyr Ivanyshyn – Dr. sc. (Econ), Professor (Ukraine)

Executive Editor:

Natalia Semenyshena – PhD, Assoc. Prof. (Ukraine)

Responsible Secretary:

Borys Sydoruk – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Managing Editor:

Andriy Sava – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Editorial Board:

Zoran Anišić – Dr., Professor (Serbia)

Rafael Hernandez Barros – Professor (Spain)

Yuriy Bilan – dr. (Poland)

Taras Vasylytsiv – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Tord Häversjö – Dr., Professor (Sweden)

Tamara Herasymenko – Ph.D., Assoc. Professor (Ukraine)

Yilmaz Berna Burcu – Dr. in Accounting, Assoc. Prof., (Turkey)

Elena Kireeva – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)

Oksana Kopylyuk – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Gennadiy Korolenok – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)

Petro Kutsyk – Ph.D., Professor (Ukraine)

Yurii Lupenko – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Mykola Misyuk – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Aleksandr Onofrei – Dr.sc.(Economics), Professor (Moldova)

Pal Singh Netra – Professor (India)

Mykola Parkhomets – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Ivona Vrdoljak Raguz – Dr., Professor (Croatia)

Kostyantyn Redchenko – Dr.sc.(Accounting), Professor (Ukraine)

Bogdan Semak – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Marina Sidorova – Dr.sc.(Accounting), Professor (Russia)

Olha Chaikovska – Ph.D., interpreter (Ukraine)

Alla Chykurkova - Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

*Recommended for publication by Academic Council
Lviv University of Trade and Economics
(protocol # 7, from 03.28.2017)*

*State registration
KB № 21695-1595P reissued 11.24.2015.*

*The journal included in the list of scientific professional editions of Ukraine
by economic sciences (order by MES of Ukraine #1222 from 10.07.2016)*

The journal is indexed in international directories and scientometric databases: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), PIHLJ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2015 – 46,85), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Editorial Office:

Scientific club «SOPHUS», Ukraine, 46027, Ternopil, box 553. tel. +38 (098) 787-81-47.

E-mail: ijournal.ed@gmail.com; clubsophus@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Responsibility for originality (plagiarism) the text of the article, the accuracy of facts, quotations, statistics, proper names, place names and other information, as well as the fact that the materials do not contain data that can't be open publication are the authors of scientific papers. The opinions of the authors of publications may not coincide the views of the editorial board of the collection. Reprint and translation of articles is allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© Lviv University of Trade and Economics,
State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Scientific Club «SOPHUS», 2017
© The economic discourse, 2017

З М І С Т

Світова економіка та міжнародні відносини	
Войцешук Андрій, Пархоменко Валерій ІНСПЕКЦІЙНО-ДОГЛЯДОВІ КОМПЛЕКСИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ	7-14
Економіка і управління народним господарством	
Сава Андрій УПРАВЛІННЯ І РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	15-22
Економіка суб'єктів господарювання	
Бєлко Ігор ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПІДПРИЄМСТВАХ!	23-32
Грицина Леся ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	33-41
Жмурко Інна РИЗИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇХ СТРАХУВАННЯ	42-49
Іванько Анатолій ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ДОМОГОСПОДАРСТВ У ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ	50-57
Економіка природокористування	
Баланюк Іван, Забара Алевтина РОЛЬ БІОЕКОНОМІКИ У СТВОРЕННІ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	58-63
Касперевич Лілія КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ	64-73
Коморна Оксана ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ В ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ	74-82
Лобанова Оксана ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ	83-91
Никитюк Юрій РОЛЬ КОНКУРЕНЦІЇ В ЕФЕКТИВНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ РИНКУ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ	92-99
Чудовська Вікторія ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ	100-107
Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку економіки	
Омельяненко Віталій ВПЛИВ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК: ВИСНОВКИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	108-117
Охріменко Ігор ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	118-125
Технології менеджменту і маркетингу	
Козин Лариса ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧІВ В СИСТЕМІ СТАЛОГО МАРКЕТИНГУ: НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ	126-135
Фінансово-кредитні відносини	
Kovalenko Viktoria CENTRAL BANK CRISIS MEASURES TO OVERCOME THE FINANCIAL CRISIS	136-144
Піхняк Тетяна ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	145-152
Черничко Тетяна, Сенищ Павло РОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У СТАБІЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	153-160
Статистика та інформаційне забезпечення економіки	
Васильців Тарас, Лупак Руслан, Васильців Василь ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СЕКТОРУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УКРАЇНИ	161-172
Відомості про авторів	173-176

C O N T E N T

World economy and international relations	
Voitseshchuk Andrii, Parkhomenko Valerii INSPECTION AND CARE COMPLEXES IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF CUSTOMS RISKS	7-14
Economics and management of national economy	
Sava Andriy MANAGEMENT AND REGULATION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF RURAL DEVELOPMENT	15-22
The economy of business entities	
Belko Ihor ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS AND PROSPECTS OF IN THE ENTERPRISE	23-32
Hrytsyna Lesya PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF COMPANIES: COMPARATIVE ANALYSIS	33-41
Zhmurko Inna RISKS IN AGRICULTURAL SECTOR AND THE NEED OF THEIR INSURANCE	42-49
Ivanko Anatoliy ORGANIZATIONAL AND TECHNOLOGICAL IMPROVEMENT OF PRODUCTION FUNCTION OF HOUSEHOLDS IN THE SECTOR OF MILK PRODUCTION OF UKRAINE	50-57
Environmental economics	
Balaniuk Ivan, Zabara Alevtina ROLE OF BIOECONOMY IN CREATING OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	58-63
Kasperevych Liliya CLASSIFICATION METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE NATURE RESERVE FUND	64-73
Komorna Oksana ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PECULIARITIES OF THE ECOSYSTEM SERVICES MARKET DEVELOPMENT IN FORESTRY	74-82
Lobanova Oksana ECOLOGICAL AND ECONOMIC SUSTAINABLE LAND USE IN HUMAN SETTLEMENTS	83-91
Nykytyuk Yuriy THE ROLE OF COMPETITION IN THE EFFICIENT FUNCTIONING OF MEDICINAL HERBS MARKET	92-99
Chudovska Victoriia INSTITUTIONAL CHARACTERISTICS OF THE RATIONAL LAND USE SYSTEM IN POPULATED AREAS	100-107
Innovation and investment providing of economic development	
Omelyanenko Vitaliy COMPETITIVE ENVIRONMENT IMPACT ON INNOVATION & TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT: CONCLUSIONS FOR PUBLIC POLICY	108-117
Okhrimenko Igor DEFINITION OF CONCEPT INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES	118-125
Technologies of management and marketing	
Kozyn Larysa CONSUMER BEHAVIOR IN THE SYSTEM OF SUSTAINABLE MARKETING: DIRECTIONS OF TRANSFORMATION	126-135
Financial and credit relations	
Kovalenko Viktoria CENTRAL BANK CRISIS MEASURES TO OVERCOME THE FINANCIAL CRISIS	136-144
Pihniak Tetiana FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AS A GUARANTEE OF UKRAINIAN ECONOMY STABLE DEVELOPMENT	145-152
Chernychko Tetiana, Senyshch Pavlo ROLE OF THE BANKING SYSTEM IN CREDIT RELATIONS STABILIZATION IN UKRAINE	153-160
Statistics and information provision of economy	
Vasylytsiv Taras, Lypak Ruslan, Vasylytsiv Vasyl ANALYSIS OF MACROECONOMIC, INDUSTRIAL, FINANCIAL, INTELLECTUAL AND HUMAN RESOURCES COMPONENT OF UKRAINE INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES SECTOR SECURITY	161-172
Information about the authors	173-176

СВІТОВА ЕКОНОМІКА
ТА МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ

WORLD ECONOMY
AND INTERNATIONAL
RELATIONS

УДК 339.543:336.02
JEL Classification F10, F13

Войцещук Андрій

к.е.н., доцент, директор департаменту спеціалізованої
підготовки та кінологічного забезпечення

Державна фіскальна служба,
м. Хмельницький, Україна

E-mail: v_and@i.ua

Пархоменко Валерій

головний державний інспектор відділу спецпідготовки з протидії митним
та податковим правопорушенням та організації оперативного-розшукової діяльності
департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення

Державна фіскальна служба,
м. Хмельницький, Україна

ІНСПЕКЦІЙНО-ДОГЛЯДОВІ КОМПЛЕКСИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ

Анотація

Вступ. Розвиток світової економіки супроводжується розширенням міжнародних економічних відносин, в тому числі й в сфері торгівлі, що потребує від країн застосування заходів захисту національних інтересів при переміщенні товарів та предметів через митний кордон. Зазначене актуалізує питання впровадження нових інструментів управління митними ризиками, передусім технічних засобів митного контролю, зокрема використання інспекційно-доглядових комплексів.

Методи. У статті використано наступні методи дослідження: діалектичний метод пізнання, теоретичного узагальнення й порівняння; аналізу та синтезу; метод узагальнення – для формулювання висновків дослідження.

Результати. Досліджено питання доцільності та можливості застосування засобів безконтактного огляду великогабаритних вантажів і транспортних засобів в контексті використання інспекційно-доглядових комплексів в системі управління митними ризиками. Розглянуто питання створення та функціонування системи митного контролю великогабаритних вантажів і транспортних засобів, що представляє собою мережу інспекційно-доглядових комплексів (ІДК), включених в загальний інформаційний простір ДФС України, в умовах реалізації системи управління ризиками. Важливим є профілактичне значення застосування ІДК. Використання ІДК дозволяє ефективніше протидіяти недостовірному декларуванню товарів, підвищує результативність боротьби з контрабандою, забезпечує більш високий ступінь ефективності митного контролю.

Перспективи. Практичне застосування інспекційно-доглядових комплексів потребує професійної підготовки операторів аналізу інформації. Тому подальші дослідження будуть зосереджені на розробці методичного забезпечення якісної підготовки фахівців, які будуть проводити митний контроль із використання ІДК, що дозволить мінімізувати ризики.

Ключові слова: інспекційно-доглядові комплекси, митний контроль, порушення митного законодавства, профілі ризику, система управління ризиками, технічні засоби, товари і транспортні засоби.

Вступ.

Сучасні реалії розвитку світової економіки вказують на розширення міжнародних економічних відносин між країнами, в тому числі й в сфері торгівлі. Відповідно, отримавши доступ до світових ринків, кожна країна прагне захистити свій національний економічний простір від експансії інших. Практика показує, що країни-економічні лідери змогли трансформувати свої національні інтереси у глобальні, нав'язавши своє бачення розвитку міжкраїнного співробітництва та узгодження національних інтересів. Так, глобальні інтереси на сучасному етапі розвитку світової економіки у практичній площині виступають проекцією переваг та можливостей певної групи країн, але ніяк не сумою їхніх та індивідуальних інтересів [1].

Зовнішньоекономічна політика при цьому залишає державам механізми захисту національних інтересів, проте і вони не завжди забезпечують однаковий ефект при застосуванні країнами із різним рівнем економічного розвитку. За таких умов митна сфера не є відокремленою від інших ланок суспільного життя, а, навпаки, дотичною до соціально-економічної, політичної, ідеологічної, екологічної складових, адже митна політика має безпосередній вплив на збалансування національних інтересів, визначає зовнішньоекономічний вектор розвитку. Саме на цьому аспекті і наголошують науковці, зазначаючи, що «митна політика є чи не єдиним реальним напрямком впливу держави як на внутрішні тенденції розвитку, так і на зовнішні», і «митна політика еволюціонує не відокремлено від соціально-економічної системи суспільства» [2]. У цьому контексті все більшої актуальності набуває впровадження нових інструментів управління митними ризиками, що не суперечать правилам міжнародної торгівлі та сприяють захисту національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження проблем організації сучасної системи управління ризиками у вітчизняній практиці знайшли відображення у працях О. Годованця [3], К. Крисоватої [4], Г. Кулик [5], П. Пашка [6], С. Терещенка [7] та ін. Окремі аспекти застосування технічних засобів контролю у митній сфері розглядали у своїх працях Г. Дейниченко [8], І. Ємченко [9] та ін. Разом з тим, сучасні тенденції розвитку митної справи та організації митного контролю ставлять нові вимоги до технічних засобів, які потребують постійної модернізації та оновлення, зокрема й щодо ширшого впровадження інспекційно-доглядових комплексів для підвищення ефективності управління митними ризиками.

Метою дослідження є оцінка сучасної системи управління ризиками, обґрунтування значення технічних засобів митного контролю та визначення переваг впровадження інспекційно-доглядових комплексів для підвищення ефективності управління митними ризиками в Україні.

Методологія дослідження.

У статті використано наступні методи дослідження: діалектичний метод пізнання, теоретичного узагальнення й порівняння; аналізу та синтезу; метод узагальнення – для формулювання висновків дослідження.

Результати.

Забезпечення безпеки міжнародної торгівлі та національних інтересів країн в процесі міжнародного співробітництва, прискорення товаро- та пасажорообігу через митний кордон потребує розробки новітніх підходів до організації митної справи. Одним із напрямків вирішення таких завдань в Україні є модернізація системи управління ризиками та адаптація її не лише до світових стандартів, але й до особливостей української економіки. Маємо на увазі фактори як економічного та соціального характеру, так і географічно-територіального та технічного, адже Україна має вигідне для нелегальних перевезень положення та є фактично транзитною територією у ланцюгу переміщення товаропотоків. Для запобігання поглиблення такої ситуації актуалізується питання модернізації сучасної системи управління ризиками, які виникають при переміщенні

товарів, предметів, осіб через митний кордон країни. Реалізація цього завдання передбачає застосування сучасних інструментів митного контролю та формування митного інформаційного середовища із використанням попереднього інформування.

В останні роки проблеми порушення митних правил та незаконного переміщення товарів, предметів та осіб перестають бути питанням національного характеру, оскільки такий вид злочинності набув світових масштабів. Для України розширення зовнішньоторговельних зв'язків та лібералізація умов торгівлі об'єктивно потребує додаткових заходів для захисту національного митного простору. Безперечно, процедура та форми проведення митного контролю є законодавчо регламентованими в Україні, проте, поряд із цим, система управління ризиками (СУР) виступає суттєвим її доповненням та забезпечує виконання важливих завдань. В нашій країні дана система використовується на усіх етапах контролю: від аналізу попередньої інформації про товари, транспортні засоби, які перетинають кордон і не були подані до митного оформлення, задля вжиття превентивних заходів, так і безпосередньо під час здійснення митного контролю й процедур митного оформлення, при плануванні проведення документальних планових виїзних перевірок. Останні здійснюються вже після завершення митного оформлення, тому формуються виходячи з результатів аналізу зовнішньоекономічних операцій підприємств із використанням системи управління ризиками [10].

З метою уніфікованого трактування понять, пов'язаних із застосуванням системи управління ризиками в Україні, їх визначено та закріплено на законодавчому рівні. Так, Митним кодексом України встановлено, що ризик – це ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, а управлінням ризиками – це робота органів з питань доходів і зборів в напрямку аналізу ризиків, їхнього виявлення та оцінки, розроблення та практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та контролю застосування цих заходів [10].

Управління ризиками виконує подвійну функцію – забезпечує ефективність діяльності органів, уповноважених на проведення митного контролю, а також робить прозорим сам процес контролю та зменшує його бюрократизацію, що регламентується міжнародними правовими документами [11].

При здійсненні аналізу ризиків, як правило, досліджуються характеристики не окремих об'єктів (товарів, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та ін.), а цілих груп. Як наслідок, визначаються області ризику, що включають групи об'єктів аналізу ризику за певними критеріями, наприклад: товари, які мають спільну країну походження, або задекларовані в одній товарній позиції (підпозиції) та ін., стосовно яких є необхідність проведення окремих форм митного контролю. Слід зазначити, що наявність митних ризиків не має прямої залежності від характеристик суб'єктів. Не обов'язково суб'єкт, який лише розпочинає свою зовнішньоекономічну діяльність, буде допускати умисно або з необережності помилки у митних деклараціях, і, навпаки, суб'єкт з великим досвідом не застрахований від правопорушень у подальшому. З іншого боку, підприємство з великим досвідом здійснення зовнішньоекономічної діяльності може бути використане для незаконних операцій, а його позитивною репутацією скористаються як прикриттям.

Для виявлення ризиків органи ДФС (їхні структурні підрозділи) в межах своїх компетенцій здійснюють значний комплекс заходів, який зокрема включає аналіз зовнішньоекономічних операцій, виявлення та оцінку ризиків, розроблення і реалізацію практичних заходів з управління ризиками, а також один з найважливіших етапів – проведення аналізу результатів вжитих заходів та, за потреби, їх коригування задля підвищення ефективності у подальшому.

При розробленні та реалізації практичних заходів з управління ризиками актуальним є використання технічних засобів, які мають велике значення при проведенні митного контролю, адже проведення митного огляду та ефективність митного контролю залежать і від виду транспорту переміщення товарів, оскільки в даному випадку різним є ступінь ризику порушення митного законодавства. Потенційні ризики мають місце при переміщенні побутових товарів у

спеціалізованих транспортних засобах, наприклад, у напівпричепях, обладнаних холодильним устаткуванням. З одного боку, це не заборонено, і власники транспортних засобів самостійно приймають рішення щодо типу товарів, які вони переміщують, та умов транспортування, але з іншого – це можливий спосіб переміщення товарів з приховуванням від митного контролю, зберігання яких потребує певного температурного режиму.

Також, існує потенційний ризик в частині використання особливостей конструкції транспортного засобу для ускладнення виявлення товарів, прихованих від митного контролю. Мова йде про відсутність доступу митників до товарів з боку напівпричепу, тобто для огляду товарів, розташованих в передній частині автомобіля, необхідно вивантажити усі товари, що в свою чергу вимагає додаткових технічних, людських та часових ресурсів. Тому сучасні технічні засоби дозволяють проводити візуальний контроль вмісту об'єкта без його розкриття [12].

Зважаючи на сучасну структуру транспортних перевезень, одним з основних напрямків модернізації управління ризиками є створення дієвої системи митного контролю великогабаритних вантажів і транспортних засобів, що представляє собою мережу інспекційно-доглядових комплексів (ІДК), інтегрованих в загальний інформаційний простір ДФС України. Основна функція інспекційно-доглядових комплексів – це візуалізація вмісту великогабаритних об'єктів і ототожнення матеріалів, які там знаходяться, предметів і речовин з матеріалами, предметами і речовинами, зафіксованими в митних деклараціях та інших товаросупровідних документах.

Впровадження та ефективне застосування інспекційно-доглядових комплексів сприяє виконанню митницями як фіскальної функції (забезпечення надходжень податків та зборів до бюджету), так і регулюючої (підвищення рівня професійної підготовки фахівців, що проводять митний огляд, та ефективності діяльності контролюючих органів, розширення їхнього співробітництва, в тому числі й інформаційного, із аналогічними службами інших країн; активізація зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів ЗЕД та збільшення товаропотоків через митний кордон) та захисної (зменшення ризику виникнення загроз національній безпеці, зокрема, щодо переміщення заборонених до ввезення товарів).

Використання ІДК дозволяє застосовувати таку форму контролю вантажів, яка отримала назву «Неруйнівний контроль», що означає проводити контроль без відкриття упаковки товару. Також важливим є і час, протягом якого без розтину і порушення засобів ідентифікації, без розвантаження транспортного засобу можна отримати важливе для ідентифікації рентгенівське зображення товарів, що переміщуються через кордон, конструкційних вузлів транспортного засобу, необхідних для ідентифікації товарів. Таким чином, суттєво зменшується час проходження митного контролю.

Практичне застосування інспекційно-доглядових комплексів дає можливість отримувати додаткову інформацію про обсяг завантаження транспортного засобу, характер товарів, що перевозяться, для прийняття рішень в процесі аналізу та управління ризиками, а це, в свою чергу, сприяє оптимізації і прискоренню процесів митного декларування й митного контролю, виявлення об'єктів недостовірного декларування та митних правопорушень.

Виділяють 4 типи ІДК: мобільні ІДК; умовномобільні ІДК; стаціонарні ІДК; ІДК для контролю авіаконтейнерів і поїздів. Існують особливості застосування ІДК на різних видах транспорту (легкового автотранспорту та великогабаритних об'єктів), але у всіх випадках такі комплекси дозволяють візуалізувати предмети у кілька разів, оцінити просторовий вміст об'єктів, що досліджуються, ідентифікувати порожнини. На сьогодні в Україні діють такі сучасні мобільні рентгенотелевізійні системи як VACIS, Rapiscan Eagle M4507, ZBV. У рамках міжнародної технічної допомоги в 2009 р. Україна отримала 11 мобільних рентгенівських установок Rapiscan Eagle M4507.

Залежно від функціонального призначення ІДК поділяються на: ІДК для інтроскопії легкових автотранспортних засобів (легкових автомашин, мікроавтобусів, причепів, пересувних дач, окремих вантажних упакувань, вага яких не перевищує 3-х тонн і розмірів легкових автомашин); для інтроскопії великогабаритних об'єктів, призначених для перевезення вантажів (контейнерів,

трейлерів, рефрижераторів, залізничних вагонів) [12].

Основна увага при застосуванні ІДК приділяється не лише виявленню фактів порушень, а й аналізу умов перевезення товарів, географії та структури товаропотоків, які переміщуються із порушеннями з метою мінімізації ризикових ситуацій й розробки конкретних профілів ризику з максимально вузькими індикаторами ризику та критеріями відбору об'єктів. Число таких профілів ризику постійно збільшується, з часом відбувається їхня актуалізація, окремі профілі ризику, які не привели до виявлення правопорушень, скасовуються.

Значний інтерес становлять профілі ризику, які розроблені на підставі виявлених порушень та їх застосування на аналогічні переміщення товарів або аналогічні поставки в інших регіонах. Так, затверджений окремий ряд профілів ризику, спрямованих на виявлення приховувань в транспортному засобі, які можна встановити тільки в процесі митного огляду із застосуванням технічних засобів митного контролю, зокрема ІДК, оскільки транспортний засіб сканується в досить короткі терміни і є можливість виявлення вкладень. Дана ситуація найбільш важлива при необхідності огляду порожнин, ємностей, доступ до яких і встановлення факту наявності або відсутності вкладень в які ускладнені (цистерни, балони, бочки тощо). Разом з тим, «тривале» застосування ІДК без виявлення підозр може розглядатися як один з позитивних аспектів при розгляді питання про виключення з дії окремих профілів ризику, незастосування окремих форм митного контролю або заходів щодо дотримання забезпечення митного законодавства.

Важливим є профілактичне значення застосування ІДК, тобто сам факт використання ІДК на митницях ДФС призводить до переміщення недобросовісних учасників ЗЕД з даного митного органу на інші, не обладнані ІДК, що в свою чергу також є предметом розгляду і аналізу в системі управління ризиками для застосування заходів щодо їхньої мінімізації на цих митних постах.

Таким чином, застосування ІДК при митному контролі на сьогоднішній день дозволяє в повній мірі впроваджувати механізми системи управління ризиками шляхом встановлення критеріїв відбору для використання ІДК, а також служить одним із заходів мінімізації ризиків, виявлених під час проведення митного контролю. Однак, найбільші результати приносить не тільки тотальне використання ІДК, а й застосування його щодо товарних партій, які потрапляють під ті чи інші індикатори ризиків, а також критерії відбору, що підвищує ефективність його застосування.

Впровадження в практику роботи митниць ДФС ІДК дозволяє ефективніше протидіяти недостовірному декларуванню товарів, підвищує результативність боротьби з контрабандою, забезпечує більш високий ступінь ефективності митного контролю. Поряд з цим, важливо залучати при проведенні митного контролю з використанням технічних засобів і кінологічні підрозділи.

Водночас при організації митного контролю виникає безліч проблем, тому, з огляду на темпи впровадження інспекційно-доглядових комплексів на митницях, ключовим напрямом підвищення ефективності застосування ІДК є вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців для роботи із цією технікою.

Ефективність проведення митного контролю та результативність застосування ІДК щодо виявлення випадків недостовірного декларування, а також і предметів контрабанди, в значній мірі залежить від рівня професійної підготовки операторів аналізу інформації. Підготовка висококваліфікованих операторів аналізу інформації вимагає застосування нових підходів до системи підготовки та професійного відбору даної категорії фахівців.

Серед важливих завдань в процесі підготовки фахівців для ІДК є забезпечення якісного та ефективного використання можливостей комплексу при проведенні митного контролю, мінімізації ризиків і скорочення часу на проведення митного контролю та кількості митних оглядів. Разом з тим, в процесі підготовки фахівців для ІДК виявлено ряд проблем, що впливають на якість і ефективність проведення митного контролю. Як показала практика, при проведенні оперативного митного контролю ефективність застосування ІДК щодо виявлення випадків порушення митного законодавства багато в чому залежить від рівня підготовленості оператора аналізу інформації, отриманої з використанням ІДК.

Так, в загальній системі підготовки фахівців, які здійснюють свої функції огляду товарів і транспортних засобів з використанням ІДК, категорія посадових осіб, які аналізують інформацію, повинна мати певний набір професійних якостей. Однак, не всі посадові особи мають відповідні здібності проводити якісний і у встановлені терміни аналіз інформації, отриманої на ІДК, що призводить до утворення відповідного ризику недотримання митного законодавства, при цьому необхідно враховувати і ризики, пов'язані з так званим «людським фактором».

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне до початку підготовки фахівця на етапі відбору психологічною службою проходження ним наступних обов'язкових стадій (етапів):

- попередній відбір кандидатів з їх медичним оглядом. Такий відбір дозволить виявити осіб, найбільш придатних за своїми індивідуальними якостями і можливостями до навчання та ефективної професійної діяльності за фахом;

- психофізіологічний відбір, який передбачає проведення психофізіологічного тестування з метою виявлення особливостей конкретної людини і професійної придатності її до роботи в якості оператора аналізу інформації.

Таким чином, професійна придатність людини здійснювати функції оператора аналізу інформації повинна оцінюватися на основі низки показників: сила нервової системи, аналітичність, емоційно-вольова стійкість, комунікативність, відповідальність, самооцінка, сприйняття форми, простору, руху, кольору, зорова працездатність, образна пам'ять; стійкість, концентрація, переключення та розподіл уваги; образне мислення, швидкість реакції та ін. Важливу роль у відборі кандидатів відіграє особиста мотивація людини до навчання та роботи.

Висновки і перспективи.

Таким чином, підвищити ефективність митного контролю та, як наслідок, мінімізувати ризики можливо за рахунок наступних заходів:

1. Створення ступеневої системи відбору кадрів для роботи на ІДК, за участю психологічних підрозділів.

2. Професійний відбір за спеціальностями (оператори аналізу інформації), створення комплексної програми тестування психофізіологічних і професійних якостей претендентів.

3. Проведення стажування на робочому місці для отримання стійких практичних навичок і вивчення посадових обов'язків.

4. Регулярне проведення конкурсів професійної майстерності, семінарів, обмін досвідом операторів аналізу інформації.

5. Вивчення практичного досвіду підготовки операторів аналізу інформації ІДК на митницях зарубіжних країн.

6. Створення бібліотеки рентгенівських зображень транспортних засобів, незаконних вкладень, предметів контрабанди тощо.

7. Участь операторів аналізу інформації в огляді підозрілих вантажів за результатами огляду на ІДК.

8. Направлення на ІДК посадових осіб, які мають вищу технічну освіту.

Підвищення якості підготовки фахівців сприятиме мінімізації ризиків, забезпечення якісного та ефективного митного контролю, скорочення часу на проведення митного контролю та відповідно кількості митних оглядів, результативності застосування ІДК щодо виявлення випадків недостовірного декларування та предметів контрабанди.

Список використаних джерел

1. Yang Yue. The Global Interests in the Process of Globalization. *Journal of Politics and Law*. 2010. Vol. 3. № 1. P. 121–124.

2. Іващук І. Вплив митної політики на економічний розвиток країн у контексті глобалізаційних процесів *Економічний аналіз*. 2012. Т. 11(1). С. 286–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_11%281%29_64

3. Годованець О. В. Концептуальні основи функціонування системи управління ризиками митного

контролю в Україні. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2015. Т. 20. Вип. 5. С. 222–227.

4. Крисовата К.В. Фінансові ризики в системі митного контролю та митного оформлення товарів. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 2 (49), ч. 2. С. 47–52.

5. Кулик Г. Митні ризики та ризики в управлінні системою державної митної служби України: сутність та співвідношення / Г. Кулик // *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 4. С. 167–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2012_4_22

6. Митна політика та митна безпека України : моногр.; за заг.ред. П.В. Пашка, І.Г. Бережнюка. Хмельницький. : ПП Мельник А.А., 2013. 338 с.

7. Терещенко С. Управління ризиками під час митного контролю товарів / С. Терещенко, С. Галько // *Товари і ринки*. 2011. № 1. С. 43–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2011_1_7

8. Дейниченко Г.В. Технічні засоби митного контролю : навч. посібник у структурно-логічних схемах / Г.В. Дейниченко, Н.О. Афукова, Д.В. Дмитревський. Х. : ХДУХТ, 2015. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1004/1/T3MK-%20учеб.пособие.doc.pdf>

9. Ємченко І.В. Методи і технічні засоби митного контролю : Підручник / І.В. Ємченко, А. П. Закусілов. Київ : Центр навч. л-ри, 2007. 432 с.

10. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI . URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>

11. The Revised Kyoto Convention. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs procedures (Kyoto Convention) [Electronic Resource]. Mode of access: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/conventions/pf_revised_kyoto_conv.aspx

12. Технічні засоби митного контролю : [навч. посіб.] / За заг. ред. А. Д. Войцещука. Хмельницький : Інтрада, 2012. 297 с.

Статтю отримано: 23.02.2017 / Рецензування 17.03.2017 / Прийнято до друку: 22.03.2017

Voitseshchuk Andrii

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Director,
Department of specialized training and Dog Training provision,
State Fiscal Service
Khmelnitskyi, Ukraine
E-mail: v_and@i.ua

Parkhomenko Valerii

Chief state inspector, Department of special training on combating customs
and tax offenses and the organization of operational and investigative activities,
Department of specialized training and Dog Training provision
State Fiscal Service
Khmelnitskyi, Ukraine

INSPECTION AND CARE COMPLEXES IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF CUSTOMS RISKS

Abstract

Introduction. The development of the world economy is accompanied by the expansion of international economic relations, including in the sphere of trade, which requires using measures to protect national interests from other countries in moving goods and items across the customs border. The above facts actualize the issue of introduction of new tools for management of custom risks, especially technical means of customs control, including the use of inspection and care centers.

Methods. The following methods are used during the study: dialectical method of knowledge, theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis, method of generalization - to formulation of conclusions of research.

Results. The question of the appropriateness and possibility of the use of contactless inspection of oversize cargo and vehicles in the context of using the inspection and care complexes in the system of management of customs risks is

investigated. The question of the establishment and functioning of the system of customs control of bulky cargo and vehicle representing a network of inspection and care complexes included in the common information space of DFS in Ukraine, in terms of implementing of risk management systems. It is important to use preventive value for using ICC. Using ICC allows effectively counteract of false declaration of goods, increases the effectiveness of the fight against smuggling, provides a higher degree of efficiency of customs control.

Discussion. Practical application of inspection and care complexes requires professional training of operators for analysis of information. Therefore, further research will focus on developing methodological provision of high quality training of professionals who will carry out customs control of the use of inspection and care complexes and that will allow to minimize risks.

Keywords: inspection and care complexes, customs control, customs offenses, risk profiles, the system of risk management, technical means, goods and vehicles.

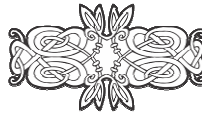
References

1. Yang Yue, (2010). The Global Interests in the Process of Globalization. *Journal of Politics and Law*, 3 (1), 121–124.
2. Ivashchuk, I. (2012). Vplyv mytnoi polityky na ekonomichni rozvytok krain u konteksti hlobalizatsiinykh protsesiv [The impact of customs policy on economic development in the context of globalization]. *Economic analysis*, 11(1), 286–295. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_11%281%29_64
3. Hodovanets, O.V. (2015). Kontseptualni osnovy funktsionuvannia systemy upravlinnia ryzykamy mytnoho kontroliu v Ukraini [Conceptual Foundations of Risk Management System customs control in Ukraine]. *Bulletin of the Odessa National University*, 20, 5, 222–227.
4. Krysovata, K.V. (2013). Finansovi ryzyky v systemi mytnoho kontroliu ta mytnoho oformlennia tovariv [Financial risks in the system of customs control and customs clearance]. *Journal of Social and Economic Research*, 2 (49), 47–52.
5. Kulyk, H. (2012). Mytni ryzyky ta ryzyky v upravlinni systemoiu derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy: sutnist ta spivvidnoshennia [Custom risks and risk management system in the State Customs Service of Ukraine: the nature and value]. *Public Administration and Local Self-Government*, 4, 167–174. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2012_4_22
6. Pashko, P.V., & Berezhniuk, I.H. (2013). *Mytna polityka ta mytna bezpeka Ukrainy* [Customs and customs security Ukraine]. Khmelnytskyi, Ukraine: PP Melnyk A.A.
7. Tereshchenko, S., & Halko, S. (2011). Upravlinnia ryzykamy pid chas mytnoho kontroliu tovariv [Risk management during the customs control of goods]. *Products & Markets*, 1, 43-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2011_1_7
8. Deinychenko, H.V., Afukova, N.O., & Dmytrevskiy, D.V. (2015). *Tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu* [Technical means of customs control], Kharkov, Ukraine: KhDUKht. Retrieved from elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1004/1/T3MK-%20учеб.пособие.doc.pdf
9. Yemchenko, I.V., & Zakusilov, A.P. (2007). *Metody i tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu* [The methods and technical means of customs control]. Kiev, Ukraine, Center of textbooks.
10. Customs Code of Ukraine. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>
11. The Revised Kyoto Convention. Retrieved from http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/conventions/pf_revised_kyoto_conv.aspx
12. Voitseshchuk, A. D. (2012). *Tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu* [Technical means of customs control]. Khmelnytskyi, Ukraine: Intrada.

Received: 02.23.2017 / Review 03.17.2017 / Accepted 03.22.2017

ЕКОНОМІКА І
УПРАВЛІННЯ НАРОДНИМ
ГОСПОДАРСТВОМ

ECONOMICS
AND MANAGEMENT
OF NATIONAL ECONOMY

УДК 338.43:332.14
JEL Classification O18

Сава Андрій
к.е.н., с.н.с., докторант
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
м. Київ, Україна
E-mail: andriy_sava@ukr.net

УПРАВЛІННЯ І РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація

Актуальність. Поряд з обґрунтуванням концептуальних засад формування понятійного апарату дослідження, теоретичного осмислення процесів соціально-економічного розвитку сільських територій необхідно розглядати як об'єкт управління. Ефективність управління безпосередньо залежить від організації функціонування сільських територій, визначення ієрархії органів регулювання і застосування принципів саморегулювання.

Методи. Для досягнення поставленої мети використано діалектичний метод пізнання дії економічних законів, системний підхід до вивчення економічних явищ, а також монографічний, абстрактно-логічний та метод абстрагування. Методологічною основою дослідження слугували теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених з питань соціально-економічного розвитку сільських територій, функціонування територіальних громад та механізму управління ними.

Результати. У статті обґрунтовано чинники, що впливають на розвиток сільських територій; визначено роль процесу управління сільськими територіями в умовах чіткого державного регулювання та їх самоорганізації. Сформовано ієрархію органів регулювання діяльності сільських територій та проведено класифікацію регулювання в умовах ринку, що дозволить реалізувати механізм ефективного управління ними.

Перспективи. Перспективними напрямками подальшого дослідження є вивчення методологічних засад і принципів оцінки соціально-економічного розвитку сільських територій та реалізації механізму управління ними в умовах дерегуляції їх функціонування.

Ключові слова: управління, регулювання, саморегулювання, сільська територія, розвиток, організація, територіальна громада.

Вступ.

Процес розвитку сільських територій України означає створення умов для усестороннього задоволення інтересів тих, хто на цій території проживає і працює, – людей. Інакше кажучи, визначальними в аграрній реформі повинні бути інтереси людини, а похідними вже від них – інтереси бізнесу та держави. Йдеться не про протиставлення інтересів держави і громадян, а про те, що в умовах трансформації аграрного сектору економіки і його реформування державні інтереси в цій сфері можуть бути реалізовані на практиці лише через задоволення інтересів людей, бо в іншому випадку будь-які трансформаційні зміни не мають змісту.

Соціально-економічний розвиток сільських територій також має враховувати необхідність територіально-адміністративної організації їх функціонування на місцевому рівні (організаційний розвиток територіальних громад) та національному рівні (політика децентралізації та ефективного управління і регулювання). Тому, на нашу думку, одним із основних факторів розвитку має стати запровадження ефективного механізму управління сільськими територіями, зокрема через діяльність органів місцевого самоврядування, які є каталізатором соціально-економічних процесів.

Управління із саморегулюванням у розглянутій системі соціально-економічного розвитку сільських територій є не просто етапом досягнення якісно нового рівня життя населення, а середовищем прийняття рішень щодо його досягнення через трансформацію економічних результатів господарської діяльності до формування належної соціальної інфраструктури та становлення нової якості життя у гармонії із природним та культурним середовищем перебування і розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням теоретико-методологічного та організаційно-практичного забезпечення функціонування сільських територій, обґрунтування управління їхнім розвитком в умовах впровадженні саморегулювання на рівні територіальних громад присвячені ряд наукових досліджень і праць. Зокрема, вченими-економістами, які займалися цією проблематикою, є О.М.Бородіна, О.М.Булавка [2, 11], І.В.Гончаренко [3], Ю.Е.Губені, М.І.Долішній, В.Д.Залізко, О.В.Заставецька, В.К.Збарський, І.М.Куліш, А.В.Лісовий, Ю.Й.Лупенко [11], М.Й.Малік [11], Г.Л.Монастирський [5], О.І.Павлов [7], І.В.Прокопа [8], В.А.Пулім, П.Т.Саблук, О.П. Славкова [10], Т.М. Талавирия [12], В.В.Юрчишин та ін.

Водночас результати наукових досліджень потребують системного вивчення і формування узагальнених підходів до застосування механізму управління розвитком сільських територій в умовах економічних трансформацій і дерегулювання соціально-економічних процесів в територіальних громадах. Вирішення цих наукових проблем й обумовило необхідність проведення даного дослідження.

Метою дослідження є дослідити теоретичні та організаційно-практичні аспекти територіального розвитку села та обґрунтувати формування системи управління розвитком сільських територій з врахуванням регулювання соціально-економічних процесів на різних рівнях їх функціонування.

Методологія дослідження.

Для досягнення поставленої мети використано діалектичний метод пізнання дії економічних законів, системний підхід до вивчення економічних явищ, а також монографічний, абстрактно-логічний та метод абстрагування. Методологічною основою дослідження слугували теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених з питань соціально-економічного розвитку сільських територій, функціонування територіальних громад та механізму управління ними.

Результати.

У процесі дослідження встановлено, що всі основні елементи системи сільських територій перебувають між собою в тісній залежності та взаємозв'язку. Підсилюється цей зв'язок у великій мірі і завдяки застосуванню принципів розвитку сільських територій [9].

Однак, як будь-яка інша система, сільські території знаходяться під значним впливом різноманітних факторів, які притаманні середовищу їх функціонування. Професор М.П. Талавирия серед них виділяє дві групи в залежності від характеру впливу (рис. 1).

Рис. 1. Чинники розвитку сільських територій в умовах ринку [12, с. 385]

Що стосується їхньої організації, то варто виокремити основні складові елементи, які у подальшому формують сутність, підходи та вектори системи управління і регулювання сільськими територіями.

До складових елементів організації сільських територій науковці відносять наступні блоки [1, с. 126]:

1. Визначення проблемних індикаторів розвитку та пошук напрямів вирішення питань, процес яких має передувати розробці концепції та формування політики.

2. Розробка концепції стратегії розвитку сільських територій з її наступною «матеріалізацією» (тобто визначення сутності та цільового призначення розвитку сільських територій; систему політичних, правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських та інших механізмів її реалізації; місце і роль держави, регіонів, органів місцевого самоврядування, сільських громад, господарюючих на селі суб'єктів у розбудові сільських територій).

3. Виведення і вирішення проблем розвитку сільських територій на більш якісний рівень обґрунтування їх організації та регулювання, зокрема з боку держави.

4. Формування суспільного середовища, сприятливого для повернення спільноти інтересу до розвитку сільських територій і подолання соціально-економічної кризи.

5. Забезпечення діяльності спеціальних державного і регіональних фондів розвитку сільських територій, у тому числі шляхом їх багатоканального наповнення.

Реалізація такого сценарію здійснюється через ефективну систему управління. Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що управління як економічну категорію розглядають з різних позицій:

- соціальної (соціально-економічно-культурно-політичне управління двох типів – саморегулювання та державне управління);
- біологічної (еколого-біологічне);
- технологічної (технічне, техногенне);
- деструктивізму (здійснення маніпуляційного впливу).

Звичайно, що управління як процес впливу на глобальному рівні, виникло в межах

організованої структури суспільства – держави, за допомогою якої поширилися форма об'єднання людей. З іншого боку, з'явилася необхідність узгодженої спільної діяльності людей, тобто цілеспрямованому впливу на соціально-економічні процеси – управлінні.

Регуляторні функції держави у різні періоди еволюції суспільного ладу володіли слабшою або сильнішою силою впливу на розвиток економічних систем. В останні десятиліття у розвинутих країнах пропагується ринок та ліберальні соціально-економічні відносини, що вимагає значної дерегуляції процесів. Тому у кожній із них виникає боротьба щодо пошуку оптимального співвідношення: регулювання – саморегулювання.

Процеси саморегулювання розвитку сільських територій конкретизуються на рівні механізмів місцевого самоврядування. Відповідно до системного підходу, самоорганізацію слід розуміти як процес встановлення в економічній системі порядку, що відбувається винятково за рахунок кооперативної дії і зв'язків її компонентів. При цьому самоорганізація являє собою встановлення організованості, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності упорядкованих впливів з боку середовища.

І якщо при чіткому державному управлінні (приклад – адміністративно-планова економіка СРСР) є чіткий розподіл на суб'єкт та об'єкт управління, то при саморегулюванні – об'єкт і суб'єкт є єдиним цілим. Тобто сільські території у першому випадку є цілковитим об'єктом управління з боку чи не єдиного суб'єкта – держави як інституційної одиниці, а в другому – одночасно носієм функцій управління та їх впливу.

В сучасних умовах, коли державні органи України започаткували політику децентралізації управління сільськими територіями, виникає відчуття планомірного переходу від регулювання до саморегулювання.

Саморегулювання тут виступає інститутом, у межах якого ефект самоорганізації досягає свого найбільшого розвитку. Однак, виникає запитання, чи ці два поняття є незалежними формами організації сільських територій, до яких еволюціонують, чи взаємопов'язаними категоріями, в яких поєднуються функції держави та функціональність саморегулювання.

На нашу думку, другий варіант виглядає більш реалістичним та базовим, оскільки процес саморегулювання не може існувати в рамках певної держави та її внутрішньої системи управління.

Підтверджується це існуючим інструментарієм інститутів саморегулювання. Так, якщо розглянути механізм формування та реалізації системи управління у вигляді єдиного ланцюга взаємопов'язаних суспільних явищ:

потреби → інтереси → цілі → рішення → дії → результати,

то ефективність таких його елементів як «рішення» та «дії» залежать виключно від можливостей і повноважень суб'єкта. Відповідно у органів місцевого самоврядування, яким делегують функції саморегулювання, можливості є обмеженими в рамках функціональної здатності держави.

З огляду на це, в Україні існує власна ієрархія державного регулювання і саморегулювання, яке реалізується як територіальний тип управління. Він органічно поєднує управління ресурсами, галузями, поселенською мережею, ландшафтами, власне територією на її різних рівнях (рис. 2).

Як показує практика, у процесі управління сільськими територіями значний вплив мають громадські організації та підприємницькі структури. За переконаннями окремих вчених це, з одного боку, підвищує конкурентність управлінської діяльності, а з іншого – потребує її координації. З огляду на ієрархію системи управління, координатором і модератором територіального управління має виступати держава, її органи управління різного рівня та компетенції [7, с. 157].

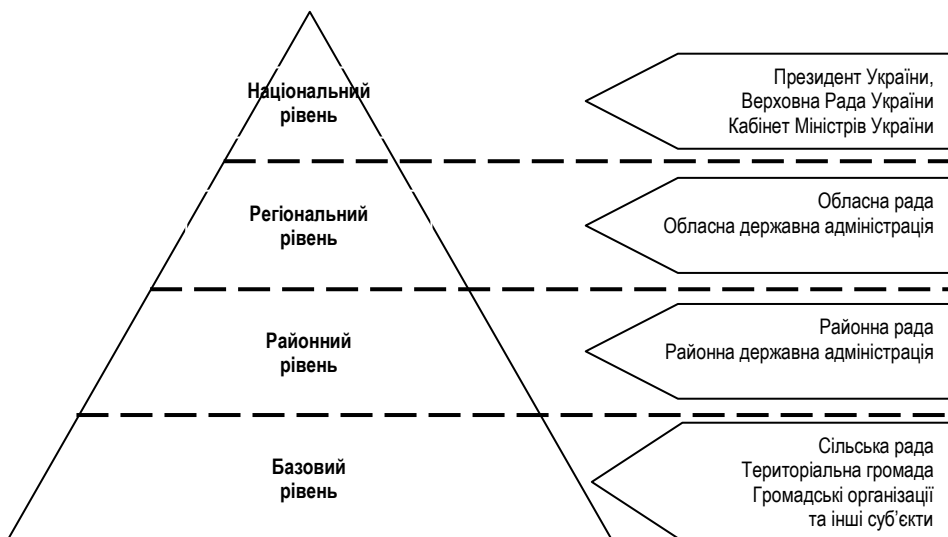

Рис. 2. Ієрархія органів управління сільськими територіями

Розроблено автором за джерелом: [7, с. 179].

Відповідно до цих поглядів, система управління та регулювання розвитком сільських територій необхідно розглядати дещо ширше і допустити, що їх суб'єктами є не лише держава, а й інші інституційні одиниці [5, с. 7; 134-137].

Залежно від цього, регулювання можна класифікувати на такі види (рис. 3):

Рис. 3. Регулювання розвитку сільських територій

Розроблено автором

При цьому кожен із зазначених видів виконує власні функції:

1. Державне регулювання, яке здійснюється через відповідні органи державної влади та передбачає керування об'єктом через низку засобів та інструментів: правових, морально-мотиваційних, інвестиційно-монетарних, фіскальних, адміністративно-примусових та ін.

2. Самоврядне регулювання – це сукупність методів і форм цілеспрямованого впливу органів самоврядування на соціально-економічний розвиток своїх сільських територій з метою досягнення поставлених цілей. Цілі визначаються територіальних програм соціально-економічного розвитку відповідних територій, які діють в рамках загальнонаціональних проектів. Тому, на наш

погляд, самоврядне регулювання можна назвати доповненням до державного регулювання, адже досягнення єдиної цілі – забезпечення сталого розвитку України – реалізується на різних рівнях управління.

3. Ринково-інституційне регулювання розвитку сільських територій здійснюється інститутами ринкової інфраструктури (банками, біржами, консалтинговими компаніями, лізинговими фірмами). Їхня діяльність полягає в адаптації можливостей ринку до потреб сільських територій, а також їх пристосування до умов ринку. У цьому процесі визначальним є інституційний підхід державного регулювання на основі ефективного поєднання чіткого адміністративного впливу (закони, програми, інструкції, положення) та ліберальних відносин між суб'єктами.

4. Громадське регулювання – це процес регулювання соціально-економічних процесів громадськими організаціями, політичними партіями, іншими органами самоорганізації населення. Оскільки територіальна громада є де-факто громадським об'єднанням, то в умовах сільського самоврядування громадське і самоврядне регулювання фактично збігаються. Зазначені вище категорії дозволяють більш конкретно окреслити головні особливості поняття «соціально-економічний розвиток сільських територій», яке традиційно диференціюється на три складові: економічну, соціальну і управлінську.

Загалом, дослідивши управлінські аспекти організації сільських територій, можна стверджувати, що їхній розвиток – це багатоетапний процес, що передбачає не тільки планування і формування програм соціально-економічного розвитку, але й організацію цього розвитку за допомогою проектування і створення певних інституцій, що здійснюють мобілізацію ресурсного потенціалу, його використання і налаштування на саморозвиток з метою подолання бідності та підвищення добробуту [4].

Така система управління та регулювання виконує властиві їй завдання, притаманні різним рівням ієрархії, які висвітлені в рис. 2.

На національному рівні, тобто на найвищому щаблі системи управління, об'єктом регулювання виступає сільська територіальна підсистема, а метою регулювання – всебічне сприяння виконанню сільськими територіями життєво важливих для усього суспільства функцій за рахунок створення правових, економічних, фінансових, організаційних передумов.

Ефективність регуляторних функцій на цьому рівні залежить від механізму розподілу владних повноважень між центральними органами виконавчої влади та територіальними органами державної влади. Тут слід застосувати відповідний рівень політичного впливу, діяльності суб'єктів управління, представлених вищими органами державної влади, прерогативою яких є розроблення державної політики, втілення її в нормативно-правові акти, стратегії та програми розвитку тощо [7, с. 128-132, 159].

Щодо регіонального (обласного) рівня даної системи, то сільські території як об'єкти потребують адекватного політичного впливу, дій суб'єктів, представлених територіальними органами виконавчої і законодавчої влади регіону, представництвами підприємницьких структур, громадськими організаціями, не всі з яких опікуються виконанням функцій, що мають відношення до об'єкта [7, с. 159].

Районний рівень регулювання розвитком сільських територій представлений суб'єктами управління, віднесених до районних органів виконавчої влади, відповідних органів місцевого самоврядування, представників бізнесу, громадськості, які зайняті винятково забезпеченням функціонування сільських територій.

На базовому рівні управління сільським розвитком ключову роль відіграють сільські територіальні громади (вони виступають суб'єктною основою місцевого самоврядування). Відтак, на об'єкт – сільські території – поширюється сфера компетенції сільських територіальних громад та їх органів, органів самоорганізації населення, зареєстрованих за місцем їх знаходження. Цей рівень є найбільш складним в регулюванні, оскільки тут об'єкт і суб'єкт управління є неподільними. Але при цьому слід урахувати рівень розвитку самоврядування на селі.

Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що розвиток сільських територій слід розглядати як матеріалізацію (практичне втілення) системних загальнодержавних, регіональних і безпосередньо місцевих заходів і практичних дій, підпорядкованих сучасним і стратегічним інтересам та потребам кожної конкретної сільської території, кожного, в тому числі найменшого, сільського поселення, кожної сільської виробничо-господарської структури, кожного сільського жителя [6, с. 10; 7, с. 10-46].

Висновки і перспективи.

Загалом для сучасної наукової думки, що сформувалася в трансформаційний період, стосовно проблеми розвитку сільських територій в Україні характерні дві основні риси: перехід від галузевого підходу до розуміння сутності та ознак територіального підходу розвитку; дослідження сільських територій як складного системного утворення, що виступає самостійним складним об'єктом процесу управління і регулювання. Це, в свою чергу, потребує подальших наукових досліджень методологічних основ розвитку сільських територій та вивчення міжнародного досвіду їх організації.

Список використаних джерел

1. Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О.А Біттер, П.С Березівський, В.С. Мельник. Львів: Українські технології, 1997. С. 187.
2. Булавка О. Г. Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. - 2016. - № 6. - С. 104-110.
3. Гончаренко І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики: [монографія] / Гончаренко І.В.– Львів: ІРД НАН України., 2009. 370 с.
4. Кубіцький Ю. С. Сучасна модель та парадигма управління сільськими територіями / Ю. С. Кубіцький // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 8 (111) / Наук. ред. І.Г. Манцуров. К., 2011. С. 261–266.
5. Монастирський Г. Л. Організація управління та регулювання економічним і соціальним розвитком сільських поселень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 / Г.Л. Монастирський. Л., 2003. 21 с.
6. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. 2006. № 10 (539). С. 4–13.
7. Павлов О. І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: монографія / О.І. Павлов. Одеса: Астропринт, 2008. 208 с.
8. Прокопа І.В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І.В. Прокопа // Економіка АПК. - 2007. - №6. - С. 50-59.
9. Сава А.П. Генезис та сучасний ви-мір концептуальних ос-нов дослідження розвит-ку сільських територій / А.П.Сава // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Ч.3. Економічні науки. Випуск 24, 2016. С.181-188.
10. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика : монографія / О.П. Славкова. Суми, 2010. 330 с.
11. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. - К: ННЦ ІАЕ, 2013. - 74 с.
12. Талавира М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.03 / Талавира Микола Петрович; Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 458 с.

Статтю отримано: 20.01.2017 / Рецензування 16.02.2017 / Прийнято до друку: 27.02.2017

Sava Andriy

Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Doctoral student
NSC «Institute of agrarian economics»

Kyiv, Ukraine

E-mail: andriy_sava@ukr.net

MANAGEMENT AND REGULATION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF RURAL DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. Along with the justification of conceptual principles of forming the conceptual apparatus of research, theoretical understanding of the processes of social and economic rural development should be seen as an object of control. Effective management of the organization depends on the functioning of rural areas, determining the hierarchy of regulation and applying the principles of self regulation.

Methods. The dialectical method of knowledge of the economic laws, systematic approach to the study of economic phenomena, and monographic, abstract and logical method, method of abstraction are used to achieve this goal

The issue of social and economic development of rural areas, the operation of local communities and management mechanism are the methodological basis of the study.

Results. The factors that influence the development of rural areas; the role of process management rural areas in conditions of strict government regulation and their self-organization are substantiated in the article. Formed hierarchy of regulation of the activity of rural areas and the classification regulation in the market to realize efficient management mechanism.

Discussion. Perspective areas for further research is to study methodological foundations and principles of assessment of social and economic development of rural areas and the implementation mechanism of management in terms of their operation deregulation.

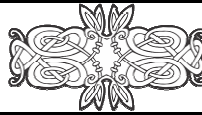
Keywords: management, regulation, self-regulation, rural area development, organization, local community.

References

1. Bitter, O.A., Berezivskyy, P.S., Me'nyk, V.S. (1997). *Efektivnist silskohospodarskoho vyrobnytstva i riven zhyttya silskoho naseleння* [The efficiency of agricultural production and living standards of the rural population]. Lviv: Ukrayinski tekhnolohiyi.
2. Bulavka, O.H. (2016). Teoretyko-metodychni ta orhanizatsiyni osnovy rozvytku silskykh terytoriy [Theoretical, methodological and organizational basis for rural development]. *The economy of AIC*, 6, 104-110.
3. Honcharenko, I.V. (2009). *Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok silskykh terytoriyi rehionu: problemy teorii ta praktyky* [Socio-economic development of rural territories region: theory and practice]. Lviv: IRD NAN Ukrayiny.
4. Kubitsky, Yu.S. (2011). Suchasna model ta paradyhma upravlinnya silskymy terytoriyamy [Modern management model and paradigm of rural areas]. *The formation of market relations in Ukraine*, 8(111), 261-266.
5. Monastyrskyy, H.L. (2003). "Organization administration and regulation of economic and social development of rural settlements", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.02.03, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv.
6. Onyshchenko, O. (2006). Silskyy rozvytok: osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi [Rural development: fundamentals of methodology and organization]. *Ukraine economy*, 10(539), 4-13.
7. Pavlov, O.I. (2008). *Silskyy rozvytok v Ukrayini: teoriya, praktyka, polityka, upravlinnya* [Rural development in Ukraine: theory, practice, policy, management], monograph, Astroprynt, Odesa, Ukraine.
8. Prokopa, I.V. (2007). Silski terytoriyi Ukrayiny: doslidzhennya i rehulyuvannya rozvytku [Rural areas in Ukraine: research and development regulation]. *The economy of AIC*, 6, 50-59.
9. Sava, A.P. (2016). Henezys ta suchasnyy vymir kontseptualnykh osnov doslidzhennya rozvytku silskykh terytoriy [Genesis and modern dimension of the research conceptual bases of rural development]. *Collection of scientific papers of PSAEU*, 24, 181-188.
10. Slavkova, O.P. (2010). *Rozvytok silskykh terytoriy: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Rural development: theory, methodology, practice], monograph, Sumy, Ukraine.
11. Lupenko, Yu.O., Bulavka, O.H. (2013), ed. *Stratehichni napryamy staloho rozvytku silskykh terytoriy na period do 2020 roku* [Strategic directions for sustainable rural development for the period 2020], NNC "IAE", Kyiv, Ukraine.
12. Talavyrya, M.P. (2011). "Organizational-economic mechanism of state support for rural development", Doct. Sc. (Econ.), 08.00.03, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Received: 01.20.2017 / Review 02.16.2017 / Accepted 02.27.2017

УДК 66.3977
JEL Classification P21

Белко Ігор

здобувач кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: belko-dpi@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПІДПРИЄМСТВАХ!

Анотація

Вступ. Сьогодні організаційні зміни чи не найважливіша складова управління організацією. Слід зазначити, що метод організаційного розвитку (принаймні його найбільш суттєві складові) знаходить широке застосування в організаційній практиці сучасних підприємств. Організаційний розвиток визначається як довгостроковий, ретельний, всеосяжний процес зміни і розвитку організації і працюючих у ній людей, стратегії розробки організаційної структури управління з процедурами підготовки персоналу, здатного працювати в межах нової організації, оскільки організаційні структури управління є необхідною, але недостатньою умовою ефективного функціонування організації.

Методи. Дослідження проводилось на основі системного та процесного підходів до використання сучасних методів управління змінами. Матеріалами для даного дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних вчених, а також власні спостереження і напрацювання. В написаній статті використовувалися такі методи дослідження, як: монографічний, порівняльно-аналітичний, спостереження, а також табличний метод подання інформації.

Результати. Результатом дослідження є порівняння концепцій організаційного розвитку з реінжинірингом бізнес-процесів. Пропонується розробка механізму організаційного розвитку та реінжинірингу бізнес-процесів, як методів управління змінами на підприємствах, що потребує єдності виконавців та лідерів, які проводять зміни; якісного управління персоналом і персоналу, залученого до енергійних дій по внесенню змін; бізнес-процесів, що мають виходи, відповідні цілям клієнтів і цілям бізнесу; інформаційних технологій як умови радикальних змін, які йдуть назустріч потребам реалізувати бізнес-ініціативу, що стане перспективним напрямом наших досліджень.

Перспективи. Підвищення ефективності організації в довгостроковій перспективі має стати такою ж повсякденною турботою менеджерів, як і оперативні показники її поточної роботи. Тому, нами акцентується увага на врахуванні специфічних особливостей вітчизняних організацій при застосуванні зарубіжних теорій організаційного розвитку.

Ключові слова : управління, організаційний розвиток, зміни, реінжиніринг бізнес-процесів.

Вступ.

Сучасне конкурентне середовище являє собою доволі динамічну структуру, тому організація яка в ньому знаходиться, також перебуває в постійному русі. Задля того щоб не тільки не відставати від своїх конкурентів але й випереджати їх компанії необхідні зміни. Сьогодні зміни чи не найважливіша складова управління організацією. Організаційний розвиток визначається як

довгостроковий, ретельний, всеосяжний процес зміни організації і працюючих у ній людей. Процес ґрунтується на навчанні всіх співробітників шляхом прямої взаємодії та передачі практичного досвіду. Мета змін полягає в одночасному підвищенні продуктивності організації та якості праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Що стосується проблем управління змінами в організаціях, то їх вирішенню присвячено наукові праці таких видатних вчених-економістів, як Л. Грейнера, Ф. Гуїяра, К. Левіна, К. Фрайлінгера. У роботах цих авторів управління змінами пов'язано з еволюційним характером розвитку організацій і спрямовано на забезпечення їх ефективності в короткостроковому та довгостроковому періодах.

Серед вітчизняних вчених питання управління організаційними змінами досліджують О.Ю. Гусева, С. Б. Довбня, А. В. Серіков. У їхніх роботах досліджено сутність змін в організації, сучасні концепції, методи змін, передумови, що їх обумовлюють. Однак, економічні умови функціонування вітчизняних організацій суттєво відрізняються від міжнародної практики, що обумовлює необхідність проведення системних досліджень і на цій основі постійного удосконалення теоретичних і методичних основ управління змінами у вітчизняних організаціях.

Мета.

Метою даного дослідження є аналіз публікацій, які висвітлюють теоретичні і методичні підходи щодо сутності та методичних аспектів організаційного розвитку для їх узагальнення та формулювання власного бачення перспектив впровадження сучасних методів управління змінами на вітчизняних підприємствах з врахуванням української практики менеджменту.

Методологія дослідження.

Дослідження методів управління змінами на підприємствах здійснювалося за допомогою системного та процесного підходів. Матеріалами даного дослідження виступили праці зарубіжних вчених, а також власні спостереження і напрацювання. В написаній статті використовувалися такі методи дослідження, як: монографічний, порівняльно-аналітичний, спостереження, а також табличний метод подання інформації.

Результати.

Під організаційним розвитком мається на увазі концепція планування, ініціювання та здійснення процесів зміни соціальних систем із залученням широкого кола учасників [1, с. 54]. Прихильники еволюційної концепції виходять з того, що в першу чергу повинні змінюватися погляди, ціннісні уявлення та моделі поведінки членів соціотехнічної системи, а потім і сама система ("організація" в інституціональному розумінні). Організаційний розвиток визначається як довгостроковий, ретельний, всеосяжний процес зміни і розвитку організації і працюючих у ній людей. Процес ґрунтується на навчанні всіх співробітників шляхом прямої взаємодії та передачі практичного досвіду. Мета змін полягає в одночасному підвищенні продуктивності організації та якості праці.

Дане визначення вже намічає основні нормативні положення організаційного розвитку. Зміни повинні здійснюватися членами організації. Тим самим організаційний розвиток може сприяти демократизації праці. Зайві ієрархічні шаблі повинні ліквідуватися, а владні відносини зводиться до рівня партнерства з акцентом на взаємну довіру [2, с. 11].

Розширена концепція організаційного розвитку включає як структурний, так і кадровий аспект. У рамках структурного підходу робиться спроба за допомогою змін в організаційному регулюванні (наприклад, організаційних планів, описів окремих рольових функцій) створити сприятливі рамкові умови для досягнення цілей організаційного розвитку. Кадровий підхід полягає у проведенні заходів щодо підвищення кваліфікації співробітників (розвитку персоналу) і

стимулювання їхньої готовності до прийняття і здійснення змін.

Безумовно, целевстановлення організаційного розвитку (економічна та соціальна ефективність) повинне спиратися на комбінацію обох підходів. Організаційний розвиток здійснюється в кілька етапів. Спочатку відбувається "розморожування" соціальної системи. Ставляться під питання погляди, цінності і моделі поведінки членів системи і проводиться експертиза їх придатності для досягнення системних цілей (продуктивність, інноваційна активність, гуманізація праці). На другому етапі починається рух до змін. Нові моделі поведінки та організаційного регулювання випробовуються і в ході навчання персоналу закріплюються. Процеси змін вимагають логічного завершення, так як відомо, що вони можуть тривати нескінченно довго. Тому необхідні стабілізація і консолідація нових, офіційно узаконених моделей поведінки і організаційних правил. Це відбувається на етапі так званого заморожування процесу змін [2, с. 32].

У рамках концепції організаційного розвитку важливо встановити, в якому місці організаційної ієрархії знаходиться вихідний пункт для процесу змін, який в подальшому стане всеохоплюючим для соціальної системи. Розглянута концепція в цьому відношенні сильно відрізняється від концепції господарського реінжинірингу (табл. 1). Якщо для останнього характерно рух "зверху вниз", то концепція організаційного розвитку має значно більше варіантів. Вона допускає не тільки зворотний хід процесу ("знизу нагору"), але і його ініціювання в нижній і верхній частинах ієрархії одночасно (так звана біполярна стратегія). Процес змін може початися також в декількох ієрархічних ланках, різних спеціальних областях і на різних ієрархічних рівнях (стратегія "багатьох точок") або подібно клину в центрі ієрархічної структури, поступово поширюючись на прилегли пласти соціальної системи (стратегія клину").

Таблиця 1

Зіставлення основних методів управління змінами*

Критерій	Господарський реінжиніринг	Організаційний розвиток
Походження методу	Інженерні науки, консультаційна практика з менеджменту.	Соціальна психологія, консультаційна практика з соціології.
Основна ідея	Радикальне переосмислення і перепроєктування підприємств або виробничо-господарських процесів	Довгострокова, всеосяжна зміна і розвиток організації та її членів.
Принципова позиція менеджерів	Мислення дискретними категоріями (наприклад, розрив з колишніми структурами). Чітка постановка питання "чому потрібні зміни". Залучення до участі переконаних прихильників змін.	Збереження членів організації на своїх місцях. Розрахунок на власні сили. Залучення до участі співробітників, уражених змінами. Демократизація, ліквідація ієрархії.
Ставлення до персоналу	Надання додаткових повноважень. Формування професіоналів	Опора на співробітників, здатних до навчання і готових взяти на себе відповідальність.
Характер змін	Глибокі і всеохоплюючі зміни. Переривчастість процесу. Зміни великими стрибками.	Тривалий процес навчання і розвитку. Безперервність процесу. Зміни дрібними кроками.
Терміни реалізації проекту	Кілька років з орієнтацією на швидкий успіх, вимірюваний в кількісних показниках.	Протягом тривалого часу з розрахунком на терпіння і відкритість.
Об'єкт змін	Підприємство в цілому або ключові процеси.	Підприємство в цілому або його частини.
Цілі	Значне і стабільне підвищення рентабельності (економічної ефективності).	Підвищення рентабельності (економічної ефективності), гуманізація праці (соціальна ефективність).

Продовження табл. 1

Вид кризи	Криза ліквідності. Криза успіху	Криза успіху. Стратегічна криза.
Стратегія змін	Стратегія "зверху вниз".	Стратегія "зверху вниз". Стратегія "знизу вгору". Біполярна стратегія. Стратегія "клина". Стратегія "багатьох точок".
Методичні аспекти	Реорганізація ключових процесів відповідно до прийнятої ринкової стратегії. Адаптація організаційних структур та посадових інструкцій. Зміна ціннісних уявлень (наприклад, орієнтація на процес створення вартості або клієнтуру). Впровадження сучасної інформаційної технології. Розвиток персоналу і нові методи оплати праці.	Структурний та кадровий підхід (нові форми організаційних структур, зміна поглядів і моделей поведінки співробітників, кваліфікаційні заходи для окремих осіб і груп).
Ключові ролі	Лідер ("владний покровитель"). "Господар процесу" (в ролі його куратора). Група реінжинірингу. Управляюча комісія (у складі "владного покровителя" та спеціалістів). "Шеф реінжинірингу" (спеціаліст).	"Агенти змін" (у складі фахівців і "господаря процесу" в ролі консультанта). "Система клієнта" (реорганізованих сфер діяльності) "Каталізатор змін" ("владний покровитель").
Сильні сторони	Можливість радикального оновлення. Шанси на явне підвищення рентабельності. Швидкість змін. Концептуальна єдність заходів. Значне розширення компетенції фахівців.	Соціальна прийнятність у зв'язку з природним ходом змін. Облік здатності до розвитку членів системи. Стимулювання самоврядування та самоорганізації. Довгострокова перспектива. Відсутність (зниження) опору змінам.
Слабкі сторони	Нестабільність у фазі змін. Обмеження в часі і діях у зв'язку з бажанням швидко покращити результати. Виняток альтернатив стратегії змін (тільки "зверху вниз"). Низька соціальна прийнятність.	Недостатня швидкість реакції Завищені вимоги до соціальної компетенції учасників процесу організаційного розвитку. Необхідність пошуку компромісів. Недостатня можливість реалізації непопулярних, але необхідних рішень.

* Джерело: систематизовано автором за даними [1-7]

Слід зазначити, що саме метод організаційного розвитку (принаймні його найбільш суттєві складові) знаходить широке застосування в організаційній практиці сучасних підприємств.

Американський вчений Л. Грейнер розробив модель процесу успішного управління організаційними змінами, яка складається з шести етапів.

Етап 1. Тиск і спонукання. Першим кроком управлінської діяльності керівництва повинно бути усвідомлення необхідності змін і готовності до їх проведення. Цей тиск може здійснюватися зовнішніми факторами (зростаюча конкуренція, зміни в економіці, поява нових законів або постанов уряду), а також внутрішніми факторами (зниження продуктивності праці, значне зростання витрат, плінність кадрів, конфлікти та скарги в організації).

Етап 2. Посередництво і переорієнтація уваги. Керівництво відчуває необхідність змін, але не може зробити обґрунтований аналіз проблем. Виникає потреба в посередницьких послугах зовнішнього консультанта, який може об'єктивно оцінити ситуацію. Посередництво повинно бути об'єктивним та ефективним, сприяти зміні орієнтації.

Етап 3. Діагностика і усвідомлення. На цьому етапі керівництво збирає відповідну інформацію, визначає причини виникнення проблем, які потребують змін. За Л. Грейнером цей процес необхідно починати на вищому рівні управління, а потім поступово спускатися до нижчого управлінського рівня. Однак, неможливо виявити проблему і прийняти рішення без достовірної інформації з нижчих рівнів управління.

Етап 4. Знаходження нового рішення та шляхів його виконання. Після визначення проблеми, керівництво шукає спосіб виправлення ситуації. В більшості випадків керівництво повинно заручитися згодою тих, хто відповідає за здійснення змін.

Етап 5. Експеримент і виявлення. Організація не може брати на себе ризик, зразу проводячи масштабні зміни, без обґрунтованого визначення проблем, прихованих труднощів. Шляхом експерименту і виявлення негативних наслідків можливого рішення керівництво корегує свої плани для досягнення бажаного ефекту.

Етап 6. Підкріплення і згода. Керівництво повинно мотивувати людей, щоб вони погодилися і прийняли запропоновані для організації зміни. Цього можна досягти переконанням підлеглих, що зміни вигідні як організації, так і особисто кожному члену колективу. Можливими способами підкріплення згоди на зміни є: похвала, визнання, просування по службі, підвищення оплати праці за більш високу продуктивність, а також участь в проведенні змін [3, с. 133-135].

Школа людських відносин рекомендує використовувати участь працюючих в управлінні організаційними змінами, а досвід працюючих необхідно враховувати при прийнятті рішень. Л. Грейнер визначив 3 способи розподілу влади між різними рівнями організації.

1. Розподіл повноважень припускає високу ступінь участі працюючих в прийнятті рішень. Керівники і підлеглі разом визначають необхідні зміни і рекомендують їх для впровадження.

2. Односторонні дії – припускають використання законної влади для проведення змін в житті. Вони ефективні в тих ситуаціях, де підлеглі сприйнятливі до законної влади (військові частини, державні структури та ін.).

3. Делегування повноважень – відповідає ліберальному стилю керівництва, коли підлеглим надається інформація про необхідні зміни, а потім корегуються дії по їх здійсненню. Перевагами делегування повноважень є та обставина, що вони зменшують можливість опору змінам, а недоліком є якість рішень, які можуть знаходитися під впливом групової думки. Опір змінам може стати небажаним явищем і, як свідчать дослідження, він проявляється у всіх, кого торкаються зміни. Керівництво організації повинно знати причини небажання змін у підлеглих [3, с. 137].

Отже, організаційний розвиток (ОР) являє собою складне явище, в якому поєднуються суто організаційно адміністративні явища із соціально-психологічними процесами. Стратегія організаційного розвитку належить до типу комплексних забезпечуючих стратегій і охоплює певний перелік процесів, що відбуваються на підприємстві і входять до поняття ОР.

Організаційний розвиток можна визначити як процес удосконалення формальних

організаційних структур управління (ОСУ), процеси управління, розподілу та координації прав, обов'язків, відповідальності, організація роботи управлінських працівників та ін.) і неформальних аспектів організаційної діяльності (підвищення рівня знань, навичок і досвіду в міжособистісному й міжгруповому спілкуванні; організація підвищення кваліфікації, перекваліфікації та раціонального переміщення кадрів, тобто кар'єри, з метою досягнення найефективнішого балансу між ними із застосуванням ефективних методів мотивації та формування організаційної культури).

Цільовою характеристикою ОР є підвищення ефективності функціонування організації як об'єкта управління.

Умови ОР — наявність механізмів реєстрації і адаптації до змін на ринку, в техніці та технологіях, до інших факторів зовнішнього середовища, а також до змін у самій виробничій і управлінській системах підприємства.

Засобами досягнення ОР є методи організаційного аналізу та проектування, методи соціальної психології, що дають змогу змінювати поведінку членів організації, свідомо впливаючи на цінності, міжособистісні та міжгрупові взаємини, індивідуальні навички, а також поєднання методів організації праці (у тому числі ергономіки) з досягненнями «поведінкових наук», які допомагають створити умови для більш інтенсивного використання людського потенціалу, а отже, потенціалу систем управління загалом.

Найвідоміший американський спеціаліст з впровадження ОР К. Левін запропонував концепцію, яка базується на твердженні, що кожна організація має баланс (динамічну рівновагу) двох різноспрямованих сил, які сприяють чи протидіють ОР. З метою ефективного впровадження змін він запропонував використовувати модель «силового поля». Згідно з цією моделлю об'єкти перебувають у рівновазі, якщо алгебраїчна сума протилежно спрямованих векторів є рівність. Якщо цей баланс порушено, об'єкт рухається в тому чи іншому напрямку, тобто розвивається чи деградує [4, с. 25].

Не зменшуючи значення цього підходу, треба зазначити, що в соціальних системах практично неможливо кількісно визначити дію тих чи інших векторів. Дещо обмеженим є також твердження, що зміни в організації відбуваються лише за рахунок підсилення дії векторів, що сприяють позитивним змінам, і ослаблення інших. Наявність такої ситуації неминуче породжує конфлікти, які практично неможливо остаточно розв'язати.

Впроваджуючи стратегії, треба врахувати, що «позитивні та негативні» фактори (сили, вектори) будуть існувати завжди; їх треба ретельно досліджувати та балансувати. Позитивні фактори сприяння: усвідомлення необхідності проведення змін; організаційна криза; старіння продукції, технології; зміни законодавчих і економічних важелів; зміни цінностей та норм у працівників; зниження продуктивності праці, якості продукції; зміни стилю управління; використання концепцій поведінкових шкіл. Негативні фактори протидії: бюрократична жорсткість структури; протиріччя в цілях; організаційна інерція; застарілі концепції або невизначеність управлінського стилю керівництва; невдачі у впровадженні системних перетворень в організаціях; опір і побоювання змін [5, с. 69].

Отже, концепція організаційного розвитку – це система ідей та уявлень, яка визначає цілі функціонування організації, характер відносин між суб'єктом і об'єктом, між працівниками цих підсистем, а також характер взаємозв'язків між окремими ланками ОСУ і зв'язків у межах більш широких взаємин – з зовнішнім середовищем.

Важливим елементом реалізації концепції ОР є поєднання у відповідній стратегії розробки ОСУ з процедурами підготовки персоналу, здатного працювати в межах нової організації, оскільки ОСУ є необхідною, але недостатньою умовою ефективного функціонування організації.

У 1993 р. американські фахівці з менеджменту М. Хаммер і Дж. Чампі в основних рисах сформулювали концепцію реінжинірингу бізнесу. На їхню думку, господарський реінжиніринг – це фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування підприємства та його найважливіших процесів. Результатом є різке (на порядок) поліпшення найважливіших кількісно

вимірюваних показників витрат, якості, обслуговування і термінів. Відповідно до цієї концепції мова повинна йти про глибину реорганізації підприємства по всьому ланцюжку створення вартості. Радикальній реорганізації також підлягає процес задоволення потреб клієнта [6, с. 98].

Важливою передумовою досягнення таких амбітних цілей є орієнтація на виробничий процес і клієнта, а також творче використання новітньої інформаційної технології співробітниками з метою підвищення їх компетентності. Нові рішення повинні свідомо проводитися в життя не демократичним шляхом. Керівництво зосереджується в руках небагатьох осіб, які наділяються всією необхідною легітимною владою, щоб енергійно і за короткий термін провести намічені зміни.

Отже, наші дослідження показали, що реінжиніринг бізнес-процесів можна охарактеризувати як фундаментальне переосмислення і радикальне перепроектування бізнес-процесів з метою позитивних зрушень у показниках результативності (витрати, якість, рівень обслуговування та оперативність).

Бізнес-процеси – це взаємопов'язані види робіт, виконувані протягом певного проміжку часу, які ведуть до досягнення певних результатів. Як правило, ці процеси починаються з виявлення вимог і закінчуються встановленням взаємин з постачальниками. У центрі будь-якого перегляду господарського процесу є задоволення запитів внутрішніх і зовнішніх клієнтів. Від стратегії підприємства залежить, що потрібно прийняти в якості ключових процесів. Але основну увагу слід приділяти лише деяким з них (наприклад, розробок нової продукції, інтеграції логістики тощо).

Допоміжні процеси повинні оптимізуватися не самі по собі, а виключно з урахуванням потреб ключових процесів. По-новому необхідно підходити і до проблематики так званих точок перетину інтересів. Особлива увага приділяється впровадженню інформаційних технологій. Мета її впровадження полягає в повній переробці інформації про клієнтів та виробництво. При цьому мова йде про абсолютно нові галузі застосування, а не просто про автоматизацію процесів.

Завдяки цілеспрямованому використанню банків даних, експертних систем, телекомунікаційних мереж можна істотно розширити сферу завдань співробітників. Більш досконала інформаційна база не принесе бажаного результату, якщо не змінити компетенцію персоналу, маючи на увазі не тільки організаційні (обов'язки, повноваження), а й чисто кваліфікаційні (можливості, здібності, навички) параметри. Автори концепції господарського реінжинірингу говорять про "уповноважених" співробітників, які повинні стати "професіоналами процесу". Докорінно має бути покращена співпраця персоналу (наприклад, у робочих групах). За потреби співробітник повинен мати засоби комунікації з усіма колегами. Необхідні й інші зміни в області кадрового менеджменту. Так, особливо важливим питанням стає створення нової системи стимулювання персоналу. Нову систему стимулювання персоналу слід орієнтувати передусім на фактичні здібності співробітників, а не на їх колишні заслуги.

Кожна компанія здійснює реінжиніринг бізнес-процесів по-своєму. "Свій" підхід до проведення реінжинірингу бізнес-процесів часто дозволяє компанії істотно підвищити і свій "індекс успіху". Такий підхід дає можливість найкращим чином використовувати організаційні, економічні та політичні фактори для сприяння компанії в її прагненні зайняти на ринку унікальну позицію, іншими словами, позиціонувати себе і стати відомою для все більшого числа реальних і потенційних споживачів.

Але для цього необхідне глибоке розуміння властивих саме даній компанії переваг, можливостей, слабких місць і загроз. Тільки тоді вона зможе отримувати результати реінжинірингу бізнес-процесів в своїй та інших галузях і успішно управляти організацією. Ця тонкість часто не враховується в методиках, пропонованих деякими консультантами в області менеджменту. При запозиченні результатів попередніх вдалих і невдалих спроб реінжинірингу бізнес-процесів дуже важливо одержати найбільш повне (наскільки це можливо) розуміння специфіки тієї компанії, для якої це запозичення здійснюється.

За оцінками фахівців, вірогідність успіху майбутньої програми реінжинірингу бізнес-процесів коливається від 25 до 75% [7, с. 13]. Заповнення розриву між теорією і практикою реінжинірингу

бізнес-процесів дуже важливо. Управління змінами має все менш ґрунтуватися на перебільшених сподіваннях на успіх і все більше – на фактах і доказах. Мається на увазі доцільність припинення деяких програм реінжинірингу бізнес-процесів до того, як їх почали впроваджувати.

Останнім часом прискорено наростає усвідомлення важливості управління програмами реінжинірингу бізнес-процесів. Варто підкреслити, що синхронізація перепроєктування та імплементації (впровадження) бізнес-процесів являє собою досить складну задачу. Так, наприклад, втручання в традиційно існуючі в компанії логістичні ланцюжки (у сфері матеріально-технічного забезпечення) або в розробку стратегії організації припускає високу управлінську майстерність. Компанії, що мають: 1) ретельно продумані, 2) у необхідній мірі забезпечені ресурсами і 3) правильно втілені в життя програми реінжинірингу бізнес-процесів, можуть досягти значних результатів. Якщо хоча б одна з цих трьох складових успіху відсутня, то результати можуть істотно відрізнятись в гірший бік від очікуваних [8, с. 29].

Існує певна кількість методологій реінжинірингу бізнес-процесів, які містяться в діапазоні від найзагальніших до сильно структурованих підходів, що використовують детальний аналіз і документацію по поточних процесах. Окремі методики базуються на поєднанні аналітичного й інтуїтивного підходів у рамках узагальненої методології представлення нового проекту, інші — на системному підході, що використовує інструменти процесного моделювання і дозволяє врахувати міжфункціональні і міжорганізаційні взаємодії. Але всі вони підпорядковані певній логіці побудови, мають спільні напрями та послідовність [9, с. 185; 10, с. 19] (рис. 1).

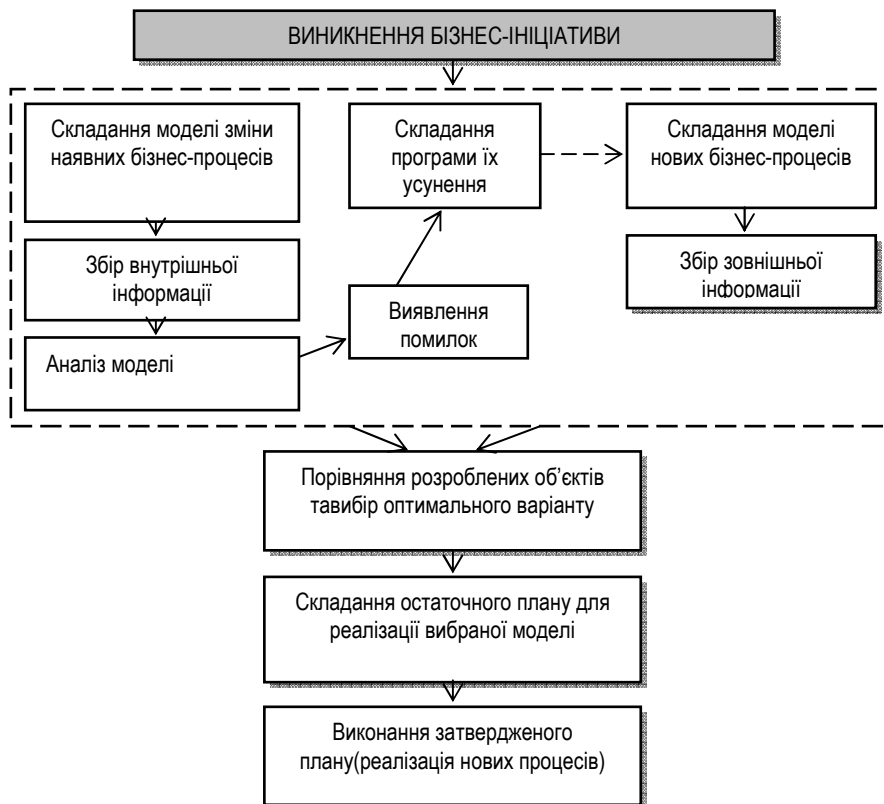

Рис. 1. Основні етапи проведення реінжинірингу бізнес-процесів*

* Розроблено автором з використанням [9, с. 185; 10, с. 19].

Результативний мотиваційний механізм повинен спрямовуватись на досягнення довгострокових цілей підприємства, бути чутливим до внутрішніх та зовнішніх факторів його діяльності, сприяти інноваційній активності персоналу, особистісному розвитку працівника, покращенню якості його життя, повинна реалізуватись можливість довгострокової взаємовигідної співпраці підприємства та працівника, а також передбачатись можливість навчання працівника необхідним для підприємства вмінням та сприяти вибору працівником певного типу поведінки [11, с. 246].

Розуміння керівництвом підприємства або окремими виконавцями певних робіт, потреби докорінних змін (такий процес розуміння ще називають бізнес-необхідністю) безпосередньо викликає виникнення реінжиніринг-ініціативи, тобто визначення нових результатів, очікуваних від нових процесів, процесного бачення того, що потрібно конкретній організації в майбутньому. Таким чином, реінжиніринг-ініціатива зводиться до розуміння суті бізнесу, опис якої відповідає на питання «як?», що відноситься до бізнес-операцій.

Висновки і перспективи.

Отже, реінжиніринг бізнес-процесів – це системний підхід до поліпшення діяльності організації, покликаний оптимізувати систему цінностей організації протягом певного періоду часу. Підвищення ефективності організації в довгостроковій перспективі має стати такою ж повсякденною турботою менеджерів, як і оперативні показники її поточної роботи. На сучасному етапі розвитку багато підприємств усвідомили, що успішний реінжиніринг бізнес-процесів включає більше, ніж нове проектування процесів і наступне їх застосування. Розробка механізму організаційного розвитку та реінжинірингу бізнес-процесів, як методів управління змінами на підприємствах, вимагає опрацювання всіх їх складових, що потребує єдності виконавців та лідерів, які проводять зміни; якісного управління персоналом і персоналу, залученого до енергійних дій по внесенню змін; бізнес-процесів, що мають виходи, відповідні цілям клієнтів і цілям бізнесу; інформаційних технологій як умови радикальних змін, що йдуть назустріч потребам реалізувати бізнес-ініціативу, що стане перспективним напрямом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Мескон М.Х. Основи менеджменту [Текст]: Пер. з англ. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі. М. : Справа, 1998. 800 с.
2. Мінцберг Г. Структура в кулаці: створення ефективної організації [Текст] / Г. Мінцберг. СПб. : Питер, 2001. 450 с.
3. Greiner L.E. Consulting to management [Text] / L.E. Greiner, R.O. Metzger En glewood Cliffs (NY): Prentice-Hall, 1983. XIII. –367 p.
4. Lewin K. Field Theory in Social Science [Text] /K. Lewin. - Addison-Wesley Publishing Company, 1994. – 358 p.
5. Джині Д. Монстр змін. Причини успіху і провалу організаційних перетворень [Текст] / Д. Джині. К. : Паблішер, 2003. 320 с.
6. Хаммер М. Реінженіринг корпорації: Маніфест революції у бізнесі [Текст] / М. Хаммер, Дж. Чампі. СПб. : Пітер, 1997. 368 с.
7. Хентце Й. Як подолати протидію запланованим організаційним змінам [Текст] / Й. Хентце, А. Каммель / Менеджмент і маркетинг. –1997. –№ 3. С. 12-16.
8. Робсон М. Практичний посібник з реінжинірингу бізнес-процесів [Текст] / М. Робсон, Ф. Уллах. М. 1997. 255 с.
9. Управління проектами [Текст] / Мазур І.І., Шапіро В.Д. та ін Довідковий посібник / За ред. І.І. Мазура та В.Д. Шапіро. М. : Вища школа, 2001. 460 с.
10. Ансофф І. Стратегічне управління [Текст] / І.Ансофф. Пер. с англ. М. : Економіка, 1989. 536 с.
11. Чикуркова А.Д. Мотиваційний механізм управління змінами на підприємствах [Текст] / А.Д. Чикуркова, Л.М. Прокопчук // Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни: матеріали II міжнар. наук.-практ. конференції, (Кам'янець-Подільський, 1 червня 2016 р.). Кам'янець-Подільський, 2016. С. 243-246.

Статтю отримано: 10.02.2017 / Рецензування 6.03.2017 / Прийнято до друку: 14.03.2017

Belko Ihor

applicant, Department of Management, Public Management and Administration,
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine
E-mail: belko-dpi@ukr.net

ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS AND PROSPECTS OF IN THE ENTERPRISE

Abstract

Introduction. Today organizational change is not the most important component of the management of the organization. It should be noted that the method of organizational development (at least its most essential components) is widely used in organizational practices of modern enterprises. Organizational development is defined as long-term, thorough, comprehensive process of change and development of organization and working people in it, strategy for the development of management organizational structure of training procedures that can work within the new organization as organizational management structures are necessary but not sufficient condition for the effective functioning of the organization.

Methods. The study was conducted on the basis of system and process approaches to the use of modern management changes. Materials for this study served as the works of local and foreign scientists, as well as their own observations and developments. The following research methods are used in the written article, such as: monographic, comparative and analytical method, monitoring and tabular method of filing the information.

Results. The result of the study is to compare the concepts of organizational development, business process reengineering. It is proposed to develop a mechanism of organizational development and business process reengineering, as management methods of changes at the enterprises that require unity of performers and leaders in conducting changes; quality management personnel and staff involved in vigorous action to amend; business processes with outputs corresponding to their objectives and goals of the business; information technology as a condition for radical change going forward needs to implement business initiatives that will be the focus of our research perspective.

Discussion. Improving the efficiency of the organization in the long term has become as routine care for managers, as well as operating performance of its ongoing work. Therefore, our attention is focused on taking into account the specific characteristics of domestic organizations in the application of international theories of organizational development.

Keywords: management, organizational development, changes, re-engineering of business processes.

References

1. Meskon, M.Kh. (1998). *Osnovy menedzhmentu* [Principles of management]. Moscow, Russia: Delo.
2. Mintsberg, G. (2001). *Struktura v kulatsi: stvorenyya efektyvnoyi orhanizatsiyi* [Structure of a fist, creating an effective organization]. SPb. Russia: Piter.
3. Greiner, L.E., & Metzger, R.O. (1983). *Consulting to management*. En glewood Cliffs (NY): Prentice-Hall.
4. Lewin, K. (1994). *Field Theory in Social Science*. Addison-Wesley Publishing Company.
5. Dzhini, D. (2003). *Monstr zmin. Prychyny uspikhu i provalu orhanizatsiynykh peretvoren'* [Monster of changes. The reasons for success and failure of organizational change]. Moscow, Russia: Al'pina Pablisher.
6. Khammer, M. (1997). *Reinzhening korporatsii: Manifest revolyutsii v biznesi* [Reengineering the Corporation: the revolution Manifesto in business]. SPb., Russia: Piter.
7. Khentse, I. (1997). *Yak podolaty protydyu zaplanovanykh orhanizatsiynykh zminam* [How to overcome opposition to the planned organizational changes]. *Menedzhment i marketing*. (3). 12-16.
8. Robson, M. (1997). *Praktychnyy posibnyk z reinzhynirihu biznes-protseviv* [Practical Guide to Business Process Re-Engineering]. Moscow, Russia.
9. *Upravlinnya proektamy* (2001) [Project Management]. Spravochnoye posobiye. Moscow, Russia: Vysshaya shkola..
10. Ansoff, I. (1989). *Stratehichne upravlinnya* [Strategic management]. Moscow, Russia: Ekonomika.
11. Chyurkova, A.D. (2016). *Motyvatsiynyy mekhanizm upravlinnya zminamy na pidpryyemstvakh* [Motivation mechanism of change management in enterprises]. *Proceeding of international Conference. Stratehiya zbalansovanoho vykorystannya ekonomichnoho, tekhnolohichnoho ta resursnoho potentsialu krayiny (Ukraine)*, 243-246.

Received: 02.10.2017 / Review 03.6.2017 / Accepted 03.14.2017

УДК 658.016.2.737
JEL Classification Q010

Грицина Леся

к.е.н, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет,
м. Хмельницький, Україна
E-mail: mev2010conf@gmail.com

ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

Вступ. Трансформаційні зміни, що відбулися в економіці України за роки незалежності, вимагають пошуку нових підходів до розвитку взаємодії між учасниками економічних відносин. Одним з подібних підходів, що спрямований на вирішення суперечностей між соціальною, економічною та екологічною сферами функціонування суспільства, виступає концепція сталого розвитку. Однак, незважаючи на актуальність даного питання, серед вітчизняних науковців немає єдності щодо розуміння проявів сталості на мікрорівні та, як наслідок, недостатньо вивченою залишається проблема визначення базових принципів сталого розвитку підприємств.

Методи. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: аналізу і синтезу, абстрактно-логічний, теоретичного узагальнення й порівняння, монографічний та графічний методи.

Результати. В результаті проведеного дослідження було запропоновано поєднати два підходи до визначення принципів сталого розвитку – з позиції системності та триєдиного підходу до сталості. Відповідно, до загальних принципів розвитку підприємства як відкритої системи було запропоновано включити принципи системності; цілісності; адаптивності та цілеорієнтовності. Принципи забезпечення економічного, екологічного та соціального напрямів сталого розвитку охоплюють принципи економічної раціональності; інноваційності; остороги (обережності); економізації екологічного та соціального впливу.

Перспективи. Визначення та деталізація принципів сталого розвитку підприємства є важливим підґрунтям для проведення подальших досліджень щодо виділення цільових орієнтирів діяльності підприємства за умов сталості, обґрунтування його функцій та зобов'язань за нових умов господарювання.

Ключові слова: сталий розвиток, принципи, підприємство, системний підхід, концепція «триєдиної результативності».

Вступ.

Трансформаційні зміни, що відбулися в економіці України за роки незалежності, вимагають пошуку нових підходів до побудови взаємовідносин між учасниками класичного трикутника «працівник – роботодавець – уряд», які б сприяли посиленню стабільності роботи вітчизняних підприємств за умов мінливості впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Зважаючи на те, що у світі все більше уваги приділяється проблемі сталості розвитку виробничих систем, пошуку новітніх шляхів ефективного використання наявних ресурсів та мінімізації негативного впливу виробництва на оточуюче середовище, необхідність зміни підходів до управління вітчизняними підприємствами у даному напрямку стає очевидною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Варто зазначити, що проблема забезпечення сталого економічного розвитку перебуває у фокусі наукових досліджень вітчизняних вчених вже більше п'ятнадцяти років. Однак, основна увага дослідників присвячена вивченню проблем забезпечення сталого розвитку на рівні світового господарства, економіки окремих країн та регіонів. Натомість, питання забезпечення сталості на рівні підприємства епізодично досліджується окремими вченими, зокрема, вивчення проблеми обґрунтування принципів сталого розвитку підприємства зустрічається у працях Васюк Н.В. [11], Гальчак Х. Р. [18], Демиденко Л. М. [14], Мірошніченко О.В., Мурашко І.С. [12], Чернові Т. Л. [17], Шандової Н. В. [15], Шведчикова О.А. [13]. Саме фактична відсутність у вітчизняній науковій

літературі єдності щодо розуміння проявів сталості на мікрорівні та, як наслідок, недостатнє вивчення питання базових принципів сталого розвитку підприємств визначає актуальність обраної теми та необхідність її подальших досліджень.

Мета.

Метою даного дослідження є вивчення теоретичних основ та обґрунтування сутності принципів функціонування підприємства за умов сталого розвитку.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: аналізу і синтезу, абстрактно-логічний, теоретичного узагальнення й порівняння, монографічний та графічний методи.

Результати.

Слово «принцип» походить від латинського слова «principium», що перекладається як основа, першоджерело, вихідне положення будь-якого явища. Наразі дане поняття є міждисциплінарним та широко застосовується у різних галузях науки. На рис. 1 узагальнені визначення поняття «принцип», що містяться у словниках та енциклопедіях.

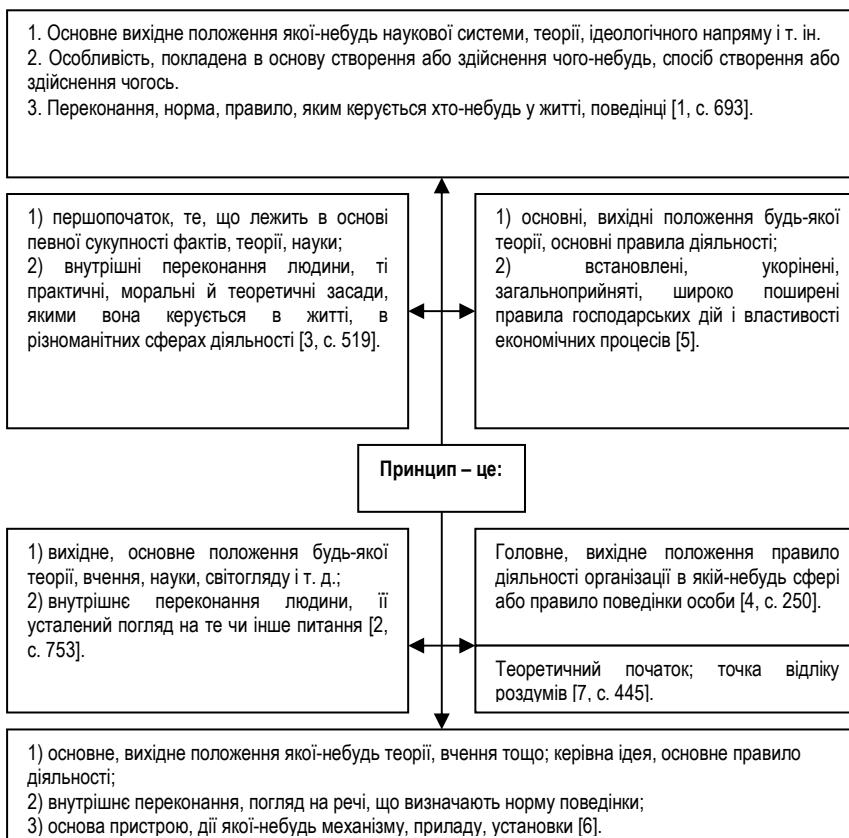

Рис. 1. Визначення поняття «принцип»*

* Джерело: Складено автором на основі [1, с. 693; 2, с. 753; 3, с. 519; 4, с. 250; 5; 6; 7, с. 445]

Узагальнивши всі підходи, що представлені у розглянутих довідниково-енциклопедичних джерелах, можна зазначити, що «принцип» є загальним поняттям, яке має чотири основні значення:

- 1) є вихідним, основним положенням, з якого беруть початок інші явища і базуються на ньому;
- 2) визначає світогляд людини, норми, правила її поведінки;
- 3) є основою пристрою, дії будь-якого механізму, приладу, установки;
- 4) виступає вихідним положенням, правилом діяльності організації, господарських дій та економічних процесів.

В продовження розгляду сутності поняття «принцип», варто зазначити, що у зарубіжних довідниково-енциклопедичних джерелах робиться дещо інший акцент на визначенні змісту даного поняття. Так, Криворучко І.В. [8], посилаючись на монографію Пухтецької А.А. [9], наводить наступні характеристики підходів до сутності поняття «принцип»: а) принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення, що об'єднує принцип як загальне правило або стандарт, та принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; б) принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; в) принцип як основа або необхідна якісна складова або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки; г) принцип як правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів або механічних процесів [8; 9].

Отже, як свідчить проведене дослідження, саме принципи є основою та початком теоретичних досліджень у тій чи іншій сфері, вони виступають фундаментом для висунання гіпотез, доведення теорій та визначення законів функціонування економічних систем.

Зважаючи на це, визначення принципів сталого розвитку підприємств є важливою науковою проблемою, без розв'язання якої неможливо побудувати дієві моделі, системи чи механізми формування та реалізації ідей сталого розвитку на рівні підприємства.

Загалом в основу концепції сталого розвитку відповідно до тексту доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє», покладено п'ять основних принципів:

1. Людство здатне додати розвиткові стійкий і довгостроковий характер, для того, щоб він відповідав потребам нині живучих людей, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби.
2. Наявні обмеження в області експлуатації природних ресурсів відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки й соціальної організації, а також зі здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності.
3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізовувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довгостроковий розвиток попросту неможливий. Одна з найголовніших причин виникнення екологічних та інших катастроф – убогість, що стала у світі звичайним явищем.
4. Необхідно погодити спосіб життя тих, хто має у своєму розпорядженні великі засоби (грошові і матеріальні) з екологічними можливостями планети, зокрема щодо споживання енергії.
5. Розміри і темпи зростання населення повинні бути узгоджені з мінливим продуктивним потенціалом екосистеми [10, с. 24-25].

Однак, як видно з наведеного вище, ці принципи є доречними для застосування на мега- та макрорівні, натомість мікрорівень накладає певні об'єктивні обмеження щодо реалізації ідеї сталого розвитку. Найкритичнішими з них, на наш погляд, є: домінування економічних цілей у діяльності підприємств, обмеженість функціонування підприємств у часі, відсутність реальної здатності абсолютної оптимізації використання виробничих ресурсів, що спричинене обмеженнями (логістичного, цінового, юридичного, політичного тощо характеру) можливостей підприємств щодо їх доступу.

Зважаючи на це, розглянемо детальніше принципи, які на думку вітчизняних вчених повинні

бути основою запровадження концепції сталого розвитку на рівні підприємства.

На рис. 2 представлено порівняльний аналіз принципів сталого розвитку, які пропонують використовувати Васюк Н.В. [11], Мірошніченко О.В., Мурашко І.С. [12], Шведчиков О.А. [13] та Демиденко Л. М. [14]. Якщо уважніше подивитись на їх дослідження, то можна помітити, що автори зосереджують свою увагу на класичних принципах системного підходу, які лише дотичні до концепції сталого розвитку підприємства.

Васюк Н.В.	Мірошніченко О.В.	Шведчиков О.А.	Демиденко Л. М.
<p>- цілеспрямованості (цілепокладання, цілеорієнтованість): встановлення довгострокових, перспективних та короткострокових цілей підприємства у відповідності із ідеєю сталого розвитку;</p>			
<p>- системності: урахування внутрішніх багатосторонніх зв'язків між елементами підприємства, їх взаємообумовленості;</p>			
<p>- компетен- тності: формування механізму стійкого розвитку повинне охоплювати всі сфери діяльності керованого об'єкта; - ієрархіч- ності: організаційна структура має бути багаторівне- вою; - зворотного зв'язку: організація постійного і своєчасного надходження інформації в систему керування про стан керованого об'єкта.</p>	<p>- адаптивності: підприємство, як відкрита система, має бути адаптивним, тобто пристосовуватися до зміни в зовнішньому середовищі для того, щоб продовжити стійкий розвиток на довгострокову перспективу; - цілісності: рівномірний розвиток всіх підсистем підприємства та збереження їхньої єдності;</p>		
	<p>- гнучкості: кожне підприємство, якщо воно прагне до розвитку, повинно досліджувати параметри зміни ресурсного потенціалу і прогнозувати внутрішні і зовнішні джерела саморозвитку;</p>		
	<p>- ресурсозбережень- ня: раціональне використання наявних ресурсів, застосування у виробництві ресурсозберігаючих технологій; - раціонального використання ресурсів: стабільне підвищенні ефективності використання усіх наявних ресурсів підприємства у відповідності до цілей підприємства.</p>	<p>- динамічності: має місце, коли зміна одних параметрів діяльності підприємства приводить до змін інших параметрів;</p>	

Рис. 2. Принципи сталого розвитку підприємства з позиції системного підходу*

* Джерело: узагальнено автором на основі [11-14]

Дещо інший підхід до визначення базових принципів сталого розвитку промисловості пропонує Шандова Н. В. [15], автор визначає принципи, які характеризують основні аспекти функціонування підприємства. Так, «принцип структурності» підкреслює системність діяльності підприємства, описує структурну зв'язаність промисловості, тобто її організацію, будову й упорядкованість, задаючи конфігурацію (відносно розташування) елементів – галузей, і відносини між сукупностями параметрів – показників розвитку (сигналів). «Принцип безпеки розвитку» доповнює зміст першого принципу та робить акцент на необхідності протидії впливу зовнішнього й внутрішнього середовища. «Принцип взаємозв'язку продуктивних сил й виробничих відносин» –

визначає основу для оцінки результативності роботи персоналу, адже фактором взаємозв'язку продуктивних сил й виробничих відносин виступає продуктивність праці, яка є сутнісною характеристикою економічної системи. Наступний принцип – «принцип інноваційності» – розглядається автором як джерело саморозвитку промисловості, пошуку нових варіантів більш ефективного використання наявних ресурсів. Останній п'ятий принцип – «принцип екологічності» – наголошує на необхідності розвитку промисловості з урахуванням збереження навколишнього середовища й ресурсної бази [15].

Специфічну систему принципів запровадження концепції сталого розвитку підприємства пропонує В. Геєць [16], окрім, вже згаданого «принципу інноваційності», автор виділяє наступні принципи: принцип соціальної відповідальності за виконання місії перед суспільством; принцип інтегративності економічного потенціалу підприємства та здатностей персоналу до ефективного використання ресурсів у процесі досягнення встановлених цілей; принцип екогармонійності, який означає необхідність врахування екологічних наслідків діяльності підприємства; принцип економічності, що передбачає забезпечення сталого розвитку у межах раціонального [16].

На противагу зазначеним підходам, Чернова Т. Л. [17] та Гальчак Х. Р. [18] сходяться на думці, що до основних принципів сталого розвитку підприємств варто віднести:

- принцип остороги (обережності) – збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди незворотнім або небезпечним змінам;
- принцип "передбачати та запобігати" – більш дешевий і менш ризикований підхід, аніж ліквідація збитків оточуючому середовищу;
- принцип "забруднювач платить" – повна вартість екологічного збитку має бути компенсована користувачем [17; 18].

Додатково Чернова Т.Л. висуває ще три принципи сталого розвитку, а саме: 1) принцип балансу між ресурсом та забрудненням – використання ресурсів в масштабах регенеративної здатності екосистем, контроль над обсягами забруднень і відходів в межах асиміляційного потенціалу екосистем; 2) принцип збереження природного багатства на сучасному рівні – недопущення втрат або зменшення природоресурсного потенціалу та екологічного різноманіття; 3) принцип консервативного землекористування – запобігання збільшенню інтенсивності землекористування [17].

Якщо розглянути зазначені принципи уважніше, то можна помітити, що принципи «балансу між ресурсом та забрудненням» та «збереження природного багатства на сучасному рівні» фактично деталізують зміст принципу «остороги (обережності)», роблячи акценти на окремих аспектах прояву поняття навколишнього середовища. Натомість принцип «консервативного землекористування» вступає у суперечність із самою базовою ідеєю сталого розвитку – створення умов, коли б нинішні покоління мали змогу задовольняти свої потреби, не позбавляючи майбутні покоління подібної можливості. Адже зростання чисельності мешканців нашої планети вимагає якраз пошуку нових способів більш раціонального та інтенсифікованого землекористування.

В цьому контексті, більш доречними виглядають принципи, що додатково розглянуті у роботі Гальчак Х.Р., – це: 1) принцип екологізації виробництва – перехід на екологічно безпечні технології з метою зниження рівня техногенного навантаження на довкілля; 2) принцип підзвітності – обумовлює визначення компанією рівня впливу її діяльності на оточення та необхідності брати на себе відповідальність за такі дії; 3) принцип гуманності – спрямований на створення оптимальних умов для інтелектуального і соціального розвитку працівників, визнання природного права кожної особистості на свободу, індивідуальність, соціальну захищеність та розвиток здібностей [18].

Як бачимо, серед вітчизняних науковців немає єдиної думки щодо принципів сталого розвитку, якими повинні керуватися підприємства у процесі своєї діяльності. Для наочності порівняння розглянутих вище підходів до визначення принципів сталого розвитку підприємства скористаємося табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз підходів до визначення принципів сталого розвитку підприємства*

Автор / Принципи	Васюк Н.В.	Мірошниченко О.В., Мурашко І.С.	Шведчиков О.А.	Демиденко Л. М.	Шандова Н. В.	В. Геєць	Чернова Т.Л	Гальчак Х.Р.
1. Загальні принципи розвитку підприємства як відкритої системи								
- цілеспрямованості (цілепокладання, цілеорієнтованість)								
- системності								
- адаптивності								
- цілісності								
- гнучкості								
- динамічності								
- компетентності								
- ієрархічності								
- зворотного зв'язку								
- структурності								
- безпеки розвитку								
2. Принципи забезпечення економічного напрямку сталого розвитку								
- інноваційності								
- інтегративності економічного потенціалу підприємства та здатностей персоналу								
- економічності								
- взаємозв'язку продуктивних сил й виробничих відносин								
3. Принципи забезпечення екологічного напрямку сталого розвитку								
- ресурсозбереження								
- раціонального використання ресурсів								
- екологічності								
- екогармонійності								
- остороги (обережності)								
- передбачати та запобігати								
- забруднювач платить								
- екологізації виробництва								
- балансу між ресурсом та забрудненням								
- збереження природного багатства на сучасному рівні								
- консервативного землекористування								
4. Принципи забезпечення соціального напрямку сталого розвитку								
- підзвітності								
- гуманності								
- соціальної відповідальності								

* Джерело: узагальнено автором на основі [11-18]

Висновки і перспективи.

Узагальнюючи розглянуте вище можна помітити два основні підходи до визначення принципів сталого розвитку підприємства. Перший базується на розгляді підприємства з позицій системності, що дозволяє прихильникам даного підходу обґрунтовувати доцільність розгляду класичних принципів функціонування підприємства в контексті сталого розвитку. Другий –

передбачає виділення принципів, які співвідносяться із триєдиним підходом до сталості, тобто виокремлення економічної, екологічної та соціальної взаємопов'язаних сфер.

Ми не вважаємо, що зазначені підходи суперечать один одному, навпаки, їх поєднання дозволить більш повно та комплексно підійти до проблеми реалізації ідеї сталого розвитку на рівні підприємства, уникаючи дублювання та логічної суперечності між виділеними принципами.

Зважаючи на це, доцільно, на наш погляд, зупинитись на наступній комбінації принципів сталого розвитку підприємства:

1. Загальні принципи розвитку підприємства як відкритої системи – до цієї групи доцільно включити принципи: системності (розгляд підприємства як системи, що передбачає, з одного боку, наявність зв'язків між структурами елементами, їх взаємозалежність, а, з іншого, дозволяє розмежувати дію зовнішнього та внутрішнього середовища); цілісності (як основа самозбереження системи); адаптивності (як здатність змінюватись під впливом дії середовища); цілеорієнтовності (як вектор розвитку системи).

2. Принципи забезпечення економічного, екологічного та соціального напрямів сталого розвитку – до цієї групи доцільно включити принципи: економічної раціональності (основна мета підприємства є отримання прибутку у короткостроковій та довгостроковій перспективах, відповідно будь-які заходи зі сталого розвитку повинні розглядатись з позиції зазначеної мети); інноваційності (як джерело саморозвитку, екстенсивні методи на сучасному етапі не можуть відповідати основній меті діяльності підприємства у довгостроковій перспективі); остороги (обережності) (як умова збереження людської цивілізації, цей принцип повинен бути поширений і на екологічну, і на соціальну сферу і виступати своєрідним фільтром – заходи по досягненню основної мети діяльності підприємства повинні перевірятись щодо їх можливого впливу на екологію та соціум); економізації екологічного та соціального впливу (трансформування зовнішніх екологічних і соціальних факторів, що формуються під впливом діяльності підприємства, у внутрішні витрати виробництва та їх інтеграція у процес ринкового ціноутворення, що у довгостроковій перспективі сприятиме підвищенню конкурентоспроможності тих підприємств, що відповідально ставляться до своєї діяльності).

Визначення та деталізація принципів сталого розвитку підприємства виступає важливим підґрунтям для проведення подальших досліджень щодо виділення цільових орієнтирів діяльності підприємства за умов сталості, обґрунтування його функцій та зобов'язань за нових умов господарювання.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 тт. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 8. — С. 693. URL: http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
2. Украинский Советский Энциклопедический Словарь / [под ред. А. В. Кудрицкого] : в 2 т К. : Сов. Энцикл. Лит., 1988. Т. 2. 768 с.
3. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.
4. Завадський Й. С. Економічний словник [Текст] / Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. - К. : Кондор, 2006. 356 с.
5. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь . / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1999. - 479 с. URL: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/ses/index.html>
6. Новый словарь иностранных слов by EdwART. [Электронный ресурс]. 2009. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/26945/
7. Конт-Спонвиль, Андре. Философский словарь [Текст] / Пер. с фр. Е. В. Головиной. — М.: Этерна, 2012. — 752 с.
8. Криворучко І. В. Визначення поняття принципів адміністративної процедури в науці державного управління / І. В. Криворучко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.

Серія : Державне управління. - 2016. - № 1. - С. 20-25.

9. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права [Текст] : монографія / А.А. Пухтецька ; за заг.ред. д-ра. юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. 2-ге вид., доопрац. і допов. К. : Логос, 2014. 237 с

10. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) «Наше общее будущее» . URL: www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf

11. Васюк Н.В. Формування механізму стійкого розвитку машинобудівних підприємств / Н.В. Васюк // Інноваційна економіка. 2012. № 10. С. 125-128

12. Мірошніченко О.В. Ресурсозбереження серед принципів забезпечення стійкого розвитку підприємства / О.В. Мірошніченко, І.С. Мурашко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2014. № 2 (12). –С. 58-62.

13. Шведчиков О. А. Концептуальні засади сталого розвитку промислового підприємства . URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_7_2/Schvedchikov.pdf

14. Демиденко Л. М. Концептуальні підходи до забезпечення стійкого розвитку підприємства / Л.М. Демиденко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія:Економічні науки. 2013. - Випуск 2(7), Том 1. С. 92-96. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/92.pdf>

15. Шандова Н. В. Принципи формування умов сталого розвитку промисловості / Н.В. Шандова // Бізнес Інформ. 2013. № 6. С. 176-181.

16. Геєць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів [Текст]: монографія. / В.М. Геєць // К. : Київськ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 389 с

17. Чернова Т. Л. Еколого-економічні принципи сталого розвитку національної економіки / Т.Л. Чернова // Економіка та держава. 2013. № 5. С. 63-66.

18. Гальчак Х. Р. Забезпечення сталого розвитку підприємства як основа формування соціальної відповідальності / Х. Р. Гальчак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління : збірник наукових праць. 2016. № 847. С. 69–74.

Статтю отримано: 1.02.2017 / Рецензування 23.02.2017 / Прийнято до друку: 2.03.2017

Hrytsyna Lesya

Ph.D. (in Economics), Associate Professor,
Department of International Economic Relations,
Khmelnyskyi National University
Khmelnyskyi, Ukraine
E-mail: mev2010conf@gmail.com

PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF COMPANIES: COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

Introduction. Transformational changes in the economy of Ukraine for years of independence require new approaches to the development of cooperation between economic participants. One of these approaches that are aimed at solving problems of social, economic and environmental spheres of functioning of society advocates the concept of sustainable development. However, despite the urgency of this issue among of the national scientists is no unity in understanding sustainability displays at the micro level and, consequently, remains understudied problem of determining the basic principles of sustainable development of enterprises.

Methods. The following general scientific and special methods are used to achieve this goal in the study, namely: the analysis and synthesis, abstract and logical, theoretical generalization and comparison, monographic and graphical methods.

Results. It was proposed to combine the two approaches to the definition of the principles of sustainable development during the study - from the perspective of system and three-pronged approach to sustainability. Accordingly, the principles of consistency; integrity; adaptively and focus on goals are proposed to include to the general principles of the enterprise development as an open system. Principles for ensuring economic, environmental and social trends of sustainable development covering the principles of economic rationality; innovativeness; warning (caution); economization of environmental and social impact.

Discussion. Identification and specification of the principles for sustainable development is an important foundation for further research on allocation of the targets enterprise activity in the conditions of sustainability, basing its functions and obligations under the new economic conditions.

Keywords: sustainable development. principles, enterprise, system approach, the concept of "threefold performance".

References

1. Bilodida, I.K. (Ed.) (1970—1980). *Slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian language, 11 volumes]. Kiev, Ukraine: Naukova dumka. Retrieved from http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
2. Kudritskiy, A.V. (Ed.) (1988). *Ukrainskiy Sovetskiy Entsiklopedicheskiy Slovar'* [Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary]. Kiev, Ukraine: Sov. Encykl. Lyt.
3. Shynkaruk, V.I. (Ed.) (1988). *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnnyk* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Kiev, Ukraine: Abrys.
4. Zavads'kyj, J.S., Osov's'ka, T. V., & Jushkevych, O. O. (2006). *Ekonomichnyj slovnnyk* [Dictionary of Economics]. Kiev, Ukraine: Kondor.
5. Rajzberg, B.A., Lozovskiy, L.Sh., & Starodubceva, E.B. (1999). *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar'* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow, Russia: INFRA-M. Retrieved from: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/ses/index.html>
6. *Novyy slovar' inostrannykh slov – by EdshART* (2009). [Modern Dictionary of Foreign Words]. Retrieved from http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/26945/
7. Kont-Sponvil', Andre. (2012). *Filosofskiy slovar'* [Dictionary of Philosophy]. Moscow, Russia: Eterna.
8. Kryvoruchko I.V. (2016). Vyznachennja ponjattja pryncypiv administratyvnoi' procedury v nauci derzhavnogo upravlinnja [Definition of the administrative procedure's principles in the science of public administration]. *Herald of the NAPA under the President of Ukraine*, 1, 20-25.
9. Puhtec'ka, A.A. (2014). *Jevropejs'ki pryncypy administratyvnogo prava: monografija* [European principles of administrative law : monograph.]. Kiev, Ukraine: Logos.
10. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987). Retrieved from: www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf
11. Vasjuk, N.V. (2012). Formuvannja mehanizmu stijkogo rozvytku mashynobudivnyh pidpryemstv [Formation of the mechanism for sustainable development of machine building companies]. *Innovative economy*, 10, 125-128.
12. Miroshnychenko, O.V., & Murashko, I.S. (2014). Resursozberezhennja sered pryncypiv zabezpechennja stijkogo rozvytku pidpryemstva [Resource-saving among principles of providing of sustainable development of enterprise]. *Economics: time realities. Scientific journal*, 2 (12), 58-62.
13. Shvedchikov, O.A. (2011). *Konceptual'ni zasady stalogo rozvytku promyslovogo pidpryemstva* [Conceptual bases of the sustainable development of an industrial enterprise]. Retrieved from http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_7_2/Schvedchikov.pdf
14. Demydenko, L.M. (2013). Konceptual'ni pidhody do zabezpechennja stijkogo rozvytku pidpryemstva [Conceptual approaches to implementation of sustainable development of enterprise]. *Research papers of Poltava State Agrarian Academy. Economic sciences*, 2(7), 1, 92-96. Retrieved from <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/92.pdf>
15. Shandova, N.V. (2013). Pryncypy formuvannja umov stalogo rozvytku promyslovosti [Principles of formation the conditions for sustainable development of industry]. *Business Inform*, 6, 176-181.
16. Gejec', V.M. (2008) *Priorityety nacional'nogo ekonomichnogo rozvytku v konteksti globalizacijnyh vyklykiv: monografija* [Priorities of national economic development in the context of the challenges of globalization: monograph]. Kiev, Ukraine: Kyiv National University of Trade and Economics.
17. Chernova, T.L. (2013). Ekologo-ekonomichni pryncypy stalogo rozvytku nacional'noi' ekonomiky [Environmental-economic principles of sustainable development of national economy]. *Business and Government*, 5, 63-66.
18. Gal'chak, H.R. (2016). Zabezpechennja stalogo rozvytku pidpryemstva jak osnova formuvannja social'noi' vidpovidal'nosti [Ensuring sustainable development of an enterprise as a prerequisite for social responsibility]. *Herald of Lviv Polytechnic National University. Issues of Economics and Management: scientific research journal*, 847, 69–74.

Received: 02.1.2017 / Review 02.23.2017 / Accepted 03.2.2017

УДК 368.025.6:631.115
JEL Classification Q1

Жмурко Інна

к.е.н., доцент кафедри обліку і фінансів
ПВНЗ «Хмельницький економічний університет»,
м. Хмельницький, Україна
E-mail: Zhmyrko_iv@ukr.net

РИЗИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇХ СТРАХУВАННЯ

Анотація

Вступ. Трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки зумовлюють необхідність страхування ризиків, які виникають у сільськогосподарських виробників, адже сільське господарство є однією з найризикованіших сфер діяльності. Необхідність страхування ризиків в сільському господарстві є одним з найважливіших чинників забезпечення ефективного господарювання та задоволення потреб споживачів.

Методи. У статті застосовувались наступні методи дослідження: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); монографічний (для висвітлення поглядів вчених на досліджувані в статті проблеми); історичний та логічний (для визначення проблем та шляхів подальшого розвитку).

Результати. У статті розглянуто питання проблем і перспектив проведення страхування ризиків в аграрному секторі. Визначено найефективніший засіб захисту та зменшення ризиків у сільському господарстві. Досліджено основну класифікацію видів ризиків у сільському господарстві. Запропоновано основний фінансово-економічний інструмент захисту майнових інтересів аграрних підприємств під час виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

Перспективи. Подальшими напрямками досліджень по даній тематиці можуть виступати особливості формування методики системного підходу до сільськогосподарського страхування, який передбачатиме поєднання інтересів усіх учасників ринку агросстрахування.

Ключові слова: ризик, страхування ризиків, сільське господарство, страховий продукт, страхування виробничо-господарських ризиків.

Вступ.

Сільське господарство традиційно вважається ризиковою сферою діяльності, оскільки передбачити успішність результатів сільськогосподарського виробника майже неможливо. Дана галузь безпосередньо залежить від погодно-кліматичних умов, природних стихійних лих, у результаті яких підприємства аграрного сектору постійно перебувають під впливом різноманітних ризиків.

Найефективнішим інструментом управління ризиками в сільському господарстві, який поєднує інтереси учасників ринку аграрного сектору та держави, являється аграрне страхування.

Зважаючи на це, можна констатувати, що страхування є оптимальним способом захисту від ризиків, які проявляються в межах діяльності сільгоспвиробників. Аграрне страхування забезпечує стабільність розвитку сільського господарства через механізми відшкодування заподіяних збитків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

До основних заходів для досягнення успішного результату введення сільськогосподарської діяльності відносять аграрне страхування. Аналіз наукових досліджень в цій галузі показав, що вітчизняні науковці приділяють достатню увагу проблемам розвитку сільського господарства та страхування виробничо-господарських ризиків.

Серед авторів, які займаються даною проблематикою, слід виділити таких вчених як: В.П. Андрійчук, А.В. Гордійчук [3], В.П. Горьовий [4], М.Я. Дем'яненко, Р.О. Колібаба [5], І.В. Кириленко, С.А. Навроцький [6], О.М. Остапенко [7], В.Д. Пантелєєв [8], Н.В. Приказюк [9],

П.Т. Саблук, В.Р. Юрчишин.

Метою статті є дослідження основних ризиків, які проявляються в сільському господарстві в напрямку їх страхування.

Методологія дослідження.

У статті застосовувались наступні методи дослідження: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); монографічний (для висвітлення поглядів вчених на досліджувані в статті проблеми); історичний та логічний (для визначення проблем та шляхів подальшого розвитку).

Результати.

Сільське господарство – одна з найважливіших й водночас найбільш ризикових галузей економіки. Це пов'язано з тим, що сільське господарство – надто вразлива галузь до погодних умов. Стихійні лиха та інші надзвичайні явища призводять до значних матеріальних збитків, що є об'єктивним закономірним процесом, пов'язаним із суперечливим характером сільськогосподарського виробництва. Всі ці обставини вказують на необхідність проведення оцінки та пошуку шляхів нейтралізації ризиків в агропромисловому комплексі.

Згідно закону України «Про основні засади державної аграрної політики» на період до 2015 р. визначено одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики – підтримку суб'єктів аграрного сектора шляхом формування сприятливої страхової політики та запровадження механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва.

Передумовою надання ефективного страхового захисту аграріям є з'ясування поняття ризику в страхуванні, виявлення його основних видів та визначення можливості надання страхового захисту у процесі сільськогосподарського виробництва.

Більшість вітчизняних фінансистів-страховиків дають визначення ризику як загрози або можливості відхилення фактичних результатів діяльності або прийнятих рішень від запланованих.

З економічної точки зору ризик суб'єкта господарювання у сфері АПК слід трактувати як загрозу недоотримання доходу, перевищення видатків чи витрат ресурсів у результаті виконання конкретних видів виробничої, збутової чи фінансової діяльності. Наявність певної сукупності різноманітних ризиків у сфері аграрного виробництва зумовлює необхідність використання сучасних фінансових інструментів щодо їх мінімізації [4, с. 56].

Весь аграрний сектор виступає одним із найбільш ризикових видів підприємницької діяльності, оскільки його розвиток залежить не тільки від фінансово-економічної ситуації та відповідної законодавчої бази, а й від погодно-кліматичних умов, які з кожним роком стають все більш непередбачуваними. З урахуванням того, що на даному етапі розвитку людство ще не навчилось впливати на несприятливі погодні умови, найбільш ефективним механізмом часткового мінімізування їхніх наслідків є використання механізму аграрного страхування.

Натомість фахівець у сфері страхування С.А. Навроцький стверджує, що одним із елементів гарантування стабілізації фінансового стану аграрних підприємств у ринкових умовах є страхування, що забезпечує безперервність розвитку сільськогосподарського виробництва, функціонування аграрного ринку й може слугувати джерелом інвестицій у сільське господарство [6, с. 149-155].

Розвиток сільськогосподарського страхування в Україні постає як один з основних стратегічних напрямів розвитку держави. В нашій країні сільське господарство має високий потенціал, оскільки 70% земель використовується в сільськогосподарському виробництві. Одним із ефективних та надійних інструментів управління ризиками, які проявляються в сільському господарстві є аграрне страхування.

Страхування аграрного виробництва – це система заходів щодо захисту майнових інтересів

громадян, організацій та установ пов'язаних із виробництвом сільськогосподарської продукції, організованого спеціальними страховими державними і недержавними органами захисту у разі випадку певних подій за рахунок спеціально створених грошових коштів [8, с. 28].

Непередбачуваність природно-кліматичних умов та зміна обсягів збору врожаїв, коливання цін на внутрішньому та зовнішньому ринках є основними факторами, що впливають на зміни в доходах сільськогосподарських товаровиробників.

Тому, достатньо надійним джерелом захисту від сільськогосподарських ризиків є їх страхування.

За своєю сутністю ризик – це поєднання ймовірності та наслідків настання несприятливих подій та важливий елемент підприємницької діяльності.

Згідно відповідного законодавства в державі всю сукупність ризиків у сільському господарстві поділяють на такі групи [4, с. 48]:

1. Виробничі ризики. Ці ризики виникають через невизначеність природних умов виробництва рослинницької і тваринницької продукції. Несприятливі погодні умови, хвороби тварин та наявність шкідників є, як правило, тими причинами, що можуть негативно позначитися на кількості та якості виробленої сільгосппродукції.

2. Ринкові ризики відчутні через цінову невизначеність на сільськогосподарську продукцію. Невикористання повною мірою можливостей ринкових механізмів ціноутворення, таких, як формування біржової ціни товару, укладання ф'ючерсних контрактів, значно звужують фінансові можливості товаровиробників у плануванні свого балансу доходів і витрат. Особливості прояву даного типу ризиків залежать передусім від конкретного виду продукції, що виробляється товаровиробниками.

3. Кредитні ризики. У багатьох випадках отримані сільськогосподарськими виробниками комерційні кредити не завжди можуть бути своєчасно повернені. Отримання кредитів означає, що виробник має заощадити певну частину свого доходу, щоб у майбутньому сплатити борг.

4. Інституціональні ризики. Ці ризики пов'язані здебільшого зі змінами економічної політики держави на аграрних ринках. Такі дії можуть опосередковано призводити до змін цін на сільськогосподарську продукцію та спричинити певні адміністративні обмеження у сільгоспвиробництві.

5. Особові ризики. Природа цих ризиків пов'язана з індивідуальними особливостями працівників. Персональні ризики передбачають настання нещасних випадків: хвороби й втрати працездатності керівників господарств, що може негативно вплинути на господарську діяльність підприємства.

6. Фінансові ризики пов'язані з нагромадженням капіталу та фінансуванням підприємств. Ризик у даному випадку обумовлений змінами ставок кредитування по запозиченому капіталу та розмірами акціонерного капіталу.

7. Екологічний ризик несе загрозу природного або техногенного характеру, що призводить до ерозії ґрунту, забруднення агроландшафтів, гумусного виснаження земель та нестачі в них основних елементів мінерального живлення рослин, підвищення кислотності ґрунтів, а також недоотримання вимог землекористування при розробці родовищ корисних копалин.

Основні види ризиків у діяльності АПК, які пов'язані з проявом різноманітних небезпек в сільському господарстві, відображені в таблиці 1.

В державі групування ризиків в агропромисловому комплексі проводять з використанням різних ознак: види ризиків, форми впливу, негативні результати впливу та інше.

Для того, щоб зменшити ризики, які виникають у сільськогосподарських підприємствах їх необхідно обов'язково застрахувати, оскільки страхування являється одним із основних інструментів мінімізації виробничо-господарських ризиків у сільському господарстві.

Згідно даних Проекту «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі» складеного Всесвітньою банківською групою чітко аргументується, що ринок аграрного страхування України

протягом 2014-2016 рр. демонструє тенденцію до повільного скорочення: зменшуються усі реальні показники його діяльності (кількість укладених договорів, об'єм застрахованих площ та зібраних страхових премій у реальному вимірі).

Таблиця 1

Основні види ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств*

Види ризику	Форми впливу	Негативні результати впливу
Природні	Природно-ерозійні процеси	Недоотримання сільськогосподарської продукції внаслідок несприятливих погодних умов
Техногенні	Хімічне забруднення, забруднення отрутохімікатами ґрунтів, нераціональне використання мінеральних добрив, перезволоження земель	Зниження врожайності та погіршення якості ґрунтів
Антропогенні	Погіршення ґрунтової структури, механічне руйнування та ущільнення ґрунту, зниження рівня гумусу в ґрунті	Порушення природного балансу, втрата ґрунтового покриття, вивіз поживних речовин з ґрунту
Радіаційні	Іонізуюче випромінювання радіаційних матеріалів у навколишньому середовищі	Потрапляння радіоактивних речовин у сільськогосподарську продукцію
Еколого-економічні	Використання екологічно-небезпечних технологій у процесі виробництва сільгосппродукції	Зниження якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції

*Джерело: [2].

Станом на початок 2016 року страхування сільськогосподарських ризиків здійснює приблизно п'ята частина від усіх компаній, що отримали ліцензію на цей вид страхування. Ринку використовує невеликий набір страхових продуктів, відсутнє повноцінне ризикове страхування на весняно-літній період, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха. В загальному ринку агостраховання потребує посилення системних зусиль уряду щодо його розвитку, зокрема, вдосконалення регулювання та надання системної підтримки цьому сектору.

Згідно даних (табл. 2), можемо проаналізувати розміри страхових премій отриманих по страхуванню сільськогосподарських культур протягом 2016 року.

Можна чітко констатувати, що найбільше договорів у сільськогосподарському страхуванні укладено Українською аграрно-страховою компанією, яка є лідером у страхуванні ризиків сільськогосподарського виробництва в Україні.

Розмір страхової премії одержаний від цієї страхової компанії складає 15846,44 тис. грн. Визначальним для цієї компанії є страхування ризиків аграрного виробництва. В страховій компанії «Українська аграрно-страхова компанія» розроблено та впроваджено унікальну систему управління ризиками, яка дозволяє попередити і вчасно компенсувати збитки сільгоспвиробника.

Меншу частку страхових премій порівняно з Українською аграрно-страховою компанією має страхова компанія «Оранта» – 8 635,25 тис. грн., вона надає відповідний перелік послуг для сільськогосподарських підприємств, який відрізняється від послуг, які надають інші страхові компанії. Страхові премії в страхових компаніях «Уніка» та СК «ТАС» становлять 5 625,38 тис. грн. та 5 421,95 тис. грн., відповідно.

Таблиця 2

Рейтинг страхових компаній по сільськогосподарському страхуванню протягом 2016 року*

№ з/п	Страхова компанія	Премії, тис. грн.	Частина на ринку, %	Кількість договорів, шт.	Застрахована площа, га
1	«Українська аграрно-страхова компанія»	15 846,44	32,9	100	136 965,25
2	СК «Оранта»	8 635,25	18,0	88	18 796,35
3	СК «Уніка»	5 625,38	11,7	58	15 635,23
4	Страхова група «ТАС»	5 421,95	11,3	32	5 125,69
5	«Українська пожежно-страхова компанія»	3 625,14	7,5	78	6 123,42
6	СК «Провідна»	2 865,12	6,0	36	4 695,23
7	СК «Глобус»	2 564,15	5,3	30	2 138,45
8	«ІНГО Україна»	1 325,18	2,8	56	24 465,12
9	СК «Аска»	965,15	2,0	32	20 854,36
10	СК «Гарантія»	695,12	1,4	25	5 431,78
11	«Київський страховий дім»	535,64	1,1	17	698,52
Всього		14104,52	100	552	240929,4

*Джерело: складено автором на основі фінансових звітів страхових компаній

Найменше страхових премій отримано від таких страхових компаній, як СК «Гарантія», «Київський страховий дім». Розмір страхових премій отриманих по страхуванню сільськогосподарських ризиків становить 695,12 тис. грн. та 535,64 тис. грн. від кожної з цих компаній.

Узагальнюючи вище здійсненні дослідження, слід зауважити, що аграрне страхування має розвиватися за такими напрямками:

- удосконалення законодавства України, яке регулює надання страхових послуг на аграрному ринку та надання сільськогосподарським виробникам державної підтримки зі страхування аграрних ризиків;
- інституційна розбудова, спрямована на зростання спроможності держави здійснювати свої функції у цій системі;
- стимулювання та сприяння розвитку страхового сектора, спрямованого на підвищення його спроможності надавати кваліфіковані послуги в аграрному середовищі.

Необхідно відзначити і те, що аграрний сектор України є системоутворюючим в національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій.

Отже, одним з ефективних засобів захисту від погодно-кліматичних ризиків, яких сільське господарство не в змозі уникнути, але негативні наслідки яких воно може мінімізувати, є страхування.

Група вітчизняних спеціалістів з оцінки ризиків в Україні стверджують: «Сільськогосподарське страхування захищає сільгоспвиробників від майнових збитків (витрати на посів та вирощування, або вартість майбутнього врожаю – в залежності від програми страхування) в результаті знищення або пошкодження застрахованих рослин, що виникли через вплив природно-кліматичних явищ, пожежі або захворювань» [5].

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Розвиток страхування сільськогосподарського виробництва може мати позитивні соціальні наслідки. Коли виробник сільськогосподарської продукції знатиме, що у разі часткової чи повної втрати врожаю він може розрахувати на належне відшкодування, то з певністю продовжуватиме займатися сільськогосподарським бізнесом. Це сприятиме збереженню робочих місць, зниженню міграції сільського населення у міста й покращенню соціальної структури суспільства.

2. Страхування покликане запобігати різким коливанням доходу сільськогосподарських підприємств. Міжнародний досвід засвідчує, що державна підтримка страхування сільськогосподарського виробництва, яка переважно надається у формі компенсації частини страхових платежів, є більш ефективною формою стабілізації доходів аграріїв, ніж державна фінансова допомога.

3. Страхування забезпечує беззбитковість процесу сільськогосподарського виробництва. У разі настання страхового випадку (виникнення збитків) аграріям відшкодовуються втрати (у межах визначеної страхової суми) на відновлення процесу сільськогосподарського виробництва.

4. Страхування покращує доступ сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів. Цей чинник є найбільш вагомим у сучасних умовах господарювання.

5. Страхові компанії мають надавати страхові послуги, максимально забезпечуючи страховий інтерес страхувальників. Так, при укладанні договорів страхування, страховикам доцільно відмовитись від встановлення франшизи, надавати можливість вибору страхової суми та забезпечувати об'єктивну процедуру врегулювання збитків.

Таким чином, не polemizyючи з викладеними висновками, можна в загальному відзначити, що для аграрних підприємств страхування має стати ефективним фінансово-економічним інструментом захисту майнових інтересів селян під час виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Подальший розвиток сільськогосподарського страхування повинен бути спрямований на створення вигідних та безпечних умов для ведення бізнесу всіма учасниками аграрного ринку, що передбачає розподіл ризиків між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами, банками, страховими компаніями та державою. Така постановка питання дозволить інтегруватись вітчизняним товаровиробникам в європейський та світовий економічний простір, при цьому захистити їх інтереси, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції.

Отже, спираючись на викладені вище висновки, можна констатувати, що з метою покращення ситуації на аграрному страховому ринку України, лише страхування допоможе мінімізувати ризики, які проявляються в сільському господарстві.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Страхова справа / Базилевич В.Д., Базилевич К.С. 4-те вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2005. 352 с.
2. Вовчак О.Д. Страхування : навчальний посібник. 2-ге вид. виправл. / Вовчак О.Д. Львів: «Новий світ 2000», 2005. 480с.
3. Гордійчук А.В. Страхування як засіб захисту сільськогосподарських товаровиробників / А.В. Гордійчук // Економіка АПК. 2004. № 2. С. 84-87.
4. Горьовий В.П. SWOT аналіз біржового ринку сільськогосподарської продукції в Україні / В.П. Горьовий, О.В. Сидоренко // Проблеми економіки. 2014. № 2. 276 с.
5. Колібаба Р.О. Аграрне страхування: державне регулювання та підтримка / Р.О. Колібаба. Львів: НВФ «Українські технології», 2009. 136 с.
6. Навроцький С.А. Формування перспективної моделі страхового захисту сільського господарства України / С.А. Навроцький // Наук. вісник Мукачівського держ. ун-ту. Серія «Економіка». 2014. Вип. 1(1). С. 149-155.
7. Остапенко О.М. Удосконалення вітчизняної системи страхування аграріїв з урахуванням зарубіжного досвіду / О.М. Остапенко // Економіка: реалії часу: наук. журн. 2013. № 5(10). С. 19-30.

8. Пантелєєв В.Д. Аналітичний огляд сучасного стану страхування сільськогосподарських ризиків в Україні / В.Д. Пантелєєв, О.Ю. Кіпреева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2006. №4. С. 25-30.
9. Приказюк Н.В. Страхування сільськогосподарських ризиків як засіб беззбиткової діяльності сільгоспвиробників / Н.В. Приказюк // Економіка АПК. 2006. № 4. С.87-91.
10. Сахно О.В. Агрострахування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи / О.В. Сахно // АгроСвіт. 2010. № 9. С. 12-16.
11. Свістунів О.П. Роль страхування в управлінні ризиками сільського господарства в Україні та напрями підвищення його ефективності / О.П. Свістунів // Економіка України. 2006. № 1. С.66-71.
12. Томашевський Ю.М. Актуальні питання страхового захисту в сільському господарстві / Ю.М. Томашевський // Екон. простір. 2010. №44/1. С. 161-166.

Статтю отримано: 10.02.2017 / Рецензування 13.03.2017 / Прийнято до друку: 20.03.2017

Zhmurko Inna

Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Accounting and Finance
PVNZ «Khmelnitsky University of Economics»
Khmelnitsky, Ukraine
E-mail: Zhmyrko_iv@ukr.net

RISKS IN AGRICULTURAL SECTOR AND THE NEED OF THEIR INSURANCE

Abstract

Introduction. Transformation processes in the agricultural sector necessitate property insurance farmers, since agriculture is one of the most risky areas. The need for insurance of risks in agriculture is one of the most important factors in ensuring effective management and customer satisfaction.

Methods. The following methods are applied in the paper: dialectical, abstract and logical (for theoretical generalizations and forming conclusions); monographic (to highlight the views of scientists who investigated problems); historical and logical (to determine the problems and ways of further development).

Results. The issues of the problems and prospects of insurance risks in the agricultural sector are highlighted in paper. There are determined the most effective means of protection and risk mitigation in agriculture. The basic classification of risk in agriculture is investigated. The basic financial and economic tools to protect property interests of agricultural enterprises in the production and processing of agricultural products are proposed in the article.

Discussion. Further areas of research in this subject can be specifics of forming techniques systemic approach to agricultural insurance that will provide a combination of the interests of all market participants of agricultural insurance.

Keywords: risk, risk insurance, agriculture, insurance product, insurance, insurance of industrial and commercial risks.

References

1. Bazylevych, V.D., & Bazylevych, K.S. (2005). *Strakhova sprava* [Insurance Business]. Kyiv, Ukraine: Znannya.
2. Vovchak, O.D. (2005). *Strakhuvannya* [Insurance]. Lviv, Ukraine: "Novyy svit - 2000".
3. Hordiychuk, A.V. (2004). Strakhuvannya yak zasib zakhystu silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv [Insurance as a means of protecting agricultural producers]. *Ekonomika APK*, 2, 84-87.
4. Hor'ovyy, V.P., & Sydorenko, O.V. (2014). SWOT – analiz birzhovoho rynku silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [SWOT-Analysis of stock market of agricultural products in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, 2, 27-34.
5. Kolibaba, R.O. (2009). *Ahravne strakhuvannya: derzhavne rehulyuvannya ta pidtrymka* [Agricultural insurance: government regulation and support]. Lviv, Ukraine: NVF "Ukrayins'ki tekhnolohiyi".
6. Navrots'kyy, S.A. (2014). Formuvannya perspektyvnoi modeli strakhovoho zakhystu silskoho hospodarstva Ukrainy [Formation of the future model of agricultural insurance of Ukraine]. *Scientific Journal of Mukachevo State University. Series "Economy"*, 1(1), 149-155.
7. Ostapenko, O.M. (2013). Udoskonalennia vitchyznianoï systemy strakhuvannya ahrariiv z urakhuvanniam zarubizhnogo dosvidu [Improving of the domestic farmers' insurance system on the basis of international experience]. *Ekonomika: realiyi chasu*, 5(10), 19-30.

8. Pantelyeyev, V.D., & Kipreyeva, O.Yu. (2006). Analitychnyi ohliad suchasnoho stanu strakhuvannia silskohospodarskykh ryzykiv v Ukraini [Analytical review of the current state of agricultural insurance in Ukraine]. *Journal of Agricultural Science of the Black Sea region*, 4, 25-30.

9. Prykazyuk, N.V. (2006). Strakhuvannia silskohospodarskykh ryzykiv yak zasib bezzbytkovoi diialnosti silhospvyrobnykiv [Agricultural risks insurance as a means of break-even agricultural activities]. *Ekonomika APK*, 4, 87-91.

10. Sakhno, O.V. (2010). Ahrostrakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy [Ukraine Agri-Insurance: Current State, Problems and Prospects]. *Ahrosvit*, 9, 12-16.

11. Svistunov, O.P. (2006). Rol strakhuvannia v upravlinni ryzykamy silskoho gospodarstva v Ukraini ta napriamy pidvyshchennia yoho efektyvnosti [The role of insurance in risk management in the agricultural area of Ukraine and the ways of its efficiency increase]. *Ekonomika Ukrayiny*, 1, 66-71.

12. Tomashevs'kyy, Yu.M. (2010). Aktualni pytannia strakhovoho zakhystu v silskomu gospodarstvi [Current issues of insurance protection in agriculture]. *Ekonomichnyy prostir*, 44/1, 161-166.

Received: 02.10.2017 / Review 03.13.2017 / Accepted 03.20.2017

УДК 330.567.28:636.03:65.018
JEL Classification Q18

Іванько Анатолій

к. е. н, доцент кафедри аграрної економіки,
заслужений працівник сільського господарства України
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»
м. Ніжин, Україна
E-mail: A_Ivanko@meta.ua

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ДОМОГОСПОДАРСТВ У ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. Предметом статті є обґрунтування організаційно-технологічного вдосконалення виробничої функції домогосподарств у галузі виробництва молока в Україні. Важливість дослідження домогосподарств у формуванні пропозиції молока обумовлюється високою часткою ринку, що займає їх продукція – від 71% до 81,2% за період з 2000 по 2015 рр. Експертами відзначаються факти невідповідності молока, що виробляється домогосподарствами, вітчизняним та міжнародним стандартам якості. Тому метою написання статті є обґрунтування етапів та заходів з підвищення якості молока, що виробляється домогосподарствами, в контексті вирішення проблеми продовольчої безпеки населення України.

Методи: метод аналізу і синтезу, аналогій, експертний метод, метод функціонального аналізу, метод статистичного аналізу рядів динаміки.

Результати. Розгляд особливостей пропозиції молока домогосподарствами в статті розкривається як елемент виконання ними своєї виробничої функції та їх тотожності з господарствами населення. При цьому отримано наступні результати:

- дана характеристика суті поняття «домогосподарство» при його порівнянні з поняттями «господарство населення» та «особисте селянське господарство»;
- розкрито особливості виконання різних функцій домогосподарствами: виробничої, соціальної, екологічної та відмінності щодо суспільної ролі домогосподарств в містах та в сільській місцевості;
- підкреслено важливість переходу до стратегічного підходу у вирішенні проблеми продовольчої безпеки;
- визначено етапи та заходи з підвищення якості молока, що виробляється домогосподарствами, в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення України.

Перспективи подальших досліджень полягають у методичному обґрунтуванні порядку сегментації домогосподарств щодо їх можливості виробництва молока відповідної якості та обґрунтуванні механізмів державної підтримки техніко-технологічного оновлення виробництва.

Ключові слова: домогосподарства, виробнича функція, виробництво молока, якість молока, заходи з підвищення якості молока.

Вступ.

Ринок молока та молочної продукції в будь-якій країні світу є місцем взаємодії суб'єктів попиту і пропозиції відносно виробництва і споживання зазначеної продукції. Одним з вагомих суб'єктів даного ринку виступають домогосподарства. На дану групу виробників молока припадає біля 75% обсягів національного виробництва. Проте, на практиці відзначаються факти переважання застосування в домогосподарствах при виробництві молока ручної праці, застарілих технологій. Це у підсумку призводить до виробництва молока, що не відповідає вітчизняним та міжнародним стандартам і не сприяє вирішенню проблеми продовольчої безпеки населення. В стратегічному відношенні, в умовах посилення процесів європейської та світової інтеграції, зазначене положення несе загрозу програшу в конкурентній боротьбі вітчизняних виробників молока і підриву національних позицій в забезпеченні продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню різних аспектів забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу багато вчених, серед яких можна зазначити Власова В.І. [1], Квашу С.М. [2], Кропивка М. Ф. [3], Лукінова І.І. [4], Мочерного С.В. [5], Саблука П.Т. [4], Саву А. П. [6], Сидорука Б. О. [6] та багатьох інших.

Дослідженню питань ролі різних організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві та особливостям функціонування домогосподарств і господарств населення присвячені роботи Чаянова А. В. [7], Кропивка М.М. [8], Лупенка Ю. О. [9], Маліка М. Й. [9], Свиноуса І.В. [10] та інших.

Розкриттю особливостей функціонування ринку молока присвячені роботи Козак О.А. [11], Лупенка Ю.О. [12], Шпичака О.М. [12], Шубравської О.В.[13] та інших.

Узагальнення вищезазначених джерел дає нам підстави стверджувати про наявність небезпеки щодо вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення України молоком, внаслідок невідповідності умов його виробництва в домогосподарствах та неможливості ними виробляти продукцію, що відповідає вітчизняним та міжнародним стандартам якості.

Мета.

Метою написання статті є обґрунтування етапів та заходів з підвищення якості молока, що виробляється домогосподарствами в Україні в контексті вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки населення України. Вирішення зазначеної мети пов'язано із розв'язанням наступних завдань:

- дати характеристику суті поняття «домогосподарство» при його порівнянні з поняттями «господарство населення» та «особисте селянське господарство»;
- розкрити функції та роль домогосподарств в містах та в сільській місцевості;
- визначити етапи та заходи з підвищення якості молока, що виробляється домогосподарствами в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення України щодо молока та молочної продукції.

Методологія дослідження полягає в понятійному, функціональному та організаційно-технологічному визначенні ролі домогосподарств в галузі виробництва молока. Понятійне визначення суті поняття «домогосподарство» здійснено на законодавчій основі при його порівнянні з поняттями «господарство населення» та «особисте селянське господарство». Функціональне визначення суті ґрунтувалось на розкритті особливостей виконання домогосподарствами виробничої, соціальної й екологічної функцій та відмінності щодо суспільної ролі домогосподарств в містах та в сільській місцевості. Виклад організаційно-технологічної ролі домогосподарств базувався на визначенні частки ринку молока, що припадає на їх продукцію та експертній характеристиці відповідності виробленого молока вітчизняним та міжнародним стандартам.

В процесі написання статті використані наступні методи: аналізу і синтезу, аналогій, експертний метод, метод функціонального аналізу, метод статистичного аналізу рядів динаміки.

Результати.

Домогосподарства є ключовою ланкою економіки будь-якої країни. Їх роль в ринковій економіці відзначається багатогранністю. Окремі представники даної групи виступають в ролі суб'єктів пропозиції, в той час як інші – в ролі суб'єктів попиту. Певна група домогосподарств виступає на ринку одночасно як суб'єкт попиту і суб'єкт пропозиції.

У науковій літературі часто використовуються терміни «домогосподарство», «господарство населення», «особисте селянське господарство». Деякі автори ототожнюють зазначені поняття, деякі вкладають різний смисл у їх трактування. Ми, свою чергу, при розкритті матеріалу статті будемо спиратись на законодавчо затверджені поняття.

Стаття 1 Закону України «Про всеукраїнський перепис населення» № 2058-III від 19.10.2000 р. дає наступне трактування поняття домогосподарства: «сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи» [14].

У свою чергу поняття «господарства населення» Державною службою статистики України визначається як «домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства» [15, с. 28].

У статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» [16] зазначена категорія господарств характеризується як «господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму». При цьому визначається, що: «члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку», а їх «діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності» [16].

Узагальнюючи вищезазначене приймаємо положення, що господарства населення є частиною домогосподарств сільської місцевості. У свою чергу, виробництво молока домогосподарствами є частиною їх виробничої та господарської діяльності.

Особливість даного дослідження полягає у розкритті виконання різних функцій даними суб'єктами ринку. В цьому відношенні слід розрізняти домогосподарства в міській та сільській місцевості. Домогосподарства в містах відносно молока та молочної продукції виконують виключно функції споживання. У свою чергу домогосподарства в сільській місцевості можуть виконувати функції як виробництва, так і споживання даного виду продукції.

Розгляд ринку молока та молочної продукції потребує детальної характеристики кожної з груп виробників щодо можливості розв'язання ними різних суспільних проблем на сільських територіях. Вітчизняний ринок виробництва молока характеризується організаційною специфікою, викликаною вагомою питомою часткою в обсягах виробництва господарств населення (домогосподарств) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виробництва молока в Україні за 2000-2015 рр. за основними групами виробників*

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Загальне виробництво	12657,9	13714,4	11248,5	11086	11377,6	11488,2	11132,8	10615,4
Сільськогосподарські підприємства	3668,7	2582,5	2216,6	2245,9	2535,3	2582,5	2647,5	2669,2
% у загальному виробництві	29,0	18,8	19,7	20,3	22,3	22,5	23,8	25,1
Господарства населення	8989,2	11131,9	9031,9	8840,1	8842,3	8905,7	8485,3	7946,2
% у загальному виробництві	71,0	81,2	80,3	79,7	77,7	77,5	76,2	74,9

* Джерело: [15, с. 113].

Слід відзначити прояв різних суспільних функцій у домогосподарств в сільській місцевості: виробничих, соціальних, екологічних. У спрощеній інтерпретації виробнича функція реалізується тією частиною домогосподарств, що здійснюють господарську діяльність. Відносно соціальної функції, на практиці ми маємо широкі розбіжності у трактуванні щодо її прояву у домогосподарств. Це і пасивна соціальна функція, що проявляється суто у сплаті податків, які після перерозподілу через бюджет частково реалізуються на вирішення соціальних проблем. Це і активна соціальна функція, що проявляється у безпосередній участі у вирішенні різних місцевих соціальних проблем. Реалізація екологічної функції пов'язана із збереженням біорізноманіття та підтриманням екологічної збалансованості землі, води та повітря на території проживання.

Однією з цілей здійснення ринкових реформ в галузях агропромислового виробництва є налагодження їх ефективного функціонування та забезпечення вирішення ними своїх суспільних функцій. Важливою суспільною функцією будь-якої галузі АПВ, в першу чергу, є забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування достатньої кількості та належної якості.

Продовольча та харчова продукція, що не відповідає стандартам якості не може вважатись здатною забезпечити продовольчі потреби населення та сприяти вирішенню проблеми продовольчої безпеки держави. Аспект виробництва якісної продукції є важливим в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення.

«Безпека продукції – сукупність споживчих властивостей продукції, які не загрожують безпеці життя людини... Формою вияву безпеки продукції є встановлений на неї державний стандарт» [5, с. 95]. Кропивко М.Ф. наголошує на пріоритетності вирішення для держави проблеми «продовольчої безпеки», яка не втрачатиме своєї вагомості і в контексті децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності [3, с. 6]. У свою чергу Квашою С.М. [2] продовольча безпека ототожнюється з можливістю держави задовільнити продовольчі потреби населення та захистити його від голоду та неповноцінного харчування. Сидорук Б.О. та Сава А.П. [6, с.94-101] наголошують на важливості поширення сегменту виробництва екологічнобезпечної сільськогосподарської продукції при вирішенні проблеми продовольчої безпеки в державі.

Законодавче визначення поняття «продовольча безпека» міститься у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства», п. 2.13 якого дає її трактування як «захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [17]. Предметно законодавче визначення «продовольчої безпеки» зосереджено на забезпеченні економічного доступу до продуктів харчування.

Значною мірою гострота даної проблеми є характерною для тваринницької продукції, оскільки забезпечення її якісного виробництва потребує відповідних витрат та організації технологічних процесів. Однією з важливих галузей, що виробляють продукти харчування є галузі з виробництва та переробки молока. Розглянемо специфіку організаційної побудови зазначених галузей та передумови формування якісної пропозиції за ланцюгами суспільного руху продукції в економіці.

Проблема виробництва молока та молочної продукції, що відповідає міжнародним стандартам є однією з ключових в економіці галузі. Підтвердженням цього є нещодавні «торгівельні війни» між Україною та Російською Федерацією, контролюючі органи якої звинувачували українських виробників в порушенні стандартів якості твердих сирів та іншої молочної продукції з України.

Зазначене питання не лишалось без уваги в системі галузевого управління та законодавчого регулювання. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 771/97-ВР від 23.12.97 р. [18] під «безпекою харчових продуктів» розуміється: «відсутність токсичної, канцерогенної, мутагенної, алергенної чи іншої несприятливої для організму людини дії харчових продуктів при їх споживанні у загальноприйнятих кількостях, межі яких

встановлюються Міністерством охорони здоров'я України», а під «якістю харчового продукту»: «сукупність властивостей харчового продукту, що визначає його здатність забезпечувати потреби організму людини в енергії, поживних та смакоароматичних речовинах, безпеку для її здоров'я, стабільність складу і споживчих властивостей протягом строку придатності до споживання».

В умовах посилення процесів європейської та світової інтеграції України важливістю відзначається завдання досягнення належного рівня якості продукції, що виробляється кожною з груп виробників.

Слід відзначити наявність великої кількості фактів недотримання стандартів щодо виробництва та первинної обробки молока в господарствах населення. Тобто дане молоко за своїми якісними характеристиками не може бути сировиною для молокопереробних підприємств. Це викликає велике занепокоєння, оскільки значна частка продукції даної групи виробників (на рівні 75%) переважною мірою не відповідає стандартам якості.

Спроба вирішення даної проблеми була у 1997 р. з прийняттям Закону України № 771/97-ВР від 23.12.97 р. [18]. У цьому законі були перехідні положення, згідно яких заборонявся обіг необробленого молока та сиру домашнього виробництва. Проте, зважаючи на фактичний рівень організації технологічних процесів з виробництва молока в господарствах населення, введення у дію даного законодавчого положення (перша частина статті 35) відтермінувалось до 1.01.2015 р. Суттєво ситуація не покращилась і на поточний момент часу. Тому, необхідним є формування заходів з підвищення якості молока в процесі виробництва, в першу чергу, в господарствах населення.

Висновки і перспективи.

Належна реалізація виробничої функції домогосподарств у галузі виробництва молока потребує її переводу на стратегічні позиції. Це, у свою чергу, пов'язано з обґрунтуванням стратегічного порядку їх сегментування та поступового включення у вирішення суспільних проблем і у першу чергу – забезпечення продовольчої безпеки населення держави.

Для виконання зазначеного, процес досягнення загальної мети слід поділити на наступні етапи:

1. Визначення стратегічної частки ринку пропозиції молока, що будуть займати домогосподарства в оглядовій перспективі;
2. Сегментування домогосподарств щодо готовності та можливості забезпечення виробництва молока належної якості;
3. Визначення фактичного техніко-технологічного рівня виділених груп домогосподарств щодо можливості вирішення стратегічних завдань;
4. Обґрунтування програм підтримки техніко-технологічного переозброєння домогосподарств для налагодження виробництва якісної продукції;
5. Проведення програм інформаційно-консультаційної підтримки щодо освоєння домогосподарствами передових технологій виробництва молока;
6. Обґрунтування порядку моніторингу домогосподарств щодо дотримання ними технологічних вимог з виробництва молока належної якості;
7. Сприяти розвитку інфраструктури ринку за ланцюгами виробництва, закупівлі, зберігання, транспортування, переробки та реалізації молока та молочної продукції;
8. Сприяти кооперуванню домогосподарств в питаннях оптової закупівлі ресурсів та формування оптових партій молока для здавання на переробні підприємства;
9. Сприяти кооперуванню домогосподарств в питаннях спорудження переробних потужностей і налагодження власної переробки молока та молочної продукції;
11. Диференціювати механізми стимулювання попиту та іншої державної підтримки виробників молока та молочної продукції.

Одним з ключових завдань держави є збереження багатуокладності організаційно-правових форм господарювання. Збереження категорії господарства населення та посилення її ролі у вирішенні суспільних завдань розвитку виробництва та сільських територій сприятиме працевлаштуванню населення на селі, можливості отримання ними доходів від реалізації молока та збереженню підприємницького середовища на сільських територіях.

Перспективи подальших досліджень полягають у методичному обґрунтуванні порядку сегментації домогосподарств щодо можливості виробництва ними молока відповідної якості та обґрунтуванні механізмів державної підтримки техніко-технологічного оновлення виробництва.

Список використаних джерел

1. Власов В.І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни [Текст] // В.І. Власов, В.П. Саблук, М.А. Лисак // Економіка АПК. 2009. – № 8. С. 43-45.
2. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України : стан, стратегія і тактика розвитку [Текст] / С.М. Кваша. К. : ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. 252 с.
3. Кропивко М.Ф. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності [Текст] / М.Ф. Кропивко, М.М. Ксенофонтов, Н. В. Хміль // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 5-14.
4. Лукинов І. І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України [Текст] / І.І. Лукинов, П.Т. Саблук // Економіка України. 2000. – № 9. С. 62-81.
5. Економічна енциклопедія : в 3-х т. : [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.), та ін.]. К. : Академія, 2002. Т. 1. 864 с.
6. Сидорук Б.О. Організаційно-технологічні засади виробництва екобезпечної продукції сільського господарства [Текст] / Б.О. Сидорук, А.П. Сава, С.В. Довгань // Сталий розвиток економіки . 2014. № 2 (24). С. 94-101.
7. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство [Текст] / А.В. Чаянов. М. : Экономика, 1989. 492 с.
8. Кропивко, М.М. Економіка розвитку селянських господарств України : [Текст] / М.М. Кропивко К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. 328 с.
9. Лупенко Ю.О. Методологія становлення організаційно-правових підприємницьких структур / Ю.О. Лупенко, М. Й. Малік // Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) [Текст] / [Малік М.Й., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. М.И. Маліка. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. Розд. 2.2. С. 127–141.
10. Свиноус, І. В. Методологічні аспекти трактування поняття «особисте селянське господарство» [Текст] / І. В. Свиноус // Агроінком. 2008. – № 5-6. С. 53-56.
11. Козак, О. А. Розвиток виробництва і торгівлі молоком та молочними продуктами / О. А. Козак // Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні [Текст] / За ред. П. Т. Саблука, В. І. Бойка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 149-162.
12. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства [Текст] / [Шпичак О. М., Лупенко Ю.О., Жук В. М. та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 186 с.
13. Шубравська, О. В. Розвиток ринку молока і молочної продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи [Текст] / О. В. Шубравська, Т. В. Сокольська // Економіка і прогнозування. 2008. № 2. С. 80-93.
14. Про всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 р. № 2058-III. . Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
15. Сільське господарство України : Статистичний щорічник : 2015 р. / Відп. за вип. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України, 2016. 360 с.
16. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 р. № 741-IV. . Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
17. Про державну підтримку сільського господарства : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877. . Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
18. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. . Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

Статтю отримано: 16.02.2017 / Рецензування 15.03.2017 / Прийнято до друку: 21.03.2017

Ivanko Anatoliy

Ph.D. (in Economics), Assistant Professor, Honoured Worker of Agriculture of Ukraine,
Department of agrarian economics,
SS of NUBNM of Ukraine «Nizhyn Agrotechnical Institute»
Nizhyn, Ukraine
E-mail: A_Ivanko@meta.ua

**ORGANIZATIONAL AND TECHNOLOGICAL IMPROVEMENT OF PRODUCTION
FUNCTION OF HOUSEHOLDS IN THE SECTOR OF MILK PRODUCTION OF
UKRAINE**

Abstract

Introduction. The subject of the article is substantiation of the organizational and technological improvement of the production function of households in the sector of milk production in Ukraine. The significance of the study of households by questions of milk supply is caused by high market share of its production – from 71 % to 81,2 % between 2000 and 2015. Experts observed facts of unconformity of milk, that are produced by households, to national and international standards. Thus the goal of the article is the grounding of stages and measures to improve the quality milk, that are produced of households, in the context of food security problem in Ukraine.

Methods: method of analysis and synthesis, analogy, expert method, method of functional analysis, a method of statistical analysis of series of dynamics.

Results. Peculiarities of milk supply of households in the article are revealed as component of their production function and its identity with farms of population. Wherein the following results have been obtained:

–the essence of the concept “household” by comparison with concepts “farm of population” and “individual farm” are described;

– the features of different functions of households – economical, social and ecological, and distinctions in public role of households in cities and rural areas have been described;

–the significance of transition to strategic approach for solving of the food security issues have been noted;

– stages and measures to improve the milk quality, that are produced by households, in the context of food security of the population of Ukraine have been determined.

Perspectives of further research are concluded in methodical grounding of order of segmentation of households on possibilities to produce milk of appropriate quality and substantiation of mechanisms of state support of technical and technological renewal of production.

Keywords: households, production function, milk production, milk quality, measures to improve of milk quality.

References

1. Vlasov, V.I., Sabluk, V.P., & Lysak, M.A. (2009). Metodichni pidkhody shchodo otsinky prodovolchoi bezpeky krainy [Methodical approaches to assessment of food security of state]. *Economics of AIC*, 8, 43-45.
2. Kvasha, S.M. (2000). *Zovnishnoekonomichna diialnist APK Ukrainy : stan, stratehiia i taktyka rozvytku* [Foreign economic activity of agroindustrial complex of Ukraine : status, strategy and tactics of development]. Kyiv: Nichlava.
3. Kropyvko, M.F., Ksenofontov, M.M., & Khmil, N.V. (2015). Napriamy udoskonalennia derzhavnogo upravlinnia ahrarnym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta derehuliatsii hospodarskoi diialnosti [Directions of improvement of governance of agrarian sector in the conditions of decentralization of authority and deregulation of economic activity]. *Economics of AIC*, 3, 5-14.
4. Lukinov, I.I., Sabluk, P.T. (2000). Pro stratehiuu transformuvannia APK ta zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [On the strategy of transforming AIC and food security of Ukraine]. *Economics of Ukraine*, 9, 62-81.
5. Mochernyi, S.V. (Ed.). (2002). *Ekonomichna entsyklopedia* [Economic encyclopedia]. Vol. 1. Akademia, Kyiv.
6. Sydoruk, B.O., Sava, A.P., Dovhan, S.V. (2014). Orhanizatsiino-tehnolohichni zasady vyrobnytstva ekobezpechnoi produktsii silskoho hospodarstva [Organizational and technological bases of ecosafety production of agricultural products]. *Sustainable development of economics*, 2(24), 94-101.
7. Chayanov, A.V. (1989). *Krestyanskoe hozyaystvo* [Peasant farming]. Moscow, Russia: Economics.

8. Kropyvko, M.M. (2016). *Ekonomika rozvytku selianskykh gospodarstv Ukrainy* [Economics of development of households of Ukraine]. NSC IAE, Kyiv.
9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.I. (2012). This is a chapter. In Malik, M.I. (Ed.), Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H. Yakuba, K.I. *Sotsialno-ekonomichni zasady rozvytku silskykh terytorii (ekonomika, pidpriemnytstvo i menedzhment)* [Social and economical basis of development of rural areas (economics, entrepreneurship and management): And Methodology of becoming of organizational and legal entrepreneurial structures]. (pp. 127-141). NSC IAE, Kyiv.
10. Svynous, I.V. (2008). Metodolohichni aspekty traktuvannya poniattia «osobyste selianske gospodarstvo» [Methodological aspects of interpretation of the concept “personal farm”]. *Agroinform*, 5-6, 53-56.
11. Kozak, O.A. (2005). This is a chapter. In Sabluk, P.T., Boiko, V.I. (Eds), *Ekonomika vyrobnytstva moloka i molochnoi produktsii v Ukraini* [Economics of production of milk and dairy product: And Development of production and trade of milk and dairy products] (pp. 149-162). NSC IAE, Kyiv.
12. Shpychak, O.M. (Ed.), Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M. (2013). *Yemnist vnutrishnoho spozhyvchoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva* [The capacity of the domestic consumer market of agricultural products and foodstuffs]. NSC IAE, Kyiv.
13. Shubravska, O.V., Sokolska, T.V. (2008). Rozvytok rynku moloka i molochnoi produktsii: svitovi tendentsii i vitchyzniani perspektyvy [Development of the milk market and dairy products : global trends and domestic perspectives]. *Economics and forecasting*, 2, 80-93.
14. Pro vseukrainskyi perepys naselennia : Zakon Ukrainy 19.10.2000 № 2058-III. [On national population census : Law of Ukraine 19.10.2000 № 2058-III]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>.
15. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2016). *Silske gospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi shchorichnyk-2015* [Agriculture of Ukraine : Statistical yearbook-2015]. State service of statistics of Ukraine, Kyiv.
16. Pro osobyste selianske gospodarstvo : Zakon Ukrainy 15.05.2003 № 741-IV. [On personal farm : Law of Ukraine 15.05.2003 № 741-IV]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
17. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho gospodarstva : Zakon Ukrainy 24.06.2004 № 1877. [On state support of agriculture : Law of Ukraine 24.06.2004 № 1877]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.
18. Pro bezpechnist ta yakist kharchovykh produktiv : Zakon Ukrainy 23.12.1997 № 771/97-BP. [On the safety and quality of food : Law of Ukraine 23.12.1997 № 771/97-BP]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>.

Received: 02.16.2017 / Review 03.15.2017 / Accepted 03.21.2017

ЕКОНОМІКА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ENVIRONMENTAL
ECONOMICS

УДК 338.244
JEL Classification E66

Баланюк Іван

д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"
м. Івано-Франківськ, Україна
E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

Забара Алевтина

старший викладач кафедри економіки
Сумський національний аграрний університет м. Суми, Україна
E-mail: zabaralevtina@gmail.com

РОЛЬ БІОЕКОНОМІКИ У СТВОРЕННІ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація

Вступ. Економічні, соціальні та екологічні проблеми досягли критичної маси в усьому світі. Традиційна економіка, що базується на викопних вичерпних ресурсах, є за своєю суттю антиекологічною та такою, що не бере до уваги інтереси майбутніх поколінь. Це зумовлює необхідність пошуку нових шляхів розвитку для формування стійкої економіки.

Методи. При науковому дослідженні використано такі методи: абстрактно-логічний, порівняльного аналізу, аналізу і синтезу, що дали можливість обґрунтувати роль біоекономіки у створенні можливостей сталого розвитку.

Результати. Біоекономіка, заснована на парадигмах виробництва, яке пов'язане з біологічними процесами, використовує відновлювані природні ресурси, вимагає мінімальних витрат енергії і не забруднює навколишнє середовище. Преваги біоекономіки, які сприяють реалізації концепції сталого розвитку – це диверсифікація економіки сільського господарства та її зростання; розвиток сільських регіонів; поліпшення соціальної ситуації в містах; поліпшення здоров'я людини, екології і якості життя; зниження собівартості, більш ретельний контроль якості продуктів; поява нових продуктів і ринків; зниження залежності копалин енергоресурсів. В екології біоекономіка дозволяє запобігати забрудненню навколишнього середовища; створювати нові матеріали, речовини та паливо з біомаси; використовувати продукти багаторазового використання і переробки.

Перспективи. У зв'язку з великим попитом на продукти харчування, який має тенденцію до подальшого зростання через збільшення чисельності населення, перед сільським господарством з'являються нові завдання і виклики – забезпечити достатній рівень виробництва продуктів харчування і сировини для переробної промисловості. Ці проблеми можуть бути вирішені завдяки досягненням і розвитку біоекономіки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства біоекономіка є рушійною силою подальшого прогресу та сталого розвитку, сприяє досягненню його цілей.

Ключові слова: біоекономіка, сталий розвиток, ресурсозберігаюча економіка, поновлювані ресурси.

Вступ.

Враховуючи реалії сучасного світу, такі як вичерпність основних джерел енергоносіїв, необхідність забезпечення невпинно зростаючого населення продуктами харчування, ліками та ін.,

забруднення навколишнього середовища, головним завданням для світової економіки в довгостроковій перспективі є перехід до моделі ресурсо- та енергозберігаючої економіки, заснованої головним чином на використанні поновлюваних ресурсів, пріоритетами якої є цінність і якість людського життя, а також збереження навколишнього середовища. Саме такою є біоекономіка, що базується на парадигмах виробництва, яке пов'язане з біологічними процесами, використовує відновлювані природні ресурси, вимагає мінімальних витрат енергії і не забруднює навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню задач та шляхів досягнення сталого розвитку присвячено цілу низку наукових праць. У фокусі уваги різних науковців знаходяться різні аспекти даної проблематики. Зокрема, Л. Мельник розглядає теоретичні засади, принципи сталого розвитку [1]. Методологічні та практичні питання моделювання сталого розвитку для забезпечення економічного зростання опрацьовували А. Садовенко Л. Масловська, О. Осауленко [2-4] та ін. Регіональні та місцеві аспекти сталого розвитку аналізуються у роботах Б. Данилишина, О. Невелєва [5] та ін. Концепцію біоекономіки, як нової парадигми економічного розвитку, її переваги та основні напрями формування обґрунтовувала у своїх працях О. Шубравська [6]. Сучасний стан біоекономіки та перспективи розвитку в Україні досліджено у роботах В. Байдали [7]. Зв'язок біоекономіки із "зеленою" економікою у своїх працях розглядали С. Бобильов, М. Палт, П. Кірюшкін [8] та ін. Вплив біоекономіки на сільський розвиток та "зелене" зростання знаходимо у роботах Г. Шабо (G. Szabó) [9]. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених сталому розвитку, малодослідженими залишаються питання щодо можливостей біоекономіки у забезпеченні сталого розвитку.

Мета.

Метою даного дослідження є визначення ролі біоекономіки у сталому розвитку економіки.

Методологія дослідження.

Методологічною основою наукового дослідження є праці вітчизняних та закордонних вчених, власні дослідження авторів. При дослідженні використано такі наукові підходи та методи: абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень позицій вчених, формування за результатами власних досліджень висновків та шляхів вирішення проблем), порівняльного аналізу (для характеристики взаємовідносини між сталим розвитком і біоекономікою), аналізу і синтезу (для виявлення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей, що відображають вплив біоекономіки на сталий розвиток економіки, а також шляхів вирішення задач сталого розвитку).

Результати.

За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, мета сталого розвитку – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу можливість для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Сталий розвиток передбачає розв'язання суперечностей, які існують сьогодні, а саме протиріччя між природою і суспільством, між екологією і економікою, між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, між багатими і бідними верствами населення, між уже сформованими, зростаючими потребами людей і розумними потребами, між нинішніми і майбутніми поколіннями і так далі [10].

Економічний підхід до сталого розвитку полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і ресурсозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження сукупного капіталу (фізичного, ресурсного, людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. У той же час перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Вже зараз ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів в кілька разів.

Розвиток нової моделі стійкої економіки стимулюється не тільки дефіцитом природних ресурсів, а й зростанням обсягів інформації та знань, які набувають значення затребуваного товару.

З точки зору екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самовідновлюватися і адаптуватися до різних змін, замість деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина повинна стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Він повинен брати участь в процесах формування своєї життєдіяльності, прийняття та реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок і толерантність у відносинах між ними, збереження культурного капіталу і його різноманітності.

Ми вважаємо, що саме біоекономіка покликана реалізувати на практиці концепцію сталого розвитку, від впровадження якої залежить сама можливість майбутнього для наступних поколінь, для чого необхідно взяти під контроль постійно зростаючий споживчий попит, переглянути безвідповідальне і неефективне ставлення до ресурсів, звести відходи виробництва і життєдіяльності до мінімуму, повністю реорганізувати систему освіти, забезпечити розвиток економіки, визначити раціональний підхід до будівництва і оснащення житла, забезпечити розробку, планування і управління математичним моделям, ввести нову систему контролю продукції, яка заснована на сертифікації [11, с. 41].

Крістіан Патерман (Christian Patermann), якого часто називають батьком біоекономіки в Європі, представляє таке визначення біоекономіки, заснованої на знаннях: "економіка, заснована на широкому застосуванні біотехнології, використовує відновлювані біоресурси для виробництва цінних продуктів і енергії" [12].

Термін "біоекономіка" означає всі види промисловості і сектора економіки, залучені у виробництво, комерціалізацію і управління біоресурсами (сільське господарство, харчова, лісова, целюлозно-паперова промисловість, рибицтво та ін.). Експерти виділяють низку переваг біоекономіки, які сприяють реалізації концепції сталого розвитку [8]. У соціальній сфері – це диверсифікація економіки сільського господарства та її зростання; розвиток сільських регіонів; поліпшення соціальної ситуації в містах; поліпшення здоров'я людини, екології та якості життя. В економіці – це зниження собівартості, більш ретельний контроль якості продуктів; поява нових продуктів і ринків; зниження залежності від копалин енергоресурсів. В екології біоекономіка дозволяє запобігати забрудненню навколишнього середовища; створювати нові матеріали, речовини та паливо з біомаси; використовувати продукти багаторазового користування і переробки.

У табл. 1 наведено цілі сталого розвитку, котрі можуть бути реалізовані за допомогою подальшого розвитку біоекономіки.

Таблиця 1

Взаємовідносини між сталим розвитком і біоекономікою

Задачі сталого розвитку	Шляхи вирішення (біоекономіка)
Забезпечення раціонального використання ресурсів	Використання для виробництва товарів та послуг поновлюваних ресурсів. Переробка відходів виробництва сільськогосподарської продукції, життєдіяльності населення та ін.
Ефективне управління сукупністю (портфелем) активів, спрямоване на збереження і розширення потенціалу країни. Активи у даному визначенні включають не лише традиційний фізичний капітал, а й також природний і людський капітал	Наукова основа біоекономіки забезпечує інвестиції в людський капітал, ефективність використання фізичного та інформаційного капіталу. Використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізація, переробка і знищення відходів

Продовження табл. 1

Соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми	Розвиток біоекономіки дозволяє узгодити інтереси основних суб'єктів, зменшити соціальну напругу в суспільстві, сформувати систему цінностей, котрі передбачають розумне споживання, можливість участі людей у процесах, які формують сферу їх життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання
З екологічної точки зору, сталий розвиток повинен забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем	Біоекономіка виступає як самовідтворююче середовище (в екологічному значенні – ресурси не розтрачуються, зменшується навантаження на довкілля, в економічному – відтворення фізичного і людського капіталу, у соціальному – збереження середовища існування громади). Біоекономіка забезпечує за рахунок використання відновлюваних ресурсів збереження біорізноманіття, а також створює умови для формування самовідтворюючої природної системи та її адаптації до нових умов, змін, що відбуваються в результаті розвитку

Джерело: на основі [13, с. 26].

Також необхідно відзначити, що біоекономіка, в першу чергу значно впливає на розвиток сільського господарства. Сьогодні в аграрному секторі існують енергетичні, екологічні та соціальні проблеми, для вирішення яких необхідне скорочення виробничих енерговитрат, відновлення земельного ресурсного потенціалу, підвищення рівня зайнятості сільського населення.

У зв'язку з великим попитом на продукти харчування, який має тенденцію до подальшого зростання через збільшення чисельності населення, перед сільським господарством з'являються нові завдання і виклики – забезпечити достатній рівень виробництва продуктів харчування і сировини для переробної промисловості. Ці проблеми можуть бути вирішені, на наш погляд, завдяки досягненням у розвитку біоекономіки, заснованої на новому технологічному укладі. Даний уклад дає можливість розкрити потенціал біоекономіки з урахуванням можливостей сільського господарства і зменшення витрат ресурсів і викидів забруднюючих речовин.

Висновки і перспективи.

Таким чином, біоекономіка здатна подолати ряд економічних, соціальних і екологічних проблем, таких як забезпечення населення якісними продуктами харчування та сучасними засобами діагностики і лікування, створення нових видів палива і біоматеріалів, переорієнтація певних галузей промисловості на використання відновлюваної органічної сировини і вторинних ресурсів, розвиток наукомістких виробництв, поліпшення стану навколишнього середовища тощо.

Традиційна ринкова економіка часто не враховує екологічні фактори і є антиекологічною і антисоціальною. У той же час біоекономіка може допомогти подолати кризу сучасної техногенно-споживчої цивілізації і сприяти сталому розвитку. Біоекономіка використовує відновлювані природні ресурси, вимагає мінімальних витрат енергії і не забруднює навколишнє середовище. На сучасному етапі розвитку суспільства біоекономіка є рушійною силою сталого розвитку і сприяє досягненню його цілей.

Список використаних джерел

1. Устойчивое развитие: теория, методология, практика : учебник / под ред. проф. Л. Г. Мельника. Сумы : Университетская книга, 2009. 1216 с.
2. Садовенко А. П. Сталий розвиток суспільства : навч. посіб. / А. П. Садовенко, В. І. Середа, Л. Ц. Масловська. Акад. муніцип. упр. К., 2007. 240 с.
3. Масловська Л. Ц. Актуальні проблеми теорії і методології сталого розвитку України : системний підхід / Л. Ц. Масловська // Економіческие инновации. 2004. № 19. С. 101-108 URL : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3142/1/EI_2004_19_101-108.pdf
4. Осауленко О. Г. Сталий соціально-економічний розвиток: моделювання та управління /

О. Г. Осауленко. – К., 2000. – 176 с.

5. Невелєв О. М. Сталій розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. – К., 2002. – 127 с.

6. Шубравська О. Біоекономіка: аналіз світового розвитку та передумови для становлення в аграрному секторі економіки України / О. Шубравська // Економіка України. – 2010. – № 10. – С. 63-73.

7. Байдала В. В. Біоекономіка в Україні: сучасний стан та перспективи / В. В. Байдала // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного ун-ту (економічні науки). – 2013. – № 1(3). – С. 22-28.

8. Биозкономика и “зелёная” экономика / С. Бобылев, М. Палт, П. Кирушкин, С. Михайлова // Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture: II International Scientific-Practical Conference., (11-12 October, 2013, Tbilisi) / Ivae Javakishvili Tbilisi State University, 2013. pp. 63-65.

9. Szabó G. D. Bioeconomy's relevance in rural development / G. D Szabó. Corvinus University of Budapest, 2014. 15 p.

10. Development through sustainable enterprise. The Social and Economic Council. Repot. 2011 / . URL : https://www.ser.nl/en/publications/publications/2011/2011_10.aspx

11. Байдала В. В., Бутенко В. М., Забара А. Н. Биозкономика как драйвер устойчивой экономики / В. В. Байдала, В. М. Бутенко, А. Н. Забара // Труды международной научно-практической конференции “Развитие финансово-кредитной системы Республики Казахстан в условиях новой глобальной реальности”, Астана: Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, 2016. Ч. 2. С. 40-42.

12. Patemann Christian. The Knowledge-Based Bio-Economy from Concept to Practice: Experiences in Germany and Europe . URL : <http://www.bionet.nsc.ru/chair/grfb/presentations/patemann.pdf>

13. Бутенко В. М. Біоекономіка як механізм досягнення цілей сталого розвитку / В. М. Бутенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 1 (88). 2016. С. 19-28.

Статтю отримано: 15.02.2017 / Рецензування 10.03.2017 / Прийнято до друку: 16.03.2017

Balaniuk Ivan

Dr.Sc. (Economics), Professor, Head the Department of Accounting and Auditing
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

Zabara Alevtina

Senior Lecturer Department of Economy
Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine

E-mail: zabaralevtina@gmail.com

ROLE OF BIOECONOMY IN CREATING OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. Economic, social and environmental problems have reached critical mass in the world. The traditional economy based on fossil renewable resources is inherently antyeological and one that does not take into account the interests of future generations. This makes it necessary to find new ways to create sustainable development of the economy.

Methods. For scientific research such methods have been used: abstract and logical, comparative analysis, analysis and synthesis, that gave an opportunity to ground the role of bioeconomy in creation of possibilities of steady development.

Results. The bioeconomy, based on the paradigms of production, which is associated with biological processes, uses renewable natural resources, requires minimum energy consumption and does not pollute the environment. The advantages of the bioeconomy that contribute to the realization of the concept of sustainable development are the diversification of the agrarian economy and its growth; development of rural regions; improvement of the social situation in the cities; improvement of human health, ecology and life quality; cost reduction, more thorough control of quality products; the emergence of new products and markets; reduction of dependence on fossil energy resources. The bioeconomy helps to prevent pollution of the environment; to create new materials, substances and biofuel; use reusable and recyclable products.

Discussion. The demand for food products tends to further grow through population upsurge, so new tasks and

challenges arise for agriculture – to ensure a sufficient level of food production and raw materials for the processing industry. These problems can be solved thanks to the achievements and development of the bioeconomy. Thus, at the present stage of the society development, the bioeconomy is the driving force for further progress and sustainable development, contributing to the achievement of its goals as well.

Keywords. Bioeconomy, sustainable development, resource-saving economy, renewable resources.

References

1. Melnik, L. G. (Ed.). (2009). *Ustoichivoe razvitiye: teoria, metodologiya, praktyka* [Sustainable development: theory, methodology, practice]. Sumy: Universitetskaya kniha.
2. Sadovenko, A. P., Sereda, V. I., Maslowska, L. Z. (2007). *Stalyi rozvytok suspilstva* [Sustainable development of society]. Kyiv.
3. Maslovska, L. Ts. (2004). Aktualni problemy teorii i metodolohiyi staloho rozvutku Ukrainy: systemnyi pidkhid [Actual problems of theory and methodology of the sustainable development of Ukraine: systematic approach]. *Economic innovations*, 19, 101–108.
4. Osaulenko, O. H. (2000). *Stalyi sotsialno-ekonomichni rozvytok: modeliuvannia ta upravlinnia* [Sustainable social-economic development: modeling and management]. Kyiv. Ukraine.
5. Nevelev, O. M., Danylyshyn, B. M. (2002). *Stalyi rozvytok regionu: strategichni napriamy ta mehanizmy* [Sustainable development: strategic directions and mechanisms]. Kyiv, Ukraine.
6. Shubravskaya, O. (2010). *Bioekonomika: analiz svitovoho rozvutku ta peredumovy dlya stanovlennya v ahranomu sektori ekonomiky Ukrainy* [The bioeconomy: analysis of global development and preconditions for the agricultural sector in Ukraine]. *Economics of Ukraine*, 10, 63-73.
7. Baidala, V. V. (2013). Bioekonomika v Ukraini: suchasniy stan ta perspektyvy [The Bioeconomy in Ukraine: modern state and prospects]. *Bulletin of scientific works of Tavriyskiy state agrotechnical University (economic science)*, 1/3, 22-28.
8. Bobylev, S., Palt, M., Kirushkin, P., Mikhailova, S. (2013) The Bioeconomy and “green” economy. Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture. II International Scientific-Practical Conference. 11-12 October, 2013, Tbilisi) / Ivae Javakhishvili Tbilisi State University, 63-65.
9. Szabó, G. D. (2014) Bioeconomy's relevance in rural development / G. D. Szabó. Corvinus University of Budapest, 15.
10. Development through sustainable enterprise. The Social and Economic Council. Report. 2011. Retrieved from http://www.ser.nl/en/publications/publications/2011/2011_10.aspx
11. Baidala, V. V., Butenko, V. M., Zabara, A. M. (2016). The bioeconomy as a driver of a sustainable economy. Development of the financial and credit system of the Republic of Kazakhstan in the conditions of a new global reality. Works of International Scientific-Practical Conference. Astana: L. Gumilev Eurasian National University, V. 2, 40-42.
12. Patemann Christian. The Knowledge-Based Bio-Economy – from Concept to Practice: Experiences in Germany and Europe. Retrieved from <http://www.bionet.nsc.ru/chair/grfb/presentations/patermann.pdf>
13. Butenko, V. M. (2016). Bioekonomika yak mekhanizm dosyahnennya tsileyi staloho rozvutku [The bioeconomy as a mechanism for achieving the goals of sustainable development]. *Bulletin of agrarian science of Prychomomia*, V. 1/88, 19-28.

Received: 02.15.2017 / Review 03.10.2017 / Accepted 03.16.2017

УДК 330.131.5:502.132
JEL Classification: B41; J17

Касперевич Лілія
аспірант¹

Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: lilykasper@gmail.com

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Анотація

Вступ. Тенденції переходу провідних країн світу до нового типу економіки, заснованої на знаннях, обумовлюють потребу в економічній оцінці природних ресурсів. Незважаючи на різноманіття застосовуваних методів і широке охоплення природних ресурсів, велика частина оціночних показників носить директивний характер. Методи оцінки, що використовуються для отримання вартісних показників щодо різних природних ресурсів, практично не пов'язані між собою, не мають єдиної методологічної основи і носять суто галузевий характер. Тому видається актуальним дослідження методичних підходів до вартісної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду.

Методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної науки та наукові праці вчених. В процесі дослідження використано такі методи: історичний (для дослідження виникнення й розвитку підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); порівняльного аналізу (для порівняння основних підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); аналітичний (для визначення основних переваг та недоліків наведених підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів і формування висновків та рекомендацій) методи.

Результати. Проведено аналіз існуючих методологічних підходів до оцінки об'єктів природно-заповідного фонду. Зосереджено увагу на проблемних аспектах існуючих методів оцінки об'єктів природно-заповідного фонду як таких, що недостатньо відображають їх актуальну цінність та еколого-економічну вартість. Адже за допомогою розглянутих методів можна оцінити лише окремі компоненти природно-заповідного фонду. Підкреслено необхідність розгляду цінностей природно-заповідного фонду зважаючи на їх функції. Запропоновано застосовувати для оцінювання об'єктів природно-заповідного фонду концепцію загальної економічної цінності.

Перспективи. Отримані результати можуть бути використані при економічному оцінюванні природно-заповідного фонду

Ключові слова: економічна оцінка, підхід, метод, природно-заповідний фонд.

Вступ.

Економічна оцінка природних ресурсів користувалась попитом ще за часів планово-розподільчої системи, однак здійснювалась неповно та поверхнево. Це було пов'язано із відсутністю потреб в такій оцінці. З переходом економіки до ринкових відносин така потреба виникла, оскільки на підставі економічної оцінки природних ресурсів забезпечується можливість для відображення їх цінності та вартості у складі національного багатства країни, ведення державного природно-ресурсного кадастру, обґрунтування ефективності природоохоронних заходів, оцінки розміру втрат, що завдаються природі стихійними явищами й нераціональними методами експлуатації природних ресурсів, економічного регулювання процесів природокористування [1; 2].

Спочатку така оцінка розроблялася для сільськогосподарських земель, а згодом і для інших видів природних ресурсів. В процесі розвитку оціночних робіт було вироблено велику кількість вартісних показників і методів їх розрахунку [3]. Незважаючи на різноманіття застосовуваних методів і широке охоплення природних ресурсів, велика частина оціночних показників носить

¹ Науковий керівник – д.е.н., професор Н.В. Зіновчук

директивний характер. Методи оцінки, що використовуються для отримання вартісних показників щодо різних природних ресурсів, практично не пов'язані між собою, не мають єдиної методологічної основи і носять суто галузевий характер. Необхідність проведення вартісної оцінки ресурсів природно-заповідного фонду зумовлена об'єктивним відображенням того, що втрачає суспільство (економіка) при знищенні цих ресурсів або ж відмові від їх експлуатації заради використання таких територій для будь-якої іншої господарської діяльності [4].

Об'єкти природно-заповідного фонду часто розглядають як ізольовані від зовнішнього світу території екологічних благ, а з іншого погляду, як землі, вилучені з обігу, що скорочують можливості місцевого населення для отримання доходів. Останній підхід є не зовсім вірним, адже дані території забезпечують потік екосистемних функцій, від яких залежить соціально-економічний розвиток регіонів країни та стан навколишнього природного середовища.

Самі об'єкти природно-заповідного фонду часто відчують ряд негативних впливів: незаконне рибальство і полювання, самовільна рубка деревини, збір дикоросів і сінокосіння, забруднення, а також незаконне будівництво в їх межах. Тому виникають проблеми пов'язані як з недообліком їх цінності, так і з питаннями їх фінансування та управління ними. Тому видається актуальним дослідження методичних підходів до вартісної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Значний внесок у розробку методичних підходів до економічної оцінки природних ресурсів, які враховують рідкісність ресурсів, їх соціально-економічні та виробничо-технічні характеристики, ступінь освоєності та доступності, зробили Т.С. Хачатуров, С.Г. Струмилін, О. Царенко, Є.В. Мішенін, Н.В. Збагерська. Оцінювання природних ресурсів зазвичай розглядають диференційовано за певними їх видами: земля, вода, ліс, корисні копалини та їх екологічні послуги. Зокрема, ефективно використання екосистемних послуг природних ресурсів та їх економічна оцінка стали предметом дослідження таких фахівців, як О.А. Веклич, Л.Г. Мельник, А.В. Богославська, Ю.Ю. Туниця, Н.К. Шапочка. Серед зарубіжних дослідників, що займалися проблемами економічної оцінки природних ресурсів і екослуг слід відзначити Р. Констанзу, С. Паджіолу, Д. Пірса, Г. Дейлі, а також роботи російських авторів С.Н. Бобильова, І.М. Потравного, А.А. Тишкова та ін.

Незважаючи на те, що велику кількість наукових досліджень, малодослідженими і дискусійними залишаються питання вартості об'єктів природно-заповідного фонду як у методичному, так і практичному контексті. Нерідко відповіді на поставлені питання, що містяться у наукових публікаціях, суперечать одні одним. Насамперед це пов'язано із тим, що в нормативно-правових актах, якими встановлюється методика обчислення вартості заповідних територій, серед яких є, насамперед, закон України «Про оцінку земель», Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 року №525, Порядок нормативної грошової оцінки цих земель затверджений Наказом Держкомзему України, документи Мінагрополітики України, Держкомлісгоспу України, Держводгоспу України та ін., відсутні ключові елементи для практичного вирішення проблеми визначення реальної вартості об'єктів природно-заповідного фонду.

Метою дослідження є аналіз існуючих методологічних підходів до оцінки об'єктів природно-заповідного фонду, їх систематизація та розробка пропозицій щодо сфери застосування кожного з них. Об'єктом дослідження є методологічні підходи до оцінки об'єктів природно-заповідного фонду.

Методологія дослідження.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної науки та наукові праці вчених. В процесі дослідження використано такі методи:

історичний (для дослідження виникнення й розвитку підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); порівняльного аналізу (для порівняння основних підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); аналітичний (для визначення основних переваг та недоліків наведених підходів до економічної оцінки об'єктів природно-заповідного фонду); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів і формування висновків та рекомендацій) методи.

Результати.

Поняття оцінки природних ресурсів та об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема, пов'язано з категорією «цінність». Цінність відображає значення об'єкта, обумовлене потребою в ньому, а характерні властивості самого об'єкта задовольняти споживчі потреби відображають його корисність [5]. Цінність природно-заповідного фонду – сукупність ресурсів і функцій, які може запропонувати дана територія. До ресурсів та функцій включають рекреацію, туризм, середовище існування тварин і рослин, генетичні ресурси, захист від стихійних лих, стабілізацію клімату та зменшення вмісту вуглекислого газу в атмосфері, підтримку водного балансу, рибні запаси для традиційного і комерційного риболовства та ін. Багато з перелічених товарів та послуг не продаються на ринках і відповідно не мають очевидної товарної вартості [6]. Необхідність оцінки ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду зумовлена потребою об'єктивного відображення того, що втрачає суспільство при знищенні цих ресурсів або внаслідок використання таких територій для іншої господарської діяльності [4].

Нині виділяють низку підходів до визначення економічної оцінки природних ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду, але вони дозволяють отримати лише конкретну оцінку, а їх дублювання ускладнює спосіб визначення реальної вартості об'єкта та порівняння результатів. Серед підходів до визначення економічної оцінки провідне місце займає витратний підхід. Його прихильниками є С.Г. Струмилін, А.М. Муховиков, Є.М. Бухвальд, Л.І. Нестеров (1960–1970 рр.) Дана концепція виходить із того, що затрати є індикатором цінності об'єктів природно-заповідного фонду. Для розрахунку затрат використовують комплекс методів (табл. 1).

Таблиця 1

Методи оцінки за витратним підходом*

Методи	Аналіз можливостей використання
Оцінка за прямими витратами	для визначення витрат понесених на освоєння, використання, охорону та відтворення об'єктів природно-заповідного фонду
Оцінка за принципом втраченої вигоди	для визначення втрат в результаті відмови від одного виду використання ресурсної ділянки на користь іншої (наприклад, створюючи заповідник, суспільство свідомо відмовляється від сільськогосподарського використання даної території)
Оцінка за вартістю замінників	для визначення компенсуючих потенційних витрат, необхідних для вивчення (флори і фауни), облаштування території та заміщення втраченого або пошкодженого ресурсу ідентичним в даному або альтернативному місці
Метод транспортних витрат	для визначення витрат понесених на досягнення ресурсного об'єкта: вхідна плата, витрати на поїздки і втрачені доходи
Метод "бажання платити"	для виявлення у населення бажання платити за збереження блага або ресурсу, яким вони користуються (наприклад, використання річки – збереження можливостей рекреації, чистоти води для купання та відпочинку в регіоні з даною якістю навколишнього середовища, рибальства або існування зникаючого виду рослин чи тварин).
Відтворювальний підхід	для обчислення вартості відтворення певного виду флори або фауни, а також вартості заходів необхідних для підтримання середовища проживання цього виду
Затратно-ресурсний підхід	для обчислення затрат на освоєння та доходу від використання ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду

Продовження табл. 1

Затратно-збитковий підхід	для визначення розміру відшкодування збитків, завданих підприємствами, що забруднюють довкілля, витрати яких потім підуть на фінансування природоохоронної діяльності і компенсацію негативного впливу
Підхід на основі такс відшкодування збитку	для обчислення збитків і втрат, пов'язаних з порушенням режимів природокористування, незаконного вилучення ресурсів з екосистеми, порушенням природоохоронних норм і правил, законодавства в галузі охорони навколишнього середовища

*Джерело: сформовано на основі [1–14].

Основним недоліком витратного підходу є неврахування якісних відмінностей різних категорій та об'єктів природно-заповідного фонду, тобто різноманітності їх природних комплексів (наприклад, на зібрання видів для колекції дендропарку та зоопарку необхідні більші затрати, ніж на створення заповідника, де унікальні ландшафти створені самою природою). Адже заповідні біогеоценози різняться один від одного за ступенем стійкості до зовнішнього впливу, збереженості (статусом) екосистем, видовим різноманіттям або неповторністю природних об'єктів. Ігнорування цих особливостей призводить до того, що заповідні комплекси нижчої якості отримують вищу економічну оцінку [7; 8]. Крім того, даний метод, як правило, не враховує екологічну значимість природного ресурсу.

Тому, даний підхід при оцінці ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду слід застосовувати для визначення фінансових затрат на їх утримання та збитку зумовленого організацією цих територій (втрати землі для сільськогосподарського виробництва, будівництва промислових підприємств, випасу худоби та ін.). Вищезазначене і є перевагою даного підходу, оскільки при мінімальних затратах та інформації необхідних для проведення оцінки ми не можемо оцінити самі ресурси та їх функції, але можемо побачити, які витрати необхідні для збереження цих ресурсів та підтримку їх функцій.

Також для економічної оцінки природних ресурсів застосовують затратно-ресурсний, затратно-збитковий та відтворювальний підхід, підхід на основі такс відшкодування збитку тощо, які є дотичними до визначення затрат, а тому можна говорити про те, що ці підходи є різновидами витратного підходу. Але і вони мають недоліки: відтворювальний та затратно-ресурсний підхід – може привести до завищення оцінки; затратно-збитковий підхід – виникає складність обчислення понаднормових викидів та їх впливу на ресурси об'єктів природно-заповідного фонду; підхід на основі такс відшкодування збитку – показники, які використовуються в якості штрафних санкцій за порушення природоохоронного законодавства є не об'єктивними, такси часто занижені та не враховують інфляційних процесів.

Поряд із затратним підходом до оцінки природних ресурсів розвивалась і рентна концепція. Прихильниками даної концепції є К. Маркс, А. Сміт, С.Д. Черемушкин, Т.С. Хачатуров, Н.П. Федоренко, К.Г. Гофман. В її основі лежить концепція диференційної ренти (тобто враховується ефект від використання ресурсів). Оцінка ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду при такому підході залежить від природних умов, географічного положення та результатів експлуатації ресурсів [4].

Згідно з рентним підходом економічна оцінка територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється за принципом замикаючих затрат (гранично допустимих витрат, які готове нести суспільство заради отримання одиниці даного ресурсу) та враховує оцінку за прибутком підприємства, що експлуатує ресурси і функції об'єктів природно-заповідного фонду (розвиток туризму) [9]. Однак, виокремлювати лише один об'єкт природно-заповідного фонду як замикаючу величину буде недоцільно, адже його фінансове забезпечення може зумовлюватись випадковими обставинами. Перевагою даного підходу є пряма залежність між якістю ресурсу і його вартістю: ресурс кращої якості дає змогу за рівних інших умов (кваліфікації кадрів, устаткування, технології) отримувати значно кращі економічні результати, ніж від використання природних ресурсів нижчої

якості [4].

Однак, трактування щодо сутності «рентного підходу» дуже суперечливі та часто відбувається ототожнення терміну «рентний підхід» з терміном «результативний підхід». Проте, відповідно до результативного підходу економічну оцінку (вартість) мають лише ті природні ресурси, які приносять дохід. Вартість ресурсу визначається грошовим вираженням вартості первинної продукції, одержуваної від експлуатації природного ресурсу, або різницею між отриманим доходом і поточними витратами [8; 10–12]. Однак такий підхід не використовується для оцінки будь-якого природного ресурсу через складність визначення вартості первинної продукції і, врешті решт, не всі природні ресурси продукують первинну продукцію.

Основним недоліком даного підходу при визначенні вартості ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду є те, що дохід від використання ресурсів може бути як прямим, так і опосередкованим, який дуже складно оцінити. Іншими словами, за допомогою даного підходу можна оцінити лише економічні функції об'єктів природно-заповідного фонду, не враховуючи екологічних чи соціальних функцій. Ще одним недоліком результативного підходу є неврахування фактору часу. Суть його полягає в тому, що ресурси, які згідно з цим підходом не мають вартості сьогодні, в процесі збалансованого розвитку та освоєння територій і технологій у майбутньому можуть користуватись попитом і навіть стати дефіцитними. На відміну від затратного підходу, який можна застосовувати при оцінці вартості відновлення блага за його втрати, результативний чи рентний підходи можна використовувати при визначенні нормативно-грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, в основу розрахунку якої входить капіталізація нормативного середньорічного економічного ефекту від використання цих земель.

Виникнення змішаної модифікації рентного і витратного підходів було спробою подолання недоліків згаданих концепцій. Дана концепція одержала назву *рентно-витратна*. Вона передбачає врахування не тільки витрат на освоєння, а й народногосподарського ефекту від експлуатації природних ресурсів. Саме ця змішана модифікація і лягла в основу розрахунків такс попенної плати, відрахувань на відшкодування витрат з освоєння туристичних маршрутів та плати за право користування територією, а також нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва за рахунок зміни цільового призначення земель. Перевагою даного підходу є можливість оцінити найгірші ресурси за витратами на відтворення (залучення до використання), а недоліком – механічне підсумовування диференційної ренти з витратами на освоєння нових ресурсів. Як стверджує Н.Н. Агапов [13] отримані дані в результаті використання змішаного підходу мали завищене значення. Тому можна говорити, що таку технологію розрахунку варто використовувати для визначення штрафних санкцій.

Переорієнтація суспільства на ринкові умови господарювання та збалансований розвиток потребує нових спроб оцінки природних ресурсів. Так, починають застосовувати *ринковий підхід*. З допомогою ринкової оцінки можна визначити вартість природних ресурсів, які споживаються людиною (наприклад, деревина, тварини, лікарські рослини, ресурси, які є об'єктами торгівлі та промислу) та можна купити на товарному ринку. Однак більшість ресурсів природно-заповідного фонду не продаються на ринку, а отже не мають ціни. Для визначення ринкової оцінки ресурсів природно-заповідного фонду застосовують метод суб'єктивних оцінок або метод умовної оцінки та методи непрямой оцінки (метод визначення транспортних витрат та метод розрахунку гедоністичної ціни).

Застосовуючи згадані вище підходи, можна отримати тільки приблизне уявлення щодо цінності природних ресурсів. Для збільшення точності оцінок варто застосувати кілька методів. Також ставлення людини до довкілля та природно-заповідного фонду, зокрема, не можна зводити тільки до утилітарного характеру використання, вбачаючи в ньому лише джерело матеріальних благ. Існують і неутилітарні форми споживання, а саме: адаптивна, інтимна, естетична. [2, с. 51; 8, с. 53–57; 14, с. 45]. Аналіз різних «неутилітарних» форм взаємовідносин людини з природою дає змогу дійти висновку, що природні умови часто переходять у розряд ресурсів, тому потрібно змінити

уявлення (одностороннє, традиційне) про ресурси як тіла та сили природи, які використовуються в якості засобів та предметів праці, джерел енергії. У зв'язку з цим реальні ціни природних ресурсів можуть стати ефективними важелями в ринковому механізмі [2; 8; 14].

Спроба перейти від кількісних оцінок якості ресурсів до визначення їх вартості привела до формування їх змішаних модифікацій, серед яких виділяється *бальна оцінка*. Її суть полягає у спробі кількісно оцінити якість шляхом застосування суб'єктивних оціночних параметрів, тобто встановлюється градація якості природних ресурсів шляхом присвоєння їм певного індексу, балу або рангу [3].

Кадастровий підхід є системою оцінок, яка включає натуральні, бальні, економічні оцінки на основі виділених підходів. Він забезпечує деталізовану оцінку природних ресурсів, оскільки базується на сукупності інформації про конкретний вид природного ресурсу, включаючи характеристики його кількості, віку, якісного складу і структури, місця розташування і безлічі інших критеріїв.

Окремим видом оцінок є також *експертна оцінка*, яку отримують як середню величину оцінок групи експертів, кожний з яких застосовує свій метод. Водночас експертний метод оцінок має також свої недоліки. Експерти під час проведення оцінки можуть здійснювати тиск один на одного, нав'язуючи свою думку (яка може бути помилковою), в результаті чого може бути отриманий неправильний прогноз. До недоліків також відносять вплив на рішення членів експертної групи, коли враховується не глибина доводів, а кількість зауважень «за» і «проти» [1–3].

Розглянуті методичні підходи до оцінювання об'єктів природно-заповідного фонду дають змогу оцінити їх лише частково, а в більшості випадків присутня недооцінка їх цінності. Таку ситуацію можна пояснити економічною неспроможністю повною мірою оцінити функції об'єктів природно-заповідного фонду. Адже не можна апелювати лише до економічного оцінювання та обчислювати вартість лише тих ресурсів, які можна прямо спожити. Необхідно враховувати і ті види, які не мають видимої цінності (наприклад колючий «бур'ян»), бо вони є творіннями еволюційного процесу та безцінними.

Також слід відмітити, що згадані методи переплітаються. З погляду комплексності підходу до оцінки територій та об'єктів природно-заповідного фонду і спроби врахувати не тільки їх прямі ресурсні, а й екологічні функції найбільш перспективною є концепція *загальної економічної цінності* (total economic value). Вона виникла відносно недавно в ХХ ст. та набула широкого розповсюдження у багатьох розвинутих країнах світу. В її структуру входить як вартість використання, так і вартість невикористання ресурсів (рис. 1). У свою чергу, вартість використання складається з прямої споживчої вартості (ресурси, які безпосередньо використовуються споживачами) та непрямой споживчої вартості. Цінність екологічних функцій, таких, як захист ґрунту, регулювання клімату, фотосинтез, цикли харчування, засвоєння відходів та інші екологічні взаємодії, становить непрямую споживчу вартість. Якщо люди наразі не одержують від блага вигоду прямо чи побічно вони можуть забажати зберегти можливість використання блага в майбутньому, а це ще один вид вартості – *вартість відкладеної альтернативи*. Вартість невикористання деякі дослідники поділяють на цінність спадкування, цінність заміщення, цінність існування [15].

Найкраще економічній оцінці піддається цінність використання (споживча вартість). Методи оцінювання вартості прямого використання відносно прості і точні. Основне завдання пов'язане з точним виміром кількості використання ресурсів та визначенням рівня їх сталого споживання. Так, пряма вартість використання природно-заповідного фонду складається з вартості туризму, збалансованої заготівлі деревини, збору ягід, грибів, лікарських рослин тощо. Ці показники мають свої ціни, а їх сума дасть пряму вартість.

Більш складним є визначення непрямой вартості використання. Цей показник часто застосовується в глобальному масштабі або в регіональному аспекті, тобто він передбачає оцінку вигод для найбільшого територіального охоплення. Наприклад, пряма вартість використання природно-заповідного фонду включає показники, які стосуються оцінки: захисту екосистем;

зменшення вмісту CO₂; екосистемних функцій; стабілізації клімату; очистки ґрунтових вод; місця існування рослин, тварин і їх спільнот тощо.

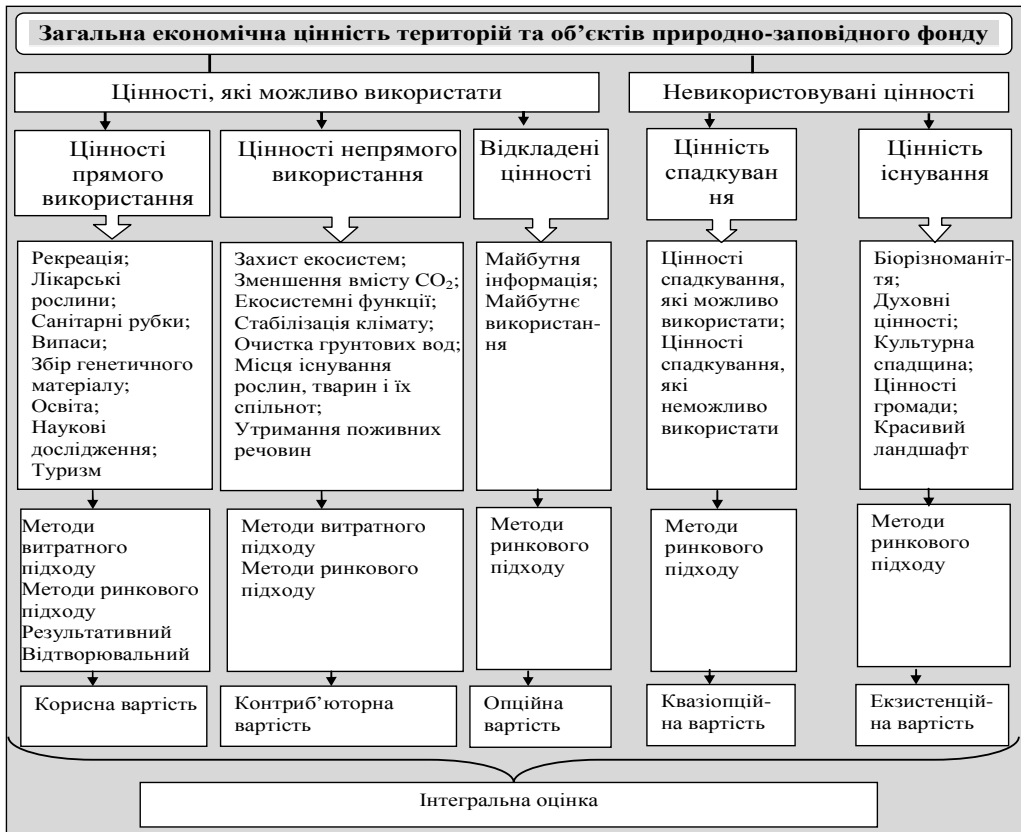

Рис. 1. Елементи оцінки загально-економічної цінності*

*Джерело: сформовано автором на основі [1–16].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що концепція загальної економічної цінності здобула широке використання для оцінки ресурсів природно-заповідного фонду та його функцій, вона має свої особливості. При розрахунку можуть виникнути проблеми із врахуванням всіх функцій через недостатньо розвинутий інструментальний апарат, неоднозначність сприйняття релігійних, культурних та етичних цінностей у суспільстві (для одних задоволення приносить спостереження за оленем, а для інших – його полювання), брак вихідної інформації та трудових ресурсів для проведення оцінки. Проте, незважаючи на виявлені недоліки концепції загально-економічної цінності, вона має беззаперечну перевагу – можливість використання декількох методів оцінки. На нашу думку, для оцінювання природно-заповідного фонду важливо проводити інтегральну оцінку, що дозволить найбільш повно враховувати всі функції об'єктів природно-заповідного фонду, на що і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

Висновки і перспективи.

На основі проведеного аналізу підходів до економічної оцінки ресурсів та функцій природно-заповідного фонду можна стверджувати, що пошук єдиного методичного підходу чи методу не

вирішити поставлених перед економічною оцінкою завдань, а тому необхідно застосовувати систему економічних оцінок, яка дозволить створити інформаційну базу для прийняття управлінських рішень при охороні, користуванні та відтворенні ресурсів природно-заповідного фонду.

Проаналізовані в даній статті методичні підходи сприяють формуванню різних програм природокористування, дозволяють виконати економічну оцінку ефективності природоохоронних проектів, а також спрямовані на розробку компенсаційних механізмів територій, де простежується інтенсивне використання їх функцій. У той же час проведений аналіз свідчить, що одним з перспективних напрямів удосконалення методичної бази економічної оцінки функцій природно-заповідного фонду є розробка підходів до врахування фактора часу, який відображає взаємодії між виробництвом і навколишнім природним середовищем. Ігнорування цього фактора може привести до прорахунків в інвестиційній політиці, внаслідок недооцінки якості екосистемних послуг та їх зміни в часі, зниження ефективності управління об'єктами природно-заповідного фонду.

Список використаних джерел

1. Черевко Г.В. Економіка природокористування: навч. посібник / Г.В. Черевко, І.В. Черевко, Н.І. Василенька. Львів: Ліга-Прес, 2012. 698 с.
2. Макарова Н.С. Економіка природокористування: навч. посібник / Н.С. Макарова, Л.Д. Гармідер, Л.В. Михальчук К.: Центр учбової літератури, 2007 322 с.
3. Экономическая оценка биоразнообразия / С.Н. Бобылев, О.Е. Медведева, В.Н. Сидоренко, С.В. Соловьева и др. Под. ред. С.Н. Бобылева, А.А. Тишкова М., 1999. 112 с.
4. Яцик А.В. Екологія біорізноманіття. Підручник / А.В. Яцик, Ю.М. Грищенко, А.Ю. Якимчук, І.А. Пашенюк; за ред. А.В. Яцика. К.: Генеза, 2013. 408 с.
5. Голубчик М.М. Экономическая и социальная география: Основы науки: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / М.М. Голубчик, Э.Л. Файбусович, А.М. Носонов, С.В. Макар М.: Гуманит. изд. центр ВЛАД ОС, 2004. – 400 с.
6. Социально-экономические и правовые основы сохранения биоразнообразия: учеб. пособие / Д.Н. Кавтарадзе, Р.А. Перелет, С.А. Боголюбов; под науч. руковод Касимова Н.С. – М.: Издательство Научного и учебно-методического центра. – 2002. – 230 с.
7. Якимчук А.Ю. Економічне стимулювання розвитку природно-заповідного фонду (на прикладі Північного регіону України): автореф. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / А.Ю. Якимчук. – Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування. – 2006. – 238 с.
8. Економіка довкілля і природних ресурсів: навчальний посібник / П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, О.М. Буряк та ін.; за заг. ред. П. Т. Бубенка. – Х.: ХНУМГ. – 2014. – 280 с.
9. Золотарев И.И. Экономика природопользования: конспект лекций / И.И. Золотарев, А.А. Зайцев. – Новосибирск: СГГА, 2009. – 107 с.
10. Регіональна економіка: підручник / Є.П. Качан, Г.П. Баб'як, Л.П. Запорожан та ін.; за заг. ред. Качана Є.П. – Тернопіль: ТНЕУ. – 2008. – 800 с.
11. Дадашев Б.А. Регіональна економіка: структурно-логічний навч. посіб. / Б.А. Дадашев, В.П. Гордієнко, В.В. Обливанцов. – К.: ЦУЛ, 2014. – 202 с.
12. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К. Кондор. – 2004. – 524 с.
13. Агапов Н.Н. Методические основы оценки недвижимости / Н.Н. Агапов, В.В. Артеменко и др. М.: Рос.экон.академ., 1996. 152 с.
14. Коржнев М.М. Економіка природокористування / М.М. Коржнев. К.: Вид. КНУ. 2005. 161 с.
15. Сотник И.Н. Анализ подходов к экономической оценке экосистемных услуг / И.Н. Сотник, Т.В. Могиленец // Механізм регулювання економіки. 2011. № 2. С. 152–158.
16. Зіновчук Н. В. Організаційно-економічний механізм збереження біорізноманіття / Н. В. Зіновчук // Вісник НУВГП. 2014. Серія «Економіка». № 3 (67). 2014. С. 461-469.

Статтю отримано: 6.02.2017 / Рецензування 1.03.2017 / Прийнято до друку: 8.03.2017

Kasperevych Liliya
Postgraduate student,
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: lilykasper@gmail.com

CLASSIFICATION METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE NATURE RESERVE FUND

Abstract

Introduction. Trends of leading countries in transition to a new economy cause the need for economic evaluation of natural resources based on knowledge. The large number of cost factors and methods of their calculation was made in the process of evaluation work. Despite the variety of methods used and the wide coverage of natural resources, most of the performance indicators are prescriptive. Valuation techniques used for cost parameters of various natural resources are virtually connected to each other, have a common methodological basis and are purely sectoral nature. It is therefore important study of methodological approaches to valuation of natural reserve fund.

Methods. The fundamental provisions of modern economic science and the scientific works of scholars are the theoretical and methodological basis of the study. The following methods are used in the study: the history was used for study the emergence and development of approaches to the economic evaluation of natural reserve fund; the comparative analysis is used for compare the main approaches to the economic evaluation of natural reserve fund; the analysis is used for determine the main advantages and disadvantages of these approaches to the economic evaluation of natural reserve fund; the abstract and logical method is used for theoretical generalization of the results and the formation of conclusions and recommendations.

Results. The existing methodological approaches to assessing the nature reserve fund are analyzed. The emphasis on the problematic aspects of existing methods to assess the nature reserve fund as such is not enough to reflect their current value and ecological and economic value. Certain components of the reserve funds can be assessed only after using these methods. The need to consider the value of natural reserve fund because of their function is emphasized. A use for the evaluation of the nature reserve fund concept of total economic value is proposed.

Discussion. The obtained results can be used in the economic evaluation of natural reserve fund.

Key words: economic evaluation, approach, method, nature reserve fund.

References

1. Cherevko, H.V., Cherevko, I.V., & Vasylenka, N.I. (2012). *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Environmental Economics]. Lviv, Ukraine: Liha-Pres.
2. Makarova, N.S., Harmider, L.D. & Mykhalechuk, L.V. (2007). *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Environmental Economics]. Kyiv, Ukraine: Tsentri uchbovoi literatury.
3. Bobylev, S.N., Medvedeva, O.Ye., Sidorenko, V.N., & Soloveva, S.V (1999). *Ekonomicheskaya otsenka bioraznoobraziya* [Economic evaluation of Biodiversity]. Moscow, Russia.
4. Yatsyk, A.V., Hryshchenko, Yu.M., Yakymchuk, A.Yu., & Pasheniuk, I.A. (2013). *Ekolohiia bioriznomanitii. Pidruchnyk* [Environment biodiversity]. Kyiv, Ukraine: Heneza.
5. Golubchik, M.M., Faybusovich, E.L., Nosonov, A.M., & Makar, S.V. (2004). *Ekonomicheskaya i sotsialnaya geografiya* [Economic and social geography]. Moscow, Russia: Gumanit. izd. tsentr VLAD OS.
6. Kavtaradze, D.N., Perelet, R.A. & Bogolyubov, S.A. (2002). *Sotsialno-ekonomicheskie i pravovye osnovy sokhraneniya bioraznoobraziya* [Socio-economic and legal basis for biodiversity conservation]. Moscow, Russia: Izdatelstvo Nauchnogo i uchebno-metodicheskogo tsentra.
7. Yakymchuk, A.Yu. (2006). *Ekonomichne stymuljuvannja rozvytku pryrodno-zapovidnoghogo fondu (na prykladi Pivnichnoghogo rehionu Ukrainy)* [Economic incentives for the development of natural reserve fund (for example, the Northern region of Ukraine)] (Unpublished PhD dissertation). Natsionalnyi universytet vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Rivne.
8. Bubenko, P.T., Dymchenko, O.V., & Buriak, O.M. (2014). *Ekonomika dovkillia i pryrodnykh resursiv* [Environmental Economics and Natural Resources]. Ukraine, Kharkiv: KhNUMH.
9. Zolotarev, I.I., & Zaytsev, A.A. (2009). *Ekonomika pryrodopolzovaniya* [Environmental Economics]. Novosibirsk, Russia: SGGa.
10. Kachan Ye.P., Babiak H.P., & Zaporozhan L.P. (2008). *Rehionalna ekonomika* [Regional Economics].

Тернопіль, Україна: Тернопільський національний економічний університет.

11. Dadashev, B.A., Hordiienko, V.P., & Oblyvantsov, V.V. (2014). *Rehionalna ekonomika* [Regional Economics]. Kyiv, Ukraine: TsUL.

12. Khvesyk, M.A., Horbach, L.M., & Kulakovskiy, Yu.P. (2004). *Ekonomiko-pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya* [Economic and regulation of nature]. Kyiv, Ukraine: Kondor.

13. Agapov, N.N., & Artemenko, V.V. (1996). *Metodicheskie osnovy otsenki nedvizhimosti* [Methodical basis of real estate valuation]. Moscow, Russia: Ros.ekon.akadem.

14. Korzhnev, M.M. (2005). *Ekonomika pryrodokorystuvannya* [Environmental Economics]. Kyiv: Kyivskiy nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka.

15. Sotnik, I.N., & Mogilenets, T.V. (2011). Analiz podkhodov k ekonomicheskoy otsenke ekosistemnykh uslug [Analysis of approaches to the economic valuation of ecosystem services]. *Mechanism of Economic Regulation*, 2, 152–158.

16. Zinovchuk, N.V. (2014). Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm zberezhennja bioriznomanittja [Organizational-economic mechanism of biodiversity conservation]. *Visnyk zhytomyrskogho nacionalnogho aghramogho universytetu*, 3 (67), 461–469.

Received: 02.6.2017 / Review 03.1.2017 / Accepted 03.8.2017

УДК 330.15 : 502.33
JEL Classification: F5

Коморна Оксана
здобувач
Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: oksanakom@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ В ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація

Вступ. Успішний розвиток ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві, його масштаб і наповнення залежать від державного впливу на природокористувачів в напрямку дотримання ними природоохоронних вимог. У зв'язку з цим сьогодні вкрай важливе вивчення сутності та особливостей формування ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві.

Методи. Досліджено історичні напрями та думки відомих науковців стосовно сутності та особливостей розвитку ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві.

Результати. Проаналізовано сутність ринку екосистемних послуг та визначено його основні функції. На основі вивчення особливостей даного ринку виявлено чинники, що впливають на попит і пропозицію на ньому. Визначено особливості формування ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві. Досліджено сутність ринку вуглецю як сукупності реальних і потенційних покупців, дозволів на викиди парникових газів, кредитів на їх скорочення і поглинання.

Перспективи. Дослідження ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві дозволить виявити перспективні напрями його розвитку, що сприятиме не тільки більш повній реалізації заходів з охорони навколишнього природного середовища, а й впровадженню економічних механізмів раціонального лісокористування.

Ключові слова: екосистемні послуги, ринок, лісове господарство, формування вуглецевого ринку.

Вступ.

Темпи зростання населення та пришвидшення технічного прогресу сьогодні призводять до зростання темпів забруднення довкілля, що на даний час сягнуло глобальних масштабів. Така ситуація зумовила посилення актуальності проблеми охорони навколишнього природного середовища. Нині світова наукова спільнота зіткнулася з вагомими економічними та екологічними викликами в сфері лісового господарства.

Сьогодні ліс виступає не лише в ролі природного капіталу, який забезпечує суспільство матеріальними ресурсами, а й являється складною екосистемою, здатною генерувати різні екосистемні послуги. Сучасна глобальна фінансово-економічна криза підтвердила недосконалість традиційної ринкової моделі господарювання, а також позначила цілий ряд проблем у сфері фінансування заходів спрямованих на охорону та раціональне використання екосистемних послуг в лісовому господарстві [1, с. 11]. З огляду на низьку ефективність чинних методів регулювання лісокористування, виникає необхідність формування альтернативних інструментів управління лісовими екосистемами, удосконалення механізмів фінансування охорони та відновлення лісових ресурсів, забезпечення екосистемних послуг.

До стратегії розвитку будь-якої сучасної держави невід'ємно входять заходи з вирішення екологічних проблем як напряму забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Підвищення вимог до якісних характеристик навколишнього природного середовища на тлі постійної інтенсифікації техногенного навантаження зумовлює необхідність екологізації не лише шляхом прямого державного регулювання, а й за допомогою організації економічних регуляторів на ринку екосистемних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

На сьогодні фундаментальні дослідження сутності та особливостей формування ринку екосистемних послуг отримали широке висвітлення в економічній науці. В останні роки багатьма вченими в цьому напрямку проведений цілий ряд досліджень. Питання розвитку ринку екосистемних послуг розглядали у своїх працях: С.М. Бобильов, Н.В. Дегтярь, У.З. Костюк, Л.В. Селезньова, Л.Б. Сульповар. Значний внесок у вирішення еколого-економічних проблем формування ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві зробили такі провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Д.В. Касимов, Л.І. Максимів, Є.В. Мішенін, І.П. Соловій та ін.

Успішний розвиток ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві, його масштаб і наповнення залежать від ступеня державного впливу на природокористувачів в напрямку дотримання ними природоохоронних вимог. У зв'язку з цим сьогодні вкрай важливим є вивчення реально існуючого в світі і, в першу чергу, в Україні ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві і визначення особливостей його формування та розвитку. Дослідження ринку екосистемних послуг дозволить виявити перспективні напрями його розвитку, що сприятиме не тільки більш повній реалізації заходів з охорони лісового господарства, а й впровадженню економічних механізмів раціонального лісокористування.

Мета статті полягає у визначенні сутності та організаційно-економічних особливостей формування ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки лісового господарства, що висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених з економічних проблем формування ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві; монографічний (опрацювання наукових публікацій, нормативних документів); системно-структурний (дослідження сутності ринку екосистемних послуг); абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків) тощо.

Результати.

Сьогодні світова наукова спільнота активно працює над вирішенням низки питань, пов'язаних із забезпеченням суспільства екосистемними послугами, включаючи їх оцінювання, пошук потенційних продавців та споживачів, розробку компенсаційних механізмів та формування ринку екосистемних послуг. Необхідність охорони та відновлення лісових ресурсів виникає тому, що інтенсифікація екосистемних послуг вища, ніж темпи відновлення природних ресурсів. З розвитком екологічної та економічної складових населення нашої країни починає розуміти важливість не лише наявних природних ресурсів, а й існуючих екосистемних послуг. На жаль, сьогодні роль даних послуг в забезпечення ефективності економічного зростання залишається недооціненою.

В даний час екосистеми планети відчувають на собі значне навантаження господарської діяльності людини. Зростання народонаселення тягне за собою те, що вони не встигають самовідтворюватися. Нездатність екосистем до самовідновлення в стислі терміни підриває їх базові функції з відтворення природно-ресурсного потенціалу, щодо регулювання процесів у атмосфері, гідросфері і біосфері [2, с. 24]. Незважаючи на надані ними послуги, природні екосистеми в усьому світі відчувають величезний тиск. Змінюється режим використання лісових екосистем, йде осушення водно-болотних угідь, знищуються коралові рифи. Це може привести до величезних економічних і соціальних витрат для людства.

Екосистемні послуги включають ресурсні, що регулюють, культурні та інші послуги і визначаються як вигоди, які люди отримують від екосистем. Кіотський протокол, в певній мірі, став першою спробою світової спільноти в глобальному масштабі включення екосистемних послуг в міжнародні та національні економічні механізми для боротьби зі змінами клімату. За останні 50

років, в результаті зростаючого антропогенного впливу, основа для багатьох екосистемних послуг виявилася під загрозою. Серед основних причин: недосконалість традиційної ринкової моделі і неефективність державної політики. Глибинна причина полягає у відсутності ціни або мінімальної оцінки переважної більшості екосистемних послуг [3, с. 15].

Ефективний розвиток сучасного суспільства неможливо уявити без врахування екологічних вимог довкілля та забезпечення сталого природокористування. Обмеженість ресурсів на тлі зростання суспільних потреб зумовлюють необхідність вибору оптимального шляху екологічного та економічного розвитку країни, що передбачає ряд обмежень та компромісів. Неефективний розподіл ресурсів в результаті їх невірної оцінки може призвести до погіршення якості природних ресурсів, незадоволення нагальних потреб населення.

Ринок екосистемних послуг має свою специфіку, яка пов'язана, перш за все, з правом власності на природні об'єкти. Метою формування та надання екосистемних послуг є задоволення потреб суспільства, недопущення шкоди життю, здоров'ю або майну населення, охорона довкілля та поліпшення умов проживання людей. Разом з тим, наочного ефекту, який можна було б зареєструвати та виміряти з метою економічної оцінки в процесі надання екосистемних послуг зазвичай не виникає. Тому, еколого-економічний механізм регулювання ринку екосистемних послуг повинен забезпечувати узгодження інтересів та потреб усіх суб'єктів користування послугами.

У своїй праці "Дослідження ринку екологічних послуг" В. Коваленко та Л. Кузнєцов виокремлюють в даному напрямі сектор екологічних послуг нематеріального характеру – це дослідні, інженерно-конструкторські, правові, аудиторські, освітні, рекламні, консультаційні послуги, а також послуги у сфері екологічної сертифікації, паспортизації, метрологічної атестації та стандартизації, моніторингу та інше [4, с. 20].

Селезньова Н.В. доводить, що незважаючи на існуючі негативні моменти, пов'язані з формуванням ринку екологічних послуг, в Україні уже сформувалося певне підґрунтя, яке, в багатьох випадках відрізняється від того, що існує в країнах з розвинутою ринковою економікою, наприклад, існує своя інфраструктура, високий ступінь концентрації виробництва, система державного забезпечення деяких видів послуг. У процесі дослідження автором виявлено основні чинники, які безпосередньо впливають на рівень розвитку екологічних послуг, серед яких: переважно державна власність на природні ресурси, галузевий принцип управління, збереження адміністративних методів управління, монополізація виробництва, недосконалість законодавства [5, с. 35].

Класифікацію ринку екосистемних послуг можна здійснювати за різними ознаками. Наприклад, за ступенем матеріальності кінцевого продукту, за кінцевими споживачами; за рівнем залучення новітніх наукових розробок тощо. В економічній теорії прийнято розділяти загальний ринок на ринки товарів, виробництв, послуг, праці і капіталу. З огляду на це, ринок екосистемних послуг доцільно розділити на такі частини:

- ринок товарів екосистемного характеру, які використовуються з метою забезпечення реалізації екологічних цілей (споживчі товари широкого вжитку, які характеризуються екологічністю їхнього використання кінцевими споживачами);
- ринок екологічно чистого виробництва (організація безвідходних систем виробництва, залучення екологічно безпечних технологій, моніторинг за станом навколишнього природного середовища та забезпечення його охорони, зменшення обсягів викидів, переробка відходів, очищення забруднених територій, відновлення природних ресурсів тощо);
- ринок екосистемних послуг нематеріального характеру (сюди варто включити всі правові, аудиторські, освітні, рекламні та консультаційні послуги, екологічну сертифікацію та паспортизацію об'єктів, стандартизацію природоохоронних заходів, моніторингу тощо);
- ринок «екологічних капіталів» та фінансово-економічних видів господарської діяльності в екологічній галузі (інструменти нарахування і стягування екосистемних платежів, забезпечення екологічного страхування, створення екосистемних фондів тощо) [6, с. 8].

Суб'єкти ринку екосистемних послуг наведені на рисунку 1. У створеній інфраструктурі ринку екосистемних послуг можна виділити кілька рівнів і органів, що регулюють відповідний ринок (або його частину): підприємство, територіальна одиниця, регіон, держава – міжнародний рівень.

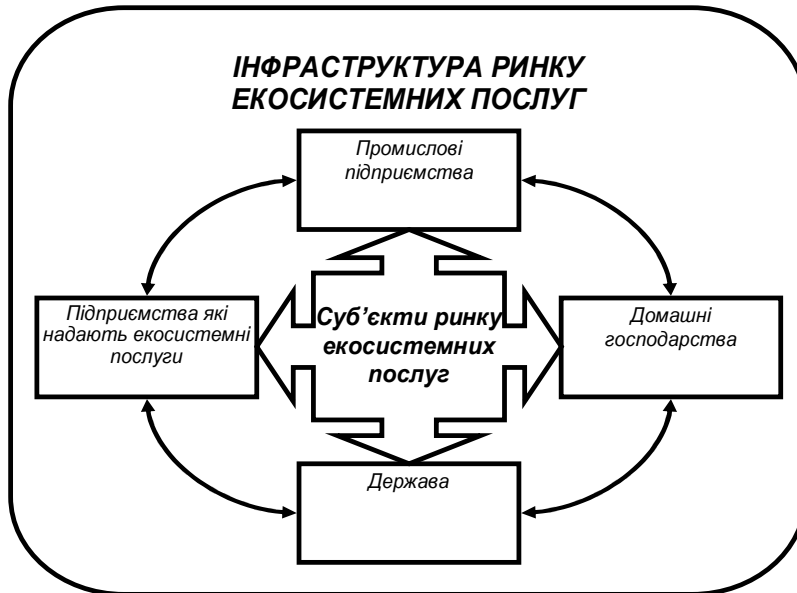

Рис. 1. Суб'єкти ринку екосистемних послуг*

*Джерело: сформовано на основі [6]

До основних функцій ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві, на нашу думку, відносяться: пропозиція конкурентоспроможних товарів екологічного характеру і екосистемних послуг лісових екосистем; встановлення ціни (на вироблену продукцію відповідно до витрат підприємств і витрат на відновлення навколишнього середовища в результаті здійснення виробництва; на екосистемну послугу; на проведення екосистемних заходів); збір інформації, тобто агрегування інформації за контурами майбутніх потреб в екосистемних послугах; створення механізмів найбільш ефективного розподілу обмежених лісових ресурсів; створення умов для конкуренції товаровиробників; стимулювання зниження витрат, підвищення якості лісової продукції, що виробляється за умов дотримання вимог екологічної безпеки; стимулювання використання нової техніки, нових технологій, спрямованих на раціональне лісокористування.

Використання ринкових відносин як механізму, який спонукає виробника мінімізувати екологічні збитки, має певні переваги. Зокрема, ринковий механізм здатний ефективно розподіляти ресурси, а також сприяє отриманню економічної вигоди в результаті застосування технологій, що забезпечують найбільший захист навколишнього природного середовища. У той же час відомо, що ринковий механізм не є універсальним, оскільки завжди є певні обмеження на його використання. Звідси, завдання держави полягає в згладжуванні можливих диспропорцій в розвитку ринкових відносин. Тому ринок екосистемних послуг є прикладом ринку з регульованою діяльністю.

Для розуміння сутності ринку екосистемних послуг особливе значення має характеристика попиту і пропозиції на екосистемні послуги. Вивчення особливостей ринку екосистемних послуг дозволяє класифікувати чинники, що впливають на попит і пропозицію на даному ринку. Попит на екосистемні послуги змінюється в результаті впливу ряду чинників, які, на думку більшості дослідників, можна поділити на цінові (ціна на послуги, дохід споживачів послуг) і нецінові (кількість

споживачів, їх очікування).

Ціна не є основним чинником, що впливає на попит на екосистемні послуги, що пояснюється бажанням виробників максимізувати прибуток за рахунок скорочення витрат до рівня, регламентованого державою. Інакше кажучи, попит на екосистемні послуги не є абсолютно еластичним. Крім того, попит на екосистемні послуги визначається попитом на природні ресурси і суспільні блага, а також ступенем розвитку техніки і технології, що є його важливою особливістю.

Третім чинником виступає кількість споживачів на ринку. Цей чинник впливає на попит на екосистемні послуги, виходячи з того, що він також багато в чому пов'язаний зі сталим попитом на природні ресурси і суспільні блага. Для будь-якого населеного пункту, регіону, країни і світового співтовариства на один і той же природний ресурс або суспільне благо знайдуться альтернативні споживачі. Так, лісове господарство, з одного боку, може бути використане як запас деревини, резерв розширення території, наприклад, під будівництво хімічного комбінату. А з іншого, як рекреаційна зона, що сприяє отриманню доходів від туризму, або як природний комплекс, здатний засвоювати вуглець.

Таким чином, екосистемні послуги потрібні не тільки фірмам-виробникам, які забруднюють навколишнє середовище, але і населенню, суспільству в цілому. Непрямим чинником впливу на попит на екосистемні послуги є діяльність громадських екологічних організацій, результатом якої може бути відмова від виготовлення продукції, виробництво якої завдає шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людей.

Традиційно чинники, що впливають на пропозицію екосистемних послуг, також прийнято ділити на ті, які безпосередньо впливають (ціна на екосистемні послуги) та ті, які побічно впливають: ціни на ресурси, технологію виробництва, податки і дотації, ціни на інші послуги, очікування змін цін, число продавців на ринку [6, с. 20].

Вплив зазначених чинників на пропозицію екосистемних послуг також має свої особливості. Пропозиція екосистемних послуг в результаті зміни ціни схильна до більших змін, порівняно з попитом на ці послуги. При більш високій вартості екосистемних послуг більша кількість фірм буде прагнути до просування на даний сегмент ринку з метою максимізації прибутку. В умовах конкуренції подібне пересування буде обмежено не тільки попитом на ці послуги, але і зниженням норми прибутку в усіх фірмах. Це в свою чергу, сприятиме встановленню ринкової рівноваги.

Число фірм, які надають екосистемні послуги, як чинник, що впливає на пропозицію, також є важливим для даного ринку. У той же час його вплив більшою мірою схильний до регулювання з боку держави в особі відповідних органів влади, які встановлюють певні бар'єри у вигляді відповідної ліцензії, атестації, розмірів підприємства і його можливості надавати заявлену послугу.

Пропозиція екосистемних послуг визначається і ступенем монополізації ринку. Конкуренція серед фірм, що надають екосистемні послуги, є альтернативою монополії держави. Наслідки розвитку конкуренції або монополізації ринку екосистемних послуг можна визначити як позитивні, так і негативні. Так, монополія держави в сфері екосистемних послуг здатна до певної межі забезпечити більшу ефективність у реалізації заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. Однак управлінські рішення в частині екосистемного менеджменту виявляються більш ефективними, якщо вони розробляються спеціалізованими фірмами або структурними підрозділами підприємства, що є наслідком існування конкуренції.

Сьогодні багато цінних екосистемних послуг в лісовому господарстві викликають підвищену суспільну увагу. Ліси забезпечують умови для існування одних з найбагатших за біорізноманіттям екосистем на Землі. Щоб запобігти екологічній шкоді і значним суспільним витратам, лісова політика має застосовувати превентивні заходи, котрі здійснюватимуться за допомогою ринків екосистемних послуг в лісовому господарстві [7, с. 101].

Традиційним підходом до управління якістю навколишнього природного середовища є пряме державне регулювання, яке включає в себе нормативно-правові та командно-адміністративні методи. Жорстка централізація планування і управління природоохоронною діяльністю не створює

економічних стимулів для забруднювачів щодо зниження негативного впливу на природу і обмежує їх у виборі варіантів виконання екологічних зобов'язань.

Більш кращим підходом екологічної політики є використання ринкових методів регулювання якості навколишнього середовища. За допомогою ринкового механізму екосистемних послуг лісів можна запобігти виснажливому лісокористуванню, впливати на менеджмент власників лісів, надаючи їм фінансову компенсацію за збереження і розвиток екосистемних послуг. Зацікавленим сторонам (державі, підприємству чи громадянину) вигідно внести певну, порівняно невисоку плату заради покращення власного добробуту, або суттєвого підвищення прибутків, пов'язаних із якістю екологічних умов.

Процес розвитку ринку екосистемних послуг лісів складається з трьох стадій: зародження ринку, його становлення та функціонування (рис. 2).

Рис. 2. Стадії розвитку ринку екосистемних послуг в лісовому господарстві*

*Джерело: сформовано на основі [8, с. 64]

Перша стадія характеризується визначенням сутності екосистемної послуги лісового господарства та кола осіб, зацікавлених в отриманні цієї послуги. До зацікавлених осіб доноситься інформація про існуючі проблеми і можливості їх вирішення. Таким чином, формується готовність платити за захист від проблем, створюється підґрунтя для бажання зацікавлених осіб вступити в переговори.

Друга стадія характеризується визначенням структури ринку. Складаються інструкції, які визначають вид послуги, містять права і обов'язки зацікавлених сторін, а також забезпечують основу для договірних платежів.

Ринок починає існувати на останній стадії. Відбуваються трансакції і кошти переміщуються між зацікавленими сторонами. Укладаються угоди про оплату екосистемних послуг в лісовому господарстві, які опираються на стандарти обліку, а також механізми моніторингу та екологічної сертифікації.

Зміна клімату планети внаслідок концентрації парникових газів в атмосфері є однією з основних сучасних глобальних екологічних проблем. Лісові екосистеми та пов'язана з ними діяльність двояко впливають на формування вуглецевого балансу в атмосфері планети. На сьогодні здатність лісу поглинати велику кількість вуглекислого газу має велике значення. Оскільки з роками викиди в атмосферу вуглецю можуть призвести до посилення так званого парникового ефекту. Лісові екосистеми сприяють зниженню концентрації вуглецю в атмосфері. Вигоди від існування здорових лісових екосистем, котрі до недавнього часу вважалися безкоштовними, мають свою економічну вартість [9, с. 109].

Екологічним функціям лісу завжди надавалося важливе значення. Однак, традиційно вважалося, що ці корисності не можуть бути об'єктом ринкового обороту, тобто не можуть приносити доходу власникам лісових ресурсів та лісокористувачам. Визначення вартості послуг екосистем покращує ефективність функціонування ринків, на яких вони продаються, тому що воно передбачає прозору систему не лише для формування прийняттого механізму оплати на місці, а також і в сталому менеджменті екосистем. В останні десятиліття плата за різні види послуг екосистем виникла як одне з інноваційних рішень менеджменту екосистем. Сьогодні найпоширенішими ринками послуг екосистем на міжнародному рівні є: вуглецеві ринки, ринки з охорони боліт, ринки покращення якості води, ринки покращення постачання води, ринки біорізноманіття [10, с. 121].

Позитивний вплив лісових екосистем на формування вуглецевого балансу визнається міжнародними угодами, спрямованими на запобігання глобальному потеплінню, і, перш за все, Кіотським протоколом. В даний час на основі ринкових механізмів Кіотського протоколу формується ринок прав на викиди парникових газів, одним з об'єктів купівлі-продажу на якому будуть права на поглинений вуглець. Отже, екосистемні послуги в лісовому господарстві зі стоку і нагромадження запасів вуглецю набувають споживчу цінність і можуть приносити дохід власнику ділянок лісового господарства або лісокористувачеві.

Висновки і перспективи.

Вітчизняним суб'єктам господарювання, що здійснюють організацію та ведення лісгосподарської діяльності на території нашої країни, доречно, на нашу думку, у співпраці з міжнародними партнерами звернути увагу на світовий досвід використання послуг з поглинання та зберігання атмосферного вуглецю лісами, що забезпечується лісовими вуглецевими сертифікатами.

В результаті функціонування ринку екосистемних послуг на основі зазначених лісових вуглецевих сертифікатів з'являються додаткові потенційні вигоди: Перш за все, це підвищення загального рівня лісокористування; окрім цього, збалансованість інтересів лісовласників, лісокористувачів, держави та суспільства, спрощення процедури допуску до існуючих ринків; вирішення екологічних проблем в процесі здійснення лісгосподарської діяльності; забезпечення належного рівня якості навколишнього середовища; збереження біорізноманіття. Інтенсифікація наукових досліджень ринку екосистемних послуг дасть можливість визначити перспективні напрями його розвитку, забезпечити ефективність реалізації природоохоронних заходів, впровадження еколого-економічних механізмів раціонального лісокористування.

Список використаних джерел

1. Кузминых Ю.В. Экономические основы формирования рынка экологических услуг в РФ (на примере лесных углеродных сертификатов): дис. доктора эконом. наук: 08.00.05 / Кузминых Юлия Валерьевна; Московском государственном университете леса. Москва, 2005. 326 с.

2. Ларькова М.С. Совершенствование методов экономической оценки экосистемных услуг: дис. канд. эконом. наук: 08.00.05 / Ларькова Мария Сергеевна; Совет по изучению производительных сил. Москва, 2015. 179 с.
3. Бобылев С.Н. Экосистемные услуги и экономика / С.Н. Бобылев, В.М. Захаров. М.: ООО "Типография ЛЕВКО", 2009. 72 с.
4. Коваленко В.И. Исследование рынка экологических услуг [Электронный ресурс] / Коваленко В.И., Кузнецов Л.М. 2007. Режим доступа: http://www.studmed.ru/kovalenko-vi-kuznecov-lm-issledovanie-rynka-ekologicheskikh-uslug_9e7fdeab63b.html
5. Селезньова Л.В. Формування ринку екологічних послуг в економіці України : дис. канд. юрид. наук : спец. 08.01.01 / Л.В. Селезньова. К., 2001. 200 с.
6. Курбатов А.В. Развитие рынка экологических услуг (на примере Московской и Ленинградской областей): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: 08.00.05 / Курбатов Алексей Васильевич; Российский государственный университет туризма и сервиса. Москва, 2014. 27 с.
7. Дегтярь Н.В. Організаційно-економічні засади управління екосистемними послугами водно-болотних угідь: дис. канд. эконом. наук: 08.00.06 / Дегтярь Наталя Вікторівна; Сумський державний університет. Суми, 2014. 200 с.
8. Соловій І. Оцінка міжнародного досвіду та процедур регулювань щодо концепції плати за послуги екосистем в лісовому секторі [Електронний ресурс] // І. Соловій. 2016. URL: http://sfmu.org.ua/files/Soloviy_2016.pdf
9. Мішенін Є. В. Розвиток ринку екосистемних послуг як напрямок посткризового зростання економіки України / Є.В. Мішенін, Н.В. Олійник // Механізми регулювання економіки. 2010. Т. 3. №3. С. 104–117.
10. Соловій І.П. Інструменти лісової політики в умовах формування ринків екологічних послуг лісів / І.П. Соловій, Л.Ф. Монастирська // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. Львів: НЛТУУ. 2005. С. 119–125.
11. Проблема глобального изменения климата. Киотский протокол. Донецк: УкрЭкоАудит, 2009. 160 с.
12. Скрипчук П.М. Екологічна сертифікація сфери природокористування в Україні: концептуальні положення, економічна доцільність, модель і механізм реалізації / П.М. Скрипчук // Економіка та держава – № 10. 2010. – С. 81–85.
13. Максимів Л.І. Тенденції, обмеження та перспективи розвитку сертифікації лісгосподарських підприємств / Максимів Л.І., Соловій І.П., Сможаник А.Б. 2009. URL: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2009/Maksymiv.pdf>

Статтю отримано: 10.02.2017 / Рецензування 7.03.2017 / Прийнято до друку: 16.03.2017

Komorna Oksana
Postgraduate Student
Institute of Agroecology and Nature of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: oksanakkom@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PECULIARITIES OF THE ECOSYSTEM SERVICES MARKET DEVELOPMENT IN FORESTRY

Abstract

Introduction. Successful development of the ecosystem services market in forestry, its scope and content depend on the state influence on the natural resource users for the purpose of compliance with environmental requirements. In this regard, the study of the nature and characteristics of ecosystem services market development in forestry are extremely important today.

Methods. The author explores historical trends and opinions of famous scientists regarding the nature and characteristics of the ecosystem services market development in forestry.

Results. The author has analyzed the nature of the ecosystem services market and determined its main functions. On the basis of the ecosystem services market characteristics, the author has found factors affecting demand and supply in the market. The author has identified features in formation of the ecosystem services market in forestry. The formation of carbon

market as a combination of actual and potential buyers of permits on emissions of greenhouse gas, credits for reduction and absorption is investigated by the author.

Discussion. The research on the ecosystem services market in forestry would identify promising areas of its development that would contribute not only to more comprehensive implementation of measures for environmental protection, but also introduction of economic mechanisms of sustainable forest management.

Keywords: ecosystem services, market, forestry, formation of the carbon market.

References

1. Kuzminykh, Yu. V. (2005). *Ekonomicheskie osnovy formirovaniia rynka ekologicheskikh uslyg v RF (na primere lesnykh uglerodnykh sertifikatov)* [Economic basis for the formation of the market of environmental services in the Russian Federation (by the example of forest carbon certificates)]. Moscow, 326.
2. Lar'kova, M.S. (2015). *Sovershenstvovanie metodov ekonomicheskoi otsenki ekosistemnykh uslug* [Improvement of methods for the economic valuation of ecosystem services]. Moscow, 179.
3. Bobylov, S.N., & Zakharov, V.M. (2009). *Ekosistemnye uslugi i ekonomika* [Ecosystem services and economics]. Moscow, Russia: OOO "Tipografiia LEVKO".
4. Kovalenko, V.I., & Kuznetsov, L.M. (2007). *Issledovanie rynka ekologicheskikh uslug* [Market research of environmental services]. Retrieved from http://www.studmed.ru/kovalenko-vi-kuznetsov-lm-issledovanie-rynka-ekologicheskikh-uslug_9e7fdeab63b.html
5. Selez'n'ova, L.V. (2001). *Formuvannia rynku ekologichnykh poslug v ekonomitsi Ukrainy* [Formation of the environmental services market in Ukraine's economy]. Kyiv, 200.
6. Kurbatov, A.V. (2014). *Razvitie rynka ekologicheskikh uslug (na primere Moskovskoi i Lenengradskoi oblastei)* [The development of the market of environmental services (by the example of the Moscow and Leningrad regions)] (Unpublished doctoral dissertation). Russian State University of Tourism and Service. Moscow.
7. Degtyar', N.V. (2014). *Organizatsiino-ekonomichni zasady upravlinnia ekosistemnyimi poslgamy vodnopolotnykh ugid'* [Organizational and economic principles of management of ecosystem services Wetland]. Sumy, 200.
8. Solovii, I. (2016). *Otsinka mizhnarodnogo dosvidu ta protsedur regulivannia shodo kontseptsii platy za poslugy ecosystem v lisovomu sektori* [Assessment practices and procedures of international regulations concerning the concept of payment for ecosystem services in the forestry sector]. Retrieved from http://sfmu.org.ua/files/Soloviy_2016.pdf
9. Mishenin, E.V., & Olijnyk, N.V. (2010). Rozvytok rynku ekosistemnykh poslug iak napriamok postkryzovogo zrostantia ekonomiky Ukrainy [Market development ecosystem services as a trend of post-crisis growth Ukraine]. *Mechanisms of regulation of economy*, 3(3), 104–117.
10. Solovii, I.P., & Monastyr'ska, L.F. (2005). Instrumenty lisovoi polityky v umovakh formuvannia ryнкiv ekologichnykh poslyg lisiv. [Tools forest policy in the emerging markets of environmental services of forests]. *Science Journal: Greening the economy as a tool for sustainable development in a competitive environment*, 119–125.
11. The problem of global climate change. The Kyoto Protocol. (2009). Donetsk: UkrEkoAudit.
12. Skrypchuk, P.M. (2010). Ekolohichna sertyfikatsiia sfery pryrodokorystuvannia v Ukraini: kontseptualni polozhennia, ekonomichna dotsilnist, model i mekhanizm realizatsii [Environmental certification of environmental management in Ukraine: conceptual position, economic feasibility, model and mechanism of implementation]. *Business and government*, 10, 81–85.
13. Maksymiv, L.I., Solovii, I.P., & Smozhanyk A.B. (2009). *Tendentsii, obmezheniia ta perspektyvy rozvytku sertyfikatsii lisohospodarskykh pidpriemstv* [Trends, constraints and prospects for development of certification of forestry enterprises]. Retrieved from <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2009/Maksymiv.pdf>

Received: 02.10.2017 / Review 03.7.2017 / Accepted 03.16.2016

УДК 502.33 : 332.3 : 911.37
JEL Classification Q5

Лобанова Оксана
асистент кафедри геодезії та землеустрою
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: lobanova_ksanochka@mail.ua

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

Анотація

Вступ. В умовах реформування земельних відносин спрямованих на поєднання принципів економічного розвитку та дотримання екологічних вимог, питання організації сталого використання земель населених пунктів є складовою частиною державної політики, що підкреслює необхідність обґрунтування системи землекористування.

Методи. Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки природокористування і землекористування, економіки сільського господарства.

Результати. Обґрунтовано теоретичні основи дослідження поняття земель населених пунктів, а також напрями регулювання земельних відносин в населених пунктах. Визначено основні еколого-економічні особливості землекористування в населених пунктах, як динамічного процесу розміщення продуктивних сил та об'єктів різного функціонального призначення з відповідною системою взаємозв'язків, з метою задоволення потреб суспільства. При організації системи сталого землекористування в населених пунктах запропоновано враховувати коефіцієнт екологічної стабільності території.

Перспективи. Ефективність управління в галузі землекористування безпосередньо залежить від досягнення раціональності управлінських рішень, якого можна сягнути виключно шляхом створення деталізованих планів розвитку територій населених пунктів, що потребує більш детальних досліджень та обґрунтувань.

Ключові слова: населені пункти, еколого-економічне забезпечення, стале землекористування, території.

Вступ.

Питання організації сталого використання земель населених пунктів в умовах реформування земельних відносин є складовою частиною державної політики, що підкреслює необхідність обґрунтування системи землекористування, спрямованої на поєднання принципів економічного розвитку та дотримання екологічних вимог. Незважаючи на незначну частку земель населених пунктів (12,5%) в загальному земельному фонді України, вони залишаються основним просторовим базисом для формування соціально-економічного потенціалу держави. У свою чергу, розвиток населених пунктів характеризується трансформацією системи землекористування та високим рівнем антропогенного впливу на стан природних ресурсів, умови проживання населення і сукупну цінність територіальних утворень. Це вимагає застосування відповідних еколого-економічних інструментів планування, організації та контролю за використанням земель, а також актуалізує необхідність формування системи сталого землекористування в населених пунктах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження питань організації землекористування в населених пунктах знайшли своє відображення в наукових працях багатьох вітчизняних учених, зокрема: І.К. Бистрякова, В.М. Будзяка, Д.І. Гнатковича, В.В. Горлачука, Д.С. Добряка, Т.Є. Зінченко, Ш.І. Ібатулліна, А.Г. Мартина, Л.Я. Новаковського, М.Г. Ступеня, А.М. Третяка та ін. Напрями розв'язання проблем управління земельними ресурсами населених пунктів у різний час розглядалися в роботах Г.Д. Гуцуляка, О.С. Дорош, Й.М. Дороша, Т.О. Євсюкова, Г.К. Лоїка, Є.В. Мішеніна,

І.О. Новаковської, А.Я. Сохнич, В.А. Чудовської, Н.Р. Шпик та ін. Теоретико-методичні та прикладні аспекти оцінки земель населених пунктів досліджували в своїх роботах такі вчені, як Д.І. Бабміндра, Ю.Г. Гуцуляк, В.М. Кілочко, А.А. Колосюк, В.І. Нудельман, Ю.М. Палеха та ін.

Проте, слід наголосити, що окремі питання еколого-економічного обґрунтування розвитку територій населених пунктів та оцінки впливу цього процесу на формування сталого землекористування у науковій літературі висвітлено недостатньо. Зокрема, потребують теоретичного обґрунтування еколого-економічні особливості землекористування в населених пунктах.

Мета.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад еколого-економічного забезпечення сталого землекористування в населених пунктах.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки природокористування і землекористування, економіки сільського господарства

Результати.

Створення населених пунктів, є об'єктивним наслідком суспільного розвитку, результат якого проявляється в зміні навколишнього природного середовища на місцевому рівні. Просторова диференціація діяльності господарюючих суб'єктів спричиняє наявність відмінностей в показниках антропогенного впливу на території населених пунктів.

Територію населеного пункту можна описати в якості складної екологічної системи, яка тісно поєднує елементи природного комплексу та об'єкти антропогенного характеру.

Під землями населених пунктів здебільшого розуміють просторово-операційний базис, призначений для розташування об'єктів капітального будівництва. Ефективність землекористування залежить від низки її характеристик. Показник родючості ґрунтів не такий важливий для земель, що знаходяться в межах населених пунктів (за винятком деяких категорій земель), а от вимоги щодо рельєфу, геологічних властивостей землі, якісних показників ґрунтів досить високі. Окрім цього, для цілей забудови, особливо, багатопверховими будинками, ключовою є наявність інженерної, транспортної, громадської та інших видів інфраструктури [1; 2].

Землі в межах населених пунктів мають свої особливості, як окремий об'єкт економічних відносин. Перш за все, варто відзначити, що всі виробничі засоби на території населених пунктів (крім землі) являються результатом людської праці, в той час як земля створена природними силами і не має ні аналогів, ні заміників. Земля унікальна та обмежена в просторі, прив'язана до конкретного постійного місця.

Проте, сучасні ринкові відносини поступово перетворили землю в населених пунктах на засіб виробництва. Вона вже не являється результатом дії виключно природних сил, а окрім них містить в собі частку капітальних вкладень. Такі вкладення виникають в результаті втручання людини з метою надати землі тих властивостей, які вона не мала спочатку, або ж відновити показники, що були порушені в результаті господарської діяльності (осушення, вирівнювання, зміцнення тощо) [3]. Також землі на території населених пунктів можуть зростати у своїй вартості в результаті розвитку об'єктів інженерної інфраструктури.

Оскільки землі в межах населених пунктів мають інше призначення, ніж землі сільськогосподарського призначення, таким землям не властиві показники фізичного зносу, а показник родючості ґрунтів поступається місцем показникам «будівельних властивостей ґрунтів». Іншими словами, визначається придатність землі до формування на ній будівельних об'єктів. В залежності від того, які об'єкти можливо збудувати на тій чи іншій ділянці з урахуванням її

географічного положення, зростає цінність такої ділянки.

На відміну від старих редакцій, діючий Земельний кодекс України не виділяє землі населених пунктів як окрему категорію земель. Натомість, в окрему категорію виділені землі житлової та громадської забудови (ст. 38 ЗКУ) [4]: «до земель житлової та громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування». Науковим обґрунтування стосовно юридичної заміни поняття «землі населених пунктів» на «землі житлової та громадської забудови» слугує те, що категорія земель населених пунктів, на думку багатьох дослідників, визначалась не стільки згідно цільового призначення, скільки за географічним розташуванням земельних ділянок.

За видом населеного пункту землі населених пунктів можна поділити на землі міст, землі селищ міського типу, землі сільських населених пунктів (сіл). Така позиція має важливе значення і значний вплив на правовий режим вказаних земель, оскільки для кожного населеного пункту дає змогу передбачити власні правила планування та забудови.

На нашу думку, поняття земель населених пунктів, що міститься в чинному законодавстві не в повній мірі відображає сутність і основні еколого-економічні особливості цієї категорії земель. Пропонується під землями населених пунктів розуміти просторово-господарський базис для розміщення продуктивних сил та об'єктів різного функціонального призначення з метою задоволення потреб суспільства. Основне цільове призначення земель населених пунктів – задоволення житлових, виробничих, соціальних, культурно-побутових потреб громадян, які проживають на їх території. Найважливішою складовою особливістю використання земель населених пунктів є функціональне зонування території, з метою найбільш ефективного використання земель, обмежених межами населених пунктів.

Згідно даного принципу територію населених пунктів можна розподілити на наступні функціональні зони: промислово (виробничу), транспортну, житлову (селітебну), зелену (захисну) та сільськогосподарську [5]. Ефективність зонування проявляє себе в організації оптимальної структури території населеного пункту а також місць розташування промислових об'єктів, житлових будинків тощо, з огляду на характерні особливості такої території, призначення об'єктів, матеріально-технічне забезпечення.

Враховуючи вищесказане, зонування варто розподіляти на функціональне та будівельне. До функціонального зонування входить розподіл території населеного пункту з огляду на визначене попередньо цільове призначення окремої зони. Функціональне зонування не завжди передбачає, що окрема зона буде розміщуватись виключно у конкретному місці. На практиці вона може бути розділена на декількох ділянках. Для прикладу, на сільських територіях існує переважно дві основні функціональні зони: житлова та виробнича. А інші зони, санітарно-захисна, комунально-складська і транспортна можуть включатись до кожної основної зони.

В минулому принцип масової забудови являвся характерною особливістю процесів формування землекористувань на території населених пунктів. З одного боку, дотримання цього принципу дає змогу створювати житло для людей, проте з іншого – це призводить до збільшення техногенного навантаження на певну територію, що спричиняє посилення ризиків формування екологічно несприятливих зон, які в свою чергу, зумовлюють зниження ефективності землекористування. Вихід з цієї ситуації неможливий без удосконалення еколого-економічних відносин та повного переосмислення відносин між суб'єктами господарювання та суспільством з приводу використання земель населених пунктів.

За результатами теоретичного аналізу процесів використання земель населених пунктів, визначення функцій та необхідних для них властивостей земельних ресурсів, а також аналізу правового забезпечення сформовано специфіку землекористування на території населених пунктів та зображено її у вигляді структурної схеми (рис. 1).

Рис. 1. Функції та особливості використання земель населених пунктів*
*Джерело: сформовано автором на основі [3; 6].

До основних функції земель на території населених пунктів варто відносити матеріальні умови виробництва, демографічні показники, територіальне розташування господарств, засобів виробництва та праці. Для виконання покладених функцій, землі на території населених пунктів мають володіти територіальними властивостями (розміщення визначених земельних ділянок у просторі відносно тих чи інших аспектів ділової активності).

З урахуванням сучасного стану еколого-економічних проблем в управлінні землями територіальних утворень запропоновано структурно-логічну схему регулювання земельних відносин в населених пунктах на середньострокову перспективу (рис. 2).

В цілому схема розрахована на поетапну її реалізацію, в рамках якої передбачено виконання як масштабних і ресурсоемних робіт, так і проведення заходів проектно-вишукувального характеру на рівні господарюючих суб'єктів.

Загалом, забезпечення сталого землекористування в місцевих умовах полягає в розробці ефективної системи управління природоохоронною діяльністю та реалізації стратегії сталого розвитку територій населених пунктів.

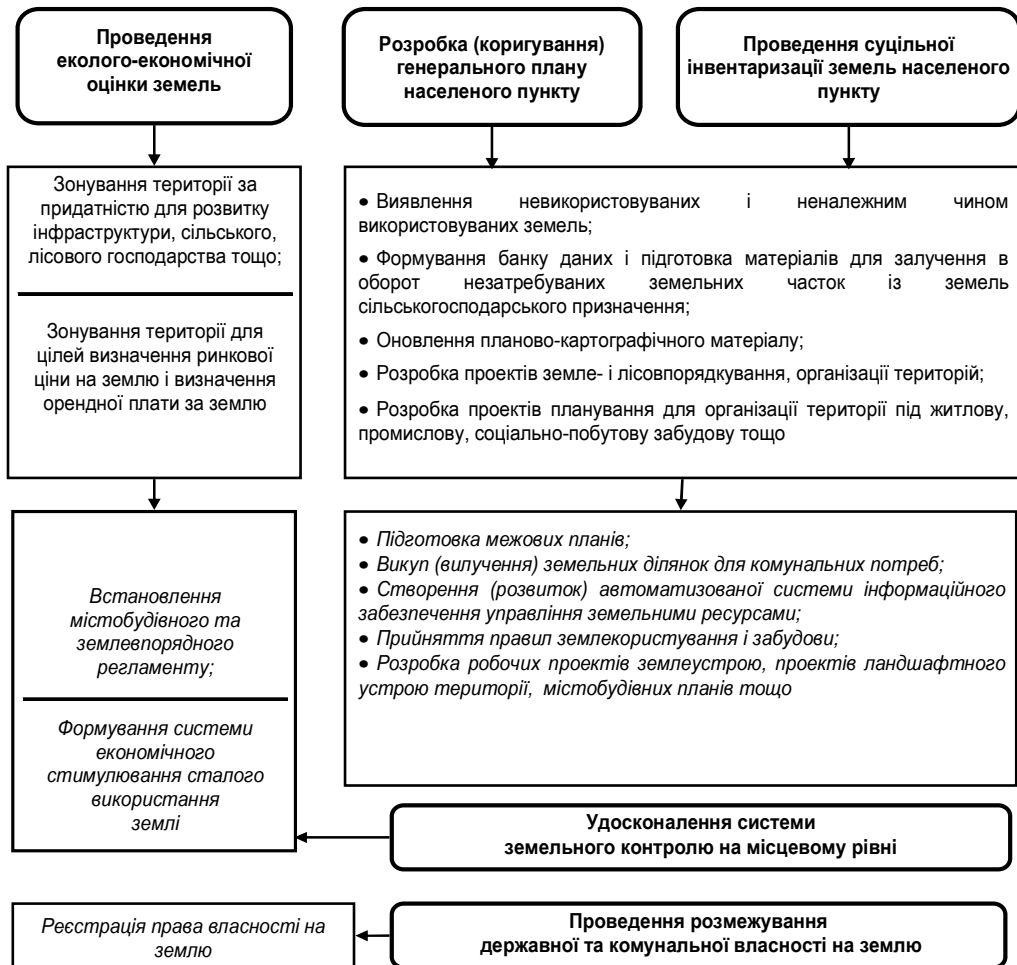

Рис. 2. Структурно-логічна схема регулювання земельних відносин в населених пунктах*

*Джерело: сформовано автором на основі [1; 7].

Вважається, що організація сталого розвитку та використання територій населених пунктів безпосередньо залежить від щільності забудови [8]. Оскільки територія населеного пункту розділена на декілька функціональних зон, які мають різне практичне призначення, то і навантаження на ці зони має бути різним. Іншими словами, наявність на території населеного пункту виробничих зон обумовлює одночасний розвиток наукових установ, які забезпечуватимуть удосконалення виробничих процесів, появу комунально-складських об'єктів, розширення транспортної інфраструктури, шляхів позаміського й приміського сполучень.

Зрештою, це призводить до того, що дані території навіть без підвищення ризиків виникнення надзвичайних катастроф техногенного або антропогенного характеру схильні до забруднення та погіршення екологічної ситуації в їх межах. Наявність на території населених пунктів ландшафтно-рекреаційних зон (ліси, лісопарки, лісозахисні зони, водойми тощо), дає змогу забезпечити екологічний захист усїєї території, не зважаючи на те, що ці зони також є об'єктами

забруднення.

Забезпечення сталого використання території населених пунктів безпосередньо пов'язане з організацією наступних заходів: розробка планової структури населеного пункту, контроль за відповідністю щільності забудови нормативним показникам; організація транспортної інфраструктури; збільшення площ рекреаційних зон, облаштування зон спортивного та масового відпочинку; активізація інвестиційної діяльності щодо об'єктів, які знаходяться на території населених пунктів.

При організації системи сталого землекористування в населених пунктах запропоновано враховувати коефіцієнт екологічної стабільності території, що забудовується, який розраховується за формулою [9]:

$$K_{лз} = \frac{S_{сел}}{S} \rightarrow 1 \quad (1)$$

де $S_{сел}$ – площа селітебних територій;

S – площа території під забудову.

Коефіцієнт екологічної **стабільності** території, яка підлягає забудові, дає змогу забезпечити збалансоване розміщення функціональних об'єктів на території населених пунктів. Окрім цього, важливим аспектом в процесі забезпечення сталого розвитку території населених пунктів є достатній рівень культурно-побутового забезпечення. Установи, які забезпечують цей рівень, класифікуються за трьома ознаками:

- установи повсякденного користування;
- установи періодичного користування, які знаходяться в межах транспортної доступності не більше 15 хв;
- установи епізодичного користування, які потребують показника транспортної доступності в межах 30 хв [10].

Коли мова йде про виробничі зони, зміна площі або функціонального призначення таких зон має здійснюватися згідно таких правил: організація транспортної доступності для працюючого населення, при чому, має існувати вибір транспортного забезпечення, що передбачає одночасне функціонування кількох видів транспорту; мінімізація площ пересічної місцевості у виробничих зонах, промислові території зобов'язані забезпечити умови функціонування та технічне обладнання, яке б перешкоджало проникненню забруднюючих речовин в житлові (селітебні) зони населених пунктів; організація природоохоронної діяльності промислових підприємств, що включає заходи щодо захисту і відновлення довкілля, утилізацію відходів. Дотримання заданих правил дозволить не лише підвищити ефективність природоохоронних заходів, а й забезпечити сталий розвиток територій населених пунктів.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що сталий соціально-економічний та екологічний розвиток територій населених пунктів заснований на аспектах, представлених на рис. 3, є ядром системи сталого землекористування.

Оскільки території населених пунктів постійно змінюються, необхідний постійний контроль за використанням земельних ресурсів, екологічною ситуацією та економічними відносинами в сфері землекористування. З огляду на це, необхідно постійно розвивати та удосконалювати систему сталого землекористування в населених пунктах.

Висновки і перспективи. Отже, земельні ресурси, як об'єкт соціально-економічних відносин, мають свої особливості, розподіляються згідно функціонального призначення, яке залежить від найбільш ефективного варіанту використання певної території, та з огляду на свою специфіку відіграють важливу роль в економічному розвитку населених пунктів.

До основних функцій земельних ресурсів на території населених пунктів в галузях національної економіки відносять: матеріальне забезпечення виробничого процесу, створення житлових площ, розміщення господарюючих суб'єктів тощо. Окрім цього земельні ресурси

виступають в ролі засобу виробництва та праці.

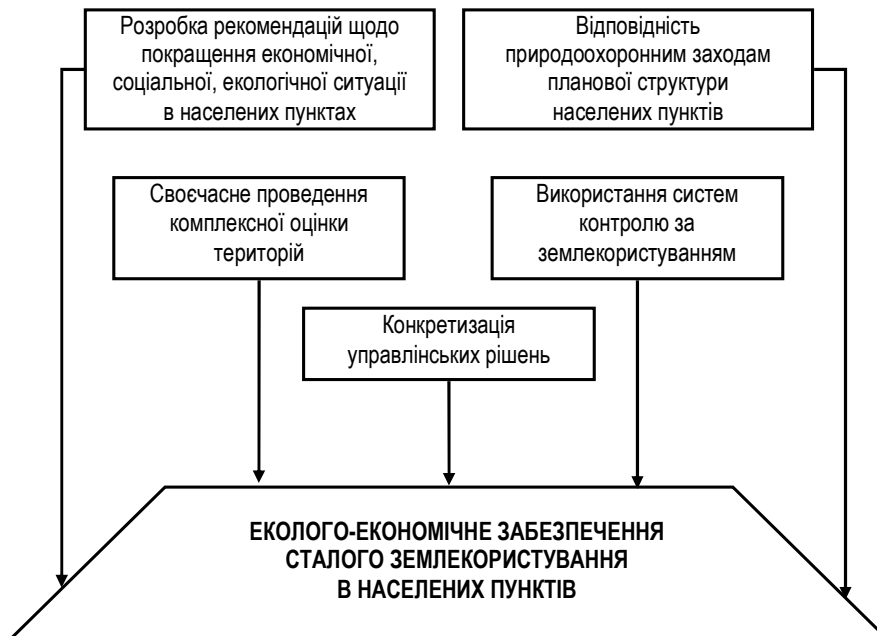

Рис. 3. Основні аспекти еколого-економічного забезпечення системи сталого землекористування в населених пунктах*

*Джерело: сформовано автором на основі [1-4; 10].

Існуюча система забезпечення сталого природокористування демонструє свою низьку ефективність та потребує негайного вдосконалення. Підвищити ефективність природоохоронних заходів можна шляхом удосконалення системи управління природоохоронною діяльністю та впровадження контролю за реалізацією стратегії сталого розвитку територій населених пунктів. Ефективність такого управління безпосередньо залежить від досягнення раціональності управлінських рішень, якого можна сягнути виключно шляхом створення деталізованих планів розвитку територій населених пунктів.

Список використаних джерел

1. Иванова Н.А. Особенности развития урбанизированных территорий Московской области / Н.А. Иванова // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2008. № 8. С. 66–71.
2. Коваленко Л. М. Шляхи удосконалення управління земельними ресурсами у межах населених пунктів / Л. М. Коваленко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2014. Вип. 20. С. 58–62.
3. Ступень М.Г. Використання земель населених пунктів: монографія / М.Г. Ступень. Львів: Українські технології, 2000. 359 с.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III: // Офіційний вісник України. 2001. № 46. С. 1. Ст. 2038. Код акту 20473/2001. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2768-14.
5. Використання земель населених пунктів з основами містобудування: монографія / за ред. д.е.н. А.Я. Сохничка Львів: Видавництво «Ліра-Прес», 2010. 168 с.
6. Смаль М.В. Забезпечення сталого розвитку населених пунктів / М.В. Смаль, М.С. Кошель // Містобудування та територіальне планування. 2014. Вип. 54. С. 374–378.
7. Structural Obstacles to Settlement of Land Use Disputes / Stewart E. Sterk. 91 B.U. L. Rev. 227, 2011. 246 п.

8. Коваленко Л. М. Шляхи удосконалення управління земельними ресурсами у межах населених пунктів / Л. М. Коваленко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2014. Вип. 20. С. 58–62.

9. Аксенова Е.Г. Критерии эколого-экономической эффективности природоохранной деятельности в городских условиях: [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал Инженерный вестник Дона. № 4. 2012. Режим доступа: ivdon@ivdon.ru

10. David L. Callies Unconstitutional Land Development Conditions and the Development Agreement Solution: Bargaining for Public Facilities After Nollanand Dolan / David L. Callies, Julie A. Tappendorf. 51 CASE W.RES.L.REV. 2001. 663, 675–76.

Статтю отримано: 19.01.2017 / Рецензування 17.02.2017 / Прийнято до друку: 22.02.2017

Lobanova Oksana

assistant

Department of Geodesy and Land Management,
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine
E-mail: lobanova_oksanochka@mail.ua

ECOLOGICAL AND ECONOMIC SUSTAINABLE LAND USE IN HUMAN SETTLEMENTS

Abstract

Introduction. The issue regarding the organization sustainable use of land settlements is part of public policy emphasizes the need to study the system of land tenure in terms of land reform aimed at combining the principles of economic development and compliance with environmental requirements.

Methods. The methodological basis of the study is general theoretical methods of scientific knowledge, fundamental provisions and principles of land use and environmental economics, agricultural economics.

Results. Theoretical foundations essence of the concept of land settlements and areas of land relations in settlements are substantiated. The main environmental and economic characteristics of land use in the settlements as a dynamic process of distribution of productive forces and objects of different functions with the appropriate interconnect system to meet the needs of society are determined. It is proposed to take into account the coefficient of ecological stability of the territory in the organization of sustainable land use in settlements.

Discussion. Effective management in land use depends directly on achieving rational management decisions, which can reach only through the creation of detailed development plans of populated areas, requiring more detailed researches and studies.

Keywords: settlements, environmental and economic security, sustainable land use, territories.

References

1. Ivanova, N.A. (2008). Osobennosti razvitiya urbanizirovannykh territoriy Moskovskoy oblasti [Features of the development of urbanized areas of Moscow region]. *Zemleustroystvo, kadastr i monitoring zemel'*, 8, 66–71.

2. Kovalenko, L.M. (2014). Shliakhy udoskonalennia upravlinnia zemelnymy resursamy u mezhakh naselennykh punktiv [Ways to improve land management within settlements]. *Problemy bezpererвної heohrafichnoi osvity i kartohrafii*, 20, 58–62.

3. Stupen, M.H. (2000). *Vykorystannia zemel naselennykh punktiv* [Use of land settlements]. Lviv, Ukraine: Ukrainski tekhnolohii.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001). The Law of Ukraine "Land Code of Ukraine". Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.

5. Sokhnych, A.Ia. (2010). *Vykorystannia zemel naselennykh punktiv z osnovamy mistobuduvannia* [Use of land settlements with the basics of urban planning]. Lviv, Ukraine : Liha-Pres.

6. Smal, M.V. (2014). Zabezpechennia staloho rozvytku naselennykh punktiv [Sustainable human settlements development]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 54, 374–378.

7. Stewart E. Sterk, (2011) "Structural Obstacles to Settlement of Land Use Disputes". 91 B.U. L. Rev. 227.

8. Kovalenko, L.M. (2014). Shliakhy udoskonalennia upravlinnia zemelnymy resursamy u mezhakh

naselenykh punktiv [Ways to improve land management within settlements]. *Problemy bezpererivnoi heohrafichnoi osvity i kartohrafii*, 20, 58–62.

9. Aksenova, E.G. (2011). Kriterii ekologo-ekonomicheskoy effektivnosti prirodookhrannoy deyatel'nosti v gorodskikh usloviyakh [Criteria of ecological and economic efficiency of nature protection activity in urban conditions]. *Jelektronnyj nauchnyj zhurnal Inzhenernyj vestnik Dona*, 4. Retrieved from ivdon@ivdon.ru

10. David, L. Callies, & Julie, A. Tappendorf, (2001) "Unconstitutional Land Development Conditions and the Development Agreement Solution: Bargaining for Public Facilities After Nollanand Dolan", 663.

Received: 01.19.2017 / Review 02.17.2017 / Accepted 02.22.2017

УДК 504.03:339.13:633.8
JEL Classification D40

Никитюк Юрій

к.с.-г.н., старший науковий співробітник
старший науковий співробітник лабораторії збалансованого природокористування
Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: zdobuvach_naan@i.ua

РОЛЬ КОНКУРЕНЦІ В ЕФЕКТИВНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ РИНКУ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Анотація

Вступ. Одночасно із розвитком економічних відносин на території нашої країни посилюється вплив ринкових регуляторів на економічні відносини в сільськогосподарській сфері. Суб'єкти господарювання мають всі умови для виготовлення якісної лікарської рослинної сировини, що зумовлює необхідність теоретичного та нормативно-правового регулювання процесу виробництва для забезпечення сталого розвитку економіки.

Методи. Під час проведення дослідження використовувались такі загальнонаукові методи, як: аналіз та синтез, індукція та дедукція. Для вивчення впливу конкуренції на поведінку виробників використовувалися методи математичного моделювання, наукової абстракції.

Результати. Проведене дослідження дає можливість окреслити місце конкуренції на ринку лікарської рослинної сировини, визначити сучасний стан ринку та перспективні напрями його розвитку для забезпечення задоволення максимальної кількості потреб та сталого розвитку сільськогосподарської галузі.

Перспективи. За результатами дослідження сформовано основні кроки на шляху розвитку ринку лікарської рослинної сировини на території нашої країни. Визначено роль конкуренції на ринку та сформовано рекомендації щодо її раціонального використання у виробничому процесі.

Ключові слова: конкуренція, економіка, система, ринок, лікарські рослини, сировина.

Вступ.

Нині в нашій країні посилюються процеси відродження такої важливої галузі сільського господарства як виробництво лікарської рослинної сировини. Збільшення обсягів реалізації лікарських препаратів на основі лікарської рослинної сировини та зростання числа вітчизняних суб'єктів господарювання ще раз підкреслюють необхідність подальшого розвитку лікарського рослинництва для забезпечення сталого економічного розвитку країни. Разом зі здобуттям Україною незалежності, економіка почала трансформуватись у напрямі формування ринкових умов господарювання, що разом з великою кількістю переваг принесло у вітчизняні економічні відносини низку проблем.

Перш за все, змінився характер поведінки як споживачів, так і суб'єктів господарювання, з'явилося декілька виробників однотипної продукції, які почали боротись за платоспроможний попит, вивчати кон'юнктуру ринку, прагнути до максимізації прибутку. В результаті відсутності належного контролю відбулося розбалансування цін на сільськогосподарську продукцію та діяльності переробних підприємств. Ринковий механізм для свого належного функціонування потребує наявності певних регуляторів, які у взаємодії один з одним забезпечать задоволення максимальної кількості потреб кожного з суб'єктів економічних відносин. З огляду на це, виникає необхідність формування методології такого регулювання та забезпечення правильного вибору інструментів для аналізу управління економічними відносинами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичну основу функціонування ринкових економічних відносин, взаємодії попиту та пропозиції в процесі виробництва матеріальних благ, основу конкуренції детально розглядали в

своїх працях видатні зарубіжні та вітчизняні вчені. Неможливо обговорювати жодні економічні процеси, не зауваживши значення праць таких зарубіжних вчених, як Дж. Кейнс, Ф. Кене, Ф. Котлер, Р. Коуз, К. Маркс, А. Маршалл, В. Парето, М. Портер, П. Самуельсон, А. Сміт, Й. Шумпетер та інших. В наш час удосконаленням ринкових відносин у своїх дослідженнях приділяють увагу такі вітчизняні вчені, як: В.Ф. Беседін, В.В. Вітлінський, Б.Д. Гаврилишин, В.М. Геєць, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно та інші.

Мета.

Дослідження економічних аспектів функціонування ринку лікарської рослинної сировини в Україні та визначення ролі конкуренції у розвитку економічних відносин на ринку лікарської рослинної сировини.

Методологія дослідження.

Під час проведення дослідження використовувались такі загальнонаукові методи, як: аналіз та синтез, індукція та дедукція. Для вивчення впливу конкуренції на поведінку виробників використовувались методи математичного моделювання, наукової абстракції.

Результати.

В ситуаціях, коли пропозиція на певний вид продукції врівноважує платоспроможний попит, суб'єкти господарювання займають своє місце на ринку з впевненістю у реалізації виготовленої продукції. При цьому, виявляються недоступними деякі ринкові регулятори, до яких відноситься і конкуренція.

Конкуренція виникає тоді, коли пропозиція на конкретний вид продукції перевищує платоспроможний попит, і тоді товаровиробники вимушені боротися за прихильність споживача, аби мати можливість реалізувати виготовлену ними продукцію. Суб'єкти господарювання, які в процесі виробничої діяльності несуть більше витрат, намагатимуться реалізувати свій товар за вищою ціною. Проте, така продукція повинна зацікавити споживача, який не має бажання здійснювати необдумані витрати. Разом з тим, споживач готовий заплатити вищу ціну за продукцію вищої якості. З іншого боку, якщо суб'єкт господарювання виготовляє продукцію низької якості, він може привернути увагу споживачів, знизивши ціну на свою продукцію. Такі дії зі сторони товаровиробників, в загальному, і формуються під впливом конкуренції між виробниками однотипної продукції [1].

За ідеальних ринкових умов господарювання конкуренція стимулює товаровиробників до підвищення якості продукції, розширення виробництва, забезпечення технічного переоснащення та впровадження новітніх технологій, які забезпечать мінімізацію витрат, і як наслідок, підвищать привабливість продукції для кінцевих споживачів за рахунок зниження виробничої собівартості. Іншими словами, ідеальна конкуренція є стимулом до економічного розвитку суб'єктів господарювання.

На рис. 1. зображено залежність ціни на виготовлену продукцію від її якості та платоспроможного попиту. Рівноважна ціна реалізації знаходиться в тій точці, де виконується низка конкретних вимог, а саме: забезпечується максимальний рівень прибутку, а ціна реалізації співпадає з платоспроможним попитом.

При цьому, проекція цієї точки на пряму якості дасть нам показник оптимальної якості продукції. Виготовлення більш якісної продукції зменшить норму прибутку суб'єкта господарювання через значне збільшення собівартості одиниці продукції, що не знайде свого відображення в ціні реалізації, оскільки та буде наближена до максимальної цінності продукції (максимальна вартість, за якою споживачі готові придбати продукцію, не зважаючи на її якість). Якщо говорити про ринок лікарської рослинної сировини, то споживачами такої продукції є не фізичні особи, а суб'єкти господарювання, які займаються переробкою такої сировини, виробники ліків тощо, а вони, в свою

чергу, точно знають, яка максимальна ціна на лікарську сировину є для них припустима.

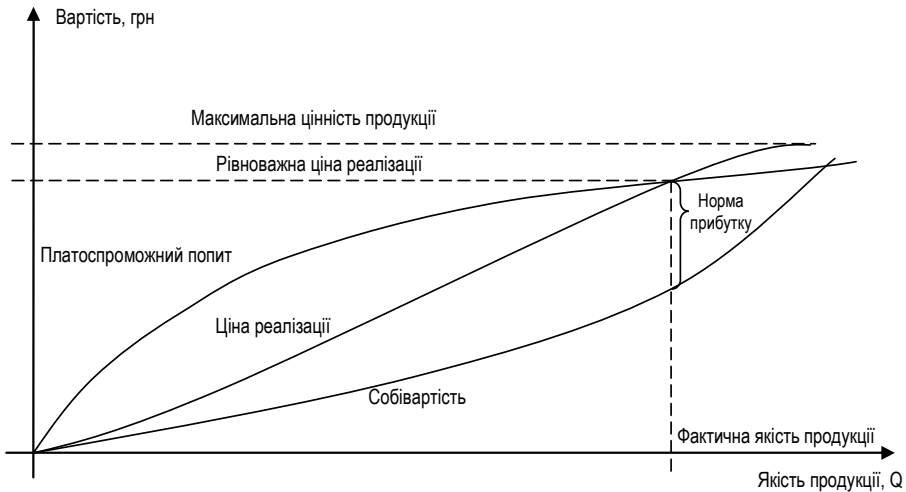

Рис. 1. Залежність ціни реалізації продукції від її якості та платоспроможного попиту*

*Джерело: [2, 3]

Крива платоспроможного попиту показує, скільки додаткової вартості готові оплатити споживачі внаслідок зростання якості продукції. Варто зазначити, що за умови поступового зростання якості продукції, платоспроможний попит також зростає, проте темпи його зростання зменшуються внаслідок наближення до межі максимальної цінності. Отже, рано чи пізно настає момент, коли подальше зростання якості продукції призводить до зменшення прибутків від реалізації такої продукції, що робить витрачання коштів на подальше підвищення якості нерациональним.

З рис. 1 виникає питання: якщо до рівноважної ціни реалізації платоспроможний попит вищий за ціну реалізації, чому підприємству, що виготовляє продукцію, не підняти ціну до рівня платоспроможного попиту і забезпечити собі норму прибутку, яка є вищою, ніж в точці рівноваги? Відповідь на це питання безпосередньо стосується конкуренції.

Крива ціни реалізації на рис. 1 відображає не остаточну ціну реалізації продукції, а ту ціну, за якої підприємство здатне досягнути запланованої норми прибутку для забезпечення нормального його функціонування протягом всього часу існування на ринку (згідно принципу безперервності).

Отже, якщо на ринку існуватиме декілька виробників однотипної продукції, і всі вони триматимуть ціну реалізації на рівні платоспроможного попиту, в конкурентній боротьбі одне із них зможе знизити ціну на свою продукцію, і за рахунок цього стати більш привабливим для споживачів. Відповідно, обсяги реалізації такої продукції зростуть, прибуток підприємства зростає, а інші підприємства будуть вимушені в результаті конкурентної боротьби також знизити ціни, аби втримати покупців, що знову ж таки приведе до ситуації, коли фактична ціна реалізації зможе забезпечити максимальну норму прибутку лише в точці рівноважної ціни.

Проте, на практиці існує спосіб, завдяки якому підприємства-виробники можуть підтримувати ціну реалізації на рівні платоспроможного попиту та отримувати надприбутки. Це можливо у випадку їх негласних домовленостей про те, що жоден з виробників не буде знижувати ціну реалізації. Таким чином, закони ринкової конкуренції перестають працювати і виконувати свої

функції.

Важливо розуміти, що досконала конкуренція вигідна не лише для товаровиробників, які забезпечують таким чином максимальну норму прибутку, а й споживачам готової продукції, які отримують продукцію високої якості за ціною в межах максимальної цінності такої продукції. Попри це, у товаровиробників залишаються економічні інструменти регулювання виробничого процесу зі збереженням рівня конкурентоспроможності.

Впровадження новітніх технологій у виробничий процес дозволить зменшити собівартість виробництва продукції зі збереженням, або навіть підвищенням її якості, що створить можливості для збільшення ціни на таку продукцію і, як наслідок, норми прибутку [4]. Або навпаки, зменшення виробничої собівартості дасть змогу товаровиробнику зменшити ціну, що збільшить обсяги реалізації та покращить фінансовий результат.

При цьому, за умов досконалої конкуренції зменшення рівня якості продукції (і як наслідок зменшення ціни) не завжди дають змогу збільшити попит на продукцію, оскільки збільшення розриву між ціною реалізації та цінністю продукції підштовхує споживачів до придбання більш якісної продукції навіть за вищу вартість. Особливо це актуально для ринку лікарської рослинної сировини.

На практиці жоден із виробників лікарської рослинної сировини на території нашої країни не володіє і не може володіти інформацією щодо виробничого процесу своїх безпосередніх конкурентів з огляду на їх велику кількість, розосередженість у просторі, комерційну таємницю. Тому ні виробники лікарської рослинної сировини, ні її споживачі не можуть взаємодіяти на засадах досконалої конкуренції. Проте, це не означає, що ринкові регулятори не діють. Навпаки, кінцева споживча цінність продукції та її вартісні характеристики визначаються безпосередньо на ринку в момент купівлі-продажу.

За умови, що ціна готової продукції формується вже на ринку, підприємства-виробники лікарської рослинної сировини з метою отримання конкурентних переваг можуть впливати лише на якість продукції та на її собівартість. Варто зауважити, що ці показники взаємопов'язані, проте не ідентичні. Виробники лікарської рослинної сировини можуть зменшити собівартість одиниці продукції без зниження її якості декількома шляхами: модернізація виробничих активів; збільшення обсягів виробництва; зменшення невиробничих витрат тощо.

Таким чином, досконала конкуренція як особливий ринковий механізм стимулює суб'єкти господарювання не до боротьби між собою, що не принесе жодних позитивних наслідків як для самих суб'єктів, так і для ринку в цілому, а до посилення підприємствами свого становища на ринку шляхом модернізації виробництва, раціоналізації витрат та поліпшення умов господарської діяльності без погіршення якості готової продукції [3].

Про досконалу конкуренцію на ринку лікарської рослинної сировини було сказано вище, а от іншим видам конкуренції потрібно приділити більше уваги.

Як зазначається в табл. 1, монополістична конкуренція передбачає існування на ринку лікарської рослинної сировини достатньо великої кількості виробників, які пропонують ідентичну продукцію, але з «унікальними» відмінностями, які не дають змоги споживачам замінити одну продукцію іншою. Відмінності, які лягають в основу такої «унікальності», бувають реальними та вигаданими [3].

До реальних відмінностей можна віднести особливості фізичних параметрів: якість готової продукції, сировина та матеріали, функціональні особливості, зовнішній вигляд тощо. На ринку лікарської рослинної сировини важко створити продукт, який буде фізично відрізнятися від своїх конкурентів, оскільки лікарська сировина повинна відповідати жорстким вимогам щодо якості та функціональних особливостей. До таких відмінностей також відносяться наявність та якість післяреалізаційного обслуговування, можливості оплати, зручність та вартість доставки продукції до споживача.

Проте, часто таких відмінностей буває недостатньо, тому виробники лікарської рослинної

сировини додатково створюють так звані вигадані відмінності за допомогою рекламних та інших способів стимулювання збуту, розробки привабливого дизайну упаковки, використання знаків якості, товарних знаків та інших позначок, які здатні привернути увагу споживачів.

Таблиця 1

Види конкуренції на ринку лікарської рослинної сировини*

Вид конкуренції	Переваги	Недоліки
Досконала	Дає змогу справедливо врівноважити господарську діяльність на території країни, стимулює виробників лікарської рослинної сировини до підвищення якості готової продукції	На практиці недосяжна, оскільки передбачає, що всі учасники ринку (виробники, посередники та споживачі) знають всю інформацію про решту учасників ринку. Повністю нівелює маркетингові стратегії, оскільки споживачі при виборі продукції опираються виключно на якість та ціну
Монополістична	На ринку присутня велика кількість виробників, немає перепон для входу нових виробників на ринок.	Такий вид конкуренції передбачає існування на ринку «унікальної» продукції у кожного з виробників. Оскільки продукція одного виробника не є заміною продукції іншого, цінова конкуренція не діє, а споживач у своєму виборі опирається на маркетингову інформацію чи власний досвід. Основними покупцями лікарської рослинної сировини є суб'єкти господарювання, а щодо самої продукції існують жорсткі рамки стосовно форми та якості, тому монополістична конкуренція не здатна в належній мірі регулювати ринок лікарської рослинної сировини.
Олігополія	На ринку присутня невелика кількість великих виробників, існують жорсткі умови входу на ринок, що перешкоджає появі неякісної продукції або продукції із завищеною вартістю.	Виробництво лікарської рослинної сировини відноситься до такого типу виробництва, коли збільшення його обсягів зменшує собівартість одиниці продукції. Але великим підприємствам потрібно захопити значну частку ринку, щоб продовжувати свою діяльність. Тому виникають ризики негласних домовленостей між учасниками ринку, що перешкоджає роботі ринкових регуляторів, до яких входить і конкуренція.
Чиста монополія	Присутність на ринку одного виробника, діяльність якого легко регулювати. На ринку лікарської рослинної сировини (де якість продукції має визначну роль) таким виробником може бути держава.	Світовий досвід демонструє безперечні переваги ринкового регулювання перед адміністративним. Відсутність впливу конкуренції та інших ринкових регуляторів повністю позбавляє галузь стимулу до розвитку та удосконалення.

*Джерело: розробка автора

В нашій країні монополістична конкуренція спостерігається майже у всіх галузях, в тому числі і на ринку лікарської рослинної сировини. Виробники тяжіють до захоплення більшої частки ринку, використовуючи для цього реальні та вигадані особливості своєї продукції, змінюють підходи до самого виробництва з метою зменшення собівартості, що може вплинути на якість кінцевого продукту. Тому з боку держави сформований регулятор, який встановлює допустиму якість продукції, що надзвичайно важливо на ринку лікарської рослинної сировини. Таке регулювання обмежує дію ринкової конкуренції, але забезпечує відсутність на ринку продукції низької якості, яка не відповідає встановленим стандартам та вимогам. Це приводить до виникнення наступного виду конкуренції на ринку лікарської рослинної сировини – до олігополії.

Олігополія – це вид конкуренції, який характеризується наявністю декількох виробників на

ринку. Зазвичай, олігополія виникає в тих галузях, де зменшення собівартості продукції можливо досягнути завдяки збільшенню обсягів реалізації, до яких відноситься і виробництво лікарської рослинної сировини [5].

Головною перевагою олігополії є наявність стандартизації готової продукції на ринку, а це означає, що невеликі фірми, які не в змозі виробляти якісну продукцію за низькими цінами, не будуть з'являтися на ринку, що надзвичайно важливо, коли мова йде про лікарську сировину.

Проте, олігополія має низку недоліків. Перш за все, це стосується тінювих домовленостей між підприємствами-виробниками лікарської рослинної сировини. Одночасне збільшення реалізаційної ціни є вигідним для всіх виробників, оскільки частка ринку для кожного з них в цьому випадку не зміниться, що призведе до зростання обсягу прибутків. Виробники мають можливість піднімати реалізаційну ціну до того рівня, поки не буде перевищена максимальна цінність продукції. Не варто забувати, що виробникам потрібно одночасно підтримувати і високі показники реалізації продукції, які неодмінно знизяться при підвищенні ціни.

Ще одним важливим, проте майже недосяжним видом конкуренції на ринку лікарської рослинної сировини є абсолютна монополія, коли на ринку існує лише один виробник даного виду продукції. Такий вид ринкових відносин вже продемонстрував свою низьку ефективність через відсутність умов для розвитку галузі та економіки в цілому. Зазвичай, абсолютна монополія існує в тих галузях, де наявність двох або більшої кількості конкурентів створює більше проблем, ніж отримується перевага (наприклад, організація залізничних перевезень, забезпечення електро-, водото газопостачання тощо). В галузі сільськогосподарського виробництва абсолютна монополія непотрібна, оскільки існують механізми сертифікації, які не дадуть можливості потрапити на ринок лікарської рослинної сировини продукції, яка не відповідає встановленим вимогам та неналежної якості.

Потрібно також враховувати, що ринкові регулятори діють не лише в процесі виробництва лікарської рослинної сировини. На шляху від виробництва до споживання лікарська сировина проходить етап транспортування. Загальновідомо, що ефективне потужне виробництво здатне забезпечити ринок великою кількістю продукції для великої кількості споживачів. Проте, укласти угоди, письмові або усні, окремо з кожним споживачем для товаровиробників неефективно і практично неможливо [6]. Тому на будь-якому ринку існують посередники, які здійснюють вагомий вплив на всі ринкові регулятори, в тому числі і на конкуренцію.

Наявність посередників на шляху руху продукції призводить до збільшення ціни, за яку цю продукцію придбають кінцеві споживачі. Це означає, що виробники лікарської рослинної сировини недоотримують частину прибутків, а кінцевий споживач вимушений переплачувати. Проте, виробники звертаються до торгових посередників частіше, ніж налагоджують власну систему збуту, оскільки таким чином можна продавати продукцію великими партіями та отримувати виручку одразу, що є значною перевагою в сучасній економічній ситуації [7].

З іншого боку, посередники мають істотний вплив на ринкові регулятори і можуть спотворювати пропозицію, штучно завищуючи ціни на продукцію для збільшення власної прибутковості. Нерідко трапляються випадки, коли виробники не мають достатньо достовірної інформації про кон'юнктуру внутрішнього і світового ринків, що змушує звертатись до торгових посередників та реалізовувати свою продукцію за заниженими цінами [8].

Тому підприємствам-виробникам лікарської рослинної сировини варто звернути більшу увагу на побудову власної мережі збуту. Враховуючи, що основними покупцями лікарських рослин є переробні підприємства, заключення прямих контрактів з ними дасть змогу не лише зменшити ціну для кінцевого споживача, а й створити конкурентоспроможну продукцію, яка буде поширюватись на міжнародному ринку. За таких умов вибудовуються не лише відкриті, добросовісні відносини між виробниками та покупцями, а й забезпечується вихід на ринок якісної та доступної продукції, що у випадку з лікарськими рослинами є запорукою збалансованого розвитку даної сільськогосподарської галузі та економіки в цілому. Окрім цього, прямі відносини між виробником та

покупцем дають змогу в повній мірі задіяти ринкові регулятори, в тому числі і конкуренцію.

Висновки і перспективи.

Наша країна має усі передумови для забезпечення ефективного вирощування лікарських рослин. Розвиток ринку лікарської рослинної сировини на території України дасть змогу не лише налагодити вітчизняне виробництво, створити нові робочі місця, а й забезпечити притік інвестицій в сільськогосподарську сферу та досягнути сталого економічного розвитку галузі та країни в цілому.

Для ефективного використання конкуренції для розвитку ринку лікарської рослинної сировини, потрібно передбачити наступні елементи державної політики в цій сфері:

1. Посилення конкуренції в підприємницькому секторі економіки за допомогою приватизації державних підприємств, підтримки малого та середнього бізнесу, розширення ринкової інфраструктури в сільськогосподарській галузі;

2. Розширити нормативно-правове та організаційне забезпечення державного контролю за якістю продукції, захист ринку лікарської рослинної сировини від появи монополіста;

3. Удосконалення методів фінансового забезпечення розвитку підприємств сільськогосподарської галузі через розширення системи оподаткування, та надання кредитів на пільгових умовах;

4. Регулювання експорту та імпорту лікарської рослинної сировини шляхом квотування та ліцензування, надання пільг, удосконалення митного законодавства;

5. Забезпечення високої якості продукції шляхом обов'язкової стандартизації та сертифікації продукції.

6. Створення умов для розвитку вітчизняних виробників, заохочення до модернізації виробничого обладнання, мінімізації додаткових витрат тощо.

Не варто забувати, що розвиток ринку лікарської рослинної сировини залежить не лише від державної політики, а й від дій самого суб'єкта господарювання. Підприємства-виробники сільськогосподарської продукції повинні раціонально застосовувати ринкові механізми в своїй діяльності, в тому числі і конкуренцію.

Список використаних джерел

1. Економіка підприємства / [Горбонос Ф.В., Черевко Г.В., Павленчик Н.Ф., Павленчик А.О.]. К. : Знання, 2010. 463 с.
2. Никитюк Ю.А. Інституціональні засади аналізу функціонування ринку лікарських рослин / Ю.А. Никитюк // АгроСвіт. 2015. № 7. С. 8–12.
3. Павленчик Н.Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: методологічні та методичні основи формування і функціонування: монографія / Н.Ф. Павленчик. Львів: Ліга-Прес, 2014. 392 с.
4. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І.Б. Яців. Львів : Укр. бестелер, 2013. 427 с.
5. Шкуратов О.І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки / О.І. Шкуратов // Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 153–158.
6. Горбонос Ф.В. Функціонування елементів інфраструктури на ринку сільськогосподарської продукції / Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик, І.О. Корчинський // Шляхи підвищення ефективності використання агроресурсного потенціалу : матеріали міжнар. наук.-практ. форуму, 23-25 верес. 2009 р. Львів : ЛНАУ, 2009. С. 31-39
7. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посібник / А.А. Ткач. К.: Центр учбової літератури, 2007. 304 с.
8. Іванух Р.А. Аграрна економіка і ринок / Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський, Є.М. Білан. Тернопіль : Екон. думка, 2003. 256 с.

Статтю отримано: 24.01.2017 / Рецензування 21.02.2017 / Прийнято до друку: 27.02.2017

Nykytyuk Yuriy

Ph.D. (in Agrculture), Senior Research Fellow, Senior Research Fellow,
Laboratory of Balanced Nature
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: zdobuvach_naan@i.ua

THE ROLE OF COMPETITION IN THE EFFICIENT FUNCTIONING OF MEDICINAL HERBS MARKET

Abstract

Introduction. Influence of market regulators on economic relations is growing in the agricultural sector along with the development of economic relations in our country. Entities have all conditions to produce high-quality medicinal plants, which provide the necessity of development of theoretical and legal regulation of the production process to ensure sustainable economic development.

Methods. The following general scientific methods are used during the research, such as: analysis and synthesis, induction and deduction. The methods of mathematical modeling and abstraction are used to research the impact of competition on the behavior of producers.

Results. This research makes it possible to define the role of competition in the medicinal plants market. The current state of the market and future directions of its development is defined to ensure that the maximum number of needs and sustainable development of the agricultural sector.

Discussion. The basic steps in perspectives directions are defined on the medicinal plants market development in our country. The role of competition in the market and generated recommendations for its sustainable use in the production process is defined.

Keywords: competition, economy system, market, herbs, raw.

References

1. Gorbonos, F.V., Cherevko, G.V., Pavlenchuk, N.F., & Pavlenchuk, A.O. (2010). *Ekonomika pidpryjemstva* [Business Economic]. Kyiv, Ukraine: Knowledge.
2. Nykytyuk, Ju.A. (2015). Instytucional'ni zasady analizu funkcionuvannja rynku likars'kyh roslyn [Institutional Analysis Principles of the medicinal plants functioning]. *AgroWorld*, 7, 8–12.
3. Pavlenchuk, N.F. (2014). *Rynok sil's'kogospodars'koi' produkcii': metodologichni ta metodychni osnovy formuvannja i funkcionuvannja: monografija* [Market of agricultural products: methodological and methodical bases of formation and functioning: Monograph]. Lviv, Ukraine: Liha-Pres.
4. Jaciv, I.B. (2013). *Konkurentospromozhnist' sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv : monografija* [The competitiveness of agricultural enterprises: Monograph]. Lviv, Ukraine: Ukr. besteler.
5. Shkuratov, O.I. (2016). Metodologichni osnovy formuvannja systemy ekologichnoi' bezpeky v agrarnomu sektori ekonomiky [Methodological guidelines for the development of the system of ecological safety in the agricultural sector]. *Balanced environmental management*, 1, 153–158.
6. Gorbonos, F.V., Pavlenchuk, N.F., & Korchynskiy, I.O. (2009). *The functioning of infrastructure elements on agricultural products market*. Proceeding of international forum. Ways to improve efficiency of agrosresource potential. Lviv (Ukraine), 31-39.
7. Tkach, A.A. (2007). *Instytucional'na ekonomika. Nova instytucional'na ekonomichna teorija* [Institutional Economics. New institutional economic theory]. Kyiv, Ukraine : Center of educational literature.
8. Ivanuh, R.A., Dusanovs'kyj, S.L., & Bilan, J.M. (2003). *Agrarna ekonomika i rynok* [Agricultural economics and market]. Ternopil, Ukraine : Ekonomichna dumka.

Received: 01.24.2017 / Review 02.21.2017 / Accepted 02.27.2017

УДК 332.36 : 911.372
JEL Classification Q5

Чудовська Вікторія
к.е.н., старший науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: chudovskaja@i.ua

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

Анотація

Вступ. Успішне формування дієвого та збалансованого інституційного середовища, яке передбачає вдосконалення системи земельних відносин з урахуванням умов сталого розвитку населених пунктів, забезпечуючи організацію раціонального землекористування, залежить від ефективності нормативно-правового забезпечення та інструментарію державного регулювання у цій сфері. У зв'язку з цим наразі вкрай важливим є необхідність реалізації комплексного системного підходу стосовно покращення та апроксимації взаємодії інституцій у сфері земельної і містобудівної політики держави.

Методи. Описано вагомі течії та судження видатних науковців щодо формування ринку земель в контексті сталого розвитку, завдяки яким окреслилися значення та особливості системи раціонального землекористування в населених пунктах.

Результати. На основі вивчення інституціональних особливостей системи раціонального землекористування в населених пунктах виявлено, що інституціональне забезпечення системи раціонального землекористування в населених пунктах є фундаментальною базою сталого розвитку населених пунктів, яке впливає на тісноту взаємозв'язку держави, суб'єктів господарювання та природного середовища, детермінуючи особливості інституціональних перетворень у сфері землекористування в межах населених пунктів. Обґрунтовано, що інституціональні зміни є рушійними трансформаційно-модифікаційними процесами забезпечення якісних перетворень атрибутів сталого розвитку населених пунктів, моделювання вектору розвитку та рівня інтенсивності використання земельних ресурсів.

Перспективи. Дослідження інституціональних особливостей системи раціонального землекористування в населених пунктах дозволить виявити перспективні напрями подальшого розвитку земельних відносин в межах населених пунктів у контексті раціонального землекористування, що сприятиме не тільки своєчасній ідентифікації й оптимальному вирішенню екологічних та соціально-економічних проблем землекористування, а й забезпечить ефективну реалізацію механізмів сталого розвитку населених пунктів.

Ключові слова: населені пункти, інституціональні особливості, інституції, раціональне землекористування, земельні відносини.

Вступ.

На сьогодні, коли посилюється антропогенний тиск на довкілля та погіршується стан здоров'я людей, питання щодо раціонального використання земель в межах населених пунктів виступають однією з головних компонент як земельної, так і містобудівної політики держави, що засвідчує необхідність реалізації комплексного системного підходу стосовно покращення та апроксимації взаємодії соціального і природного середовища.

Зростаюче техногенне навантаження негативно позначається на якісних характеристиках земель в межах населених пунктів, умовах проживання населення та сукупній цінності населених територій. Водночас нераціональне землекористування та існуючі диспропорції в системі формування відносин власності на землю призводять до структурної й екологічної розбалансованості структури земельного фонду, зокрема значного рівня освоєння населених територій, високого ступеня розораності, концентрації на обмежених територіях великої кількості виробничих, суспільно-ділових, соціальних, культурно-побутових об'єктів, а також інженерно-технічної інфраструктури тощо.

Тому виникає необхідність у формуванні дієвого та збалансованого інституційного середовища, яке передбачає вдосконалення системи земельних відносин з урахуванням умов сталого розвитку населених пунктів, забезпечуючи організацію раціонального землекористування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Багатоаспектність проблем щодо раціонального використання, охорони та оцінювання земель в межах певних територій сформувала жвавий інтерес до їх вирішення в економічній літературі. Зокрема, імперативи еколого-економічного спрямування досліджувалися у працях низки визначних вчених: І.К. Бистрякова, В.М. Будзяка, Л.М. Грановської, Д.С. Добряка, С.І. Дорогунцова, О.І. Дребот, Н.В. Зіновчук, І.В. Кошкалди, Є.В. Мішеніна, М.М. Федорова, О.В. Ходаківської, О.І. Шкуратова та інших. Питання особливостей землевпорядкування, зонувannya та грошової оцінки земель населених пунктів науково обґрунтовувалися знаними науковцями: З.Ф. Бриндзюю, Г.Д. Гуцуляком, А.Г. Мартином [5], О.Г. Тараріко, О.Ф. Савченком, А.М. Третьяком та іншими. Дискусійні аспекти щодо формування системи сталого землекористування, концептуальних та теоретико-методологічних основ планування й управління земельними ресурсами, зокрема, і в межах населених пунктів, висвітлювалися у дослідженнях таких вчених, як: Д.І. Бабміндра, О.С. Будзяк, О.С. Дорош, Й.М. Дорош, Т.Є. Зінченко [3], Ш.І. Ібатуллін [7], Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень та ін.

Поряд з тим, проблеми формування інституційного забезпечення системи раціонального землекористування в населених пунктах в контексті реалізації засад сталого розвитку населених пунктів та екологічної оцінки впливу цих процесів на формування раціонального землекористування в умовах становлення ринкової економіки та реформування відносин власності на землю зумовили необхідність проведення додаткового дослідження у цьому напрямі.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні інституціональних особливостей системи раціонального землекористування в населених пунктах.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки землекористування, що висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених з економічних проблем формування ринку земель в контексті сталого розвитку населених пунктів; монографічний (опрацювання наукових публікацій, нормативних документів); системно-структурний (дослідження категоріальних понять та інституціональних особливостей системи раціонального землекористування в населених пунктах); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків) тощо.

Результати.

Невіддільною компонентою усієї історії людства виступають інституціональні трансформації на економічній та соціальній нивах, адже завдяки інституціям забезпечується регулювання суспільних відносин, завдяки формуванню впорядкованої структури, яка продукує порядок та зменшення невизначеності у процесах обміну. Вони відбивають взаємозалежність державного ладу та економічної сфери, як наслідок, генеруючи відповідні ефекти для економічного розвитку (або ж застою чи занепаду).

Осягнути суть і рушійні сили економічних процесів можна лише зрозумівши, як впливають на них морально-етичні норми, і навпаки, простежити генезис моралі можна тільки оцінюючи вплив на неї мотивів та стимулів, більшість з яких формується в економічній системі. І якщо закони та інші формальні правові норми можуть у процесі суспільного й економічного розвитку змінюватися відносно швидко, то неформальні інститути зазнають змін поступово, спираючись на історичний досвід і впливаючи з нього [3, с. 59–63; 4, с. 36–37]. Тому не можна очікувати ефективної роботи

ринкових законів, навіть ретельно скопійованих із законодавства розвинених країн, якщо вони не спираються на неформальні «правила гри» цього суспільства. Офіційні інституції можуть бути ефективними тільки за умови їх принципової узгодженості з неофіційними, особливо з основними морально-етичними нормами і цінностями, що є традиційними для даного суспільства.

На нашу думку, визначальною є необхідність здійснення інституціональних трансформацій на основі формування нової системи цінностей. Усе це зумовлює актуальність застосування інституціонального підходу для обґрунтування необхідності підвищення якості життя населення та забезпечення раціонального землекористування.

У цьому зв'язку, зауважимо, що особливе місце в інституційному середовищі господарської діяльності посідають неформальні інститути, оскільки кожен суб'єкт господарювання є носієм цінностей, які сформувалися у певному культурному середовищі під впливом менталітету, зокрема культури та релігії і, безперечно, є важливими спонукальними чинниками його поведінки [1, с. 26–28; 6, с. 37–40]. З огляду на це, створення відповідного середовища для забезпечення формування ринку земельних відносин потребує урахування таких неформальних чинників, як традиції, досвід, звичаї та, звичайно, рівень розвитку суспільної свідомості, які у кінцевому підсумку визначають характер формальних інститутів.

Зазначимо, що сукупність формальних і неформальних інституцій формує так зване інституціональне середовище, що є результатом їх тісної взаємодії та визначає інституційні параметри розвитку суб'єктів земельного ринку. Інституціональне середовище впливає на механізм державного регулювання, на мотиви і стимули економічної діяльності людей, визначає її пріоритети, зумовлює розміри підприємницьких одиниць, величину їх трансакційних і трансформаційних витрат, структуру економічної системи країни, характер розподілу доходів, який у ній складається, а звідси і ділову активність тих чи інших економічних агентів [8, с. 39–41].

Особливої уваги заслуговує інститут влади, який відноситься до офіційних, оскільки поступово від безпосереднього володіння і розпорядження земельними ресурсами інститут влади має перейти до створення умов для організації комплексного, ефективного їх використання у виробничому секторі та гарантованого забезпечення населення безпечними умовами життєдіяльності.

На сьогодні інститут влади в сфері аграрного природокористування репрезентований низкою інституцій виконавчої влади з ієрархічною структурою та напрямками діяльності, органами місцевого самоврядування, яким він делегує повноваження щодо реалізації функцій контролю за забудовою та іншим використанням територій згідно із затвердженою містобудівельною документацією, дотримання містобудівного, земельного та природоохоронного законодавства, використання і охорони земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення тощо. Забезпечення належного виконання інститутом влади наданих йому повноважень є важливим інструментом відновлення та підвищення продуктивної дії формальних і неформальних інститутів.

Відтак, в країнах з розвинутою ринковою економікою земельно-фінансова політика ніколи не переслідує суто фіскальних цілей. Вся система формування нормативів земельних платежів різного виду в найбільших містах світу спрямована на створення системи ринкових регуляторів задля забезпечення досягнення головної мети ринкової економіки – розширеного відтворення суспільного капіталу, поліпшення його структури, включаючи весь комплекс міської нерухомості. Це створює матеріальні основи, перш за все для забезпечення економічного розвитку як міста/села в цілому, так і задоволення потреб його жителів.

Поряд з тим, досліджуючи вітчизняні законодавчо встановлені засади та принципи сталого розвитку населених пунктів, слід відштовхуватися від необхідності не лише економічного розвитку міських і сільських поселень, але й забезпечення їх сталого соціально-екологічного функціонування. Тобто, заходи спрямовані на ресурс- та природозбереження повинні бути не одиничними, а перманентними, науково обґрунтованими та мати стабільний і дієвий інституціональний базис, що

покликаний забезпечити узгодженість соціального, економічного, містобудівного й екологічного аспектів розвитку населених пунктів та оточуючих територій. Системоутворюючими елементами при цьому є цінності, які мають поділятися учасниками інституціональних відносин у сфері землекористування. Дотримання норм усіма учасниками інституту є визнанням його легітимності, корисності, раціональності. Лише за цієї обставини можна забезпечити відповідальність, функціональність та стійкість дії окремо взятих інститутів.

На сьогодні, згідно Концепції сталого розвитку населених пунктів, задля забезпечення раціонального використання земель населених пунктів і прилеглих до них територій реалізується низка заходів, зокрема [4]:

- впроваджуються та поліпшуються системи землекористування, комплексних землемеліорацій, орієнтованих на підвищення якості земель та збереження їх родючості;

- вживаються заходи для прискорення земельної реформи (з урахуванням обмежень стосовно земель, які не підлягають приватизації);

- приватизація земель здійснюється на основі затвердженої містобудівної документації, планів земельно-господарського устрою та з урахуванням державних, суспільних і приватних інтересів;

- вибір, вилучення (викуп), надання у власність або користування (в оренду) призначених для забудови та іншого використання земельних ділянок проводиться з визначенням планувальних та інших обмежень стосовно їх використання відповідно до генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, планів земельно-господарського устрою, місцевих правил забудови з урахуванням наявної кадастрової інформації;

- визначаються перспективні зони обов'язкового резервування земель в приміських зонах для житлового будівництва;

- створюється система захисту майнових прав громадян і юридичних осіб на нерухоме майно та на відповідні земельні ділянки;

- забезпечується державний контроль за забудовою та іншим використанням територій згідно із затвердженою містобудівельною документацією, дотриманням містобудівного, земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів;

- проводяться заходи економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель з метою підвищення зацікавленості власників і землекористувачів у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, спрямовані на захист земель від негативних наслідків виробничої діяльності.

Проте, низка із окреслених вище заходів реалізується не в повному обсязі та/або відсутні реальні механізми їх впровадження. Окрім того, містобудівне та земельне законодавство не впорядковані між собою, формуючи, тим самим, багато правових колізій. У цьому контексті, зазначимо, що перешкодою для вирішення проблеми забезпечення дієвості інституціонального середовища в сфері регулювання землекористування в населених пунктах є недосконалість нормативно-правового забезпечення. Відсутність напрацьованих механізмів законодавчого регулювання вимагає не лише удосконалення та подальшої розробки нормативно-правової бази, а й узгодження її з уже існуючим законодавством.

На сьогодні розвиток населених пунктів України відзначається істотними розбіжностями в рівнях їх соціально-економічного розвитку, неузгодженістю низки законодавчих та нормативно-правових актів з містобудівним та земельним законодавством, недостатньо конкретно означеною загальнодержавною стратегією. Внаслідок чого спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ та сіл, що викликає значні територіальні диспропорції економічного розвитку країни, суттєві недоліки в територіальній організації суспільства та системи поселень. Зазначене, своєю чергою, спричинило погіршення демографічної ситуації, стану зайнятості, зниження життєвого рівня

населення (табл. 1) в країні, певною мірою зумовило занепад сільської місцевості. В усіх областях України посилюються процеси депопуляції населення, чисельність якого, починаючи з 1991 року, постійно скорочується.

Таблиця 1

**Показники диференціації життєвого рівня населення України
за 2010–2015 рр.***

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на 1 особу в місяць, грн)	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, млн осіб:	3,6	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5
% до загальної чисельності населення	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4
Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Квінтильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах)	3,5	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2

*Примітка: Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим.

*Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Окрім того, виявляється тенденція до збільшення загальної площі територій населених пунктів. При цьому землі використовуються нераціонально. Значні площі зайняті під складування відходів виробництва (відвальними породами, шламонакопичувачами), під сміттєзвалища тощо. Здебільшого неефективно використовуються землі, відведені під об'єкти промисловості, транспорту, енергетики, а також землі рекреаційного призначення. Через недостатність коштів державного та місцевих бюджетів майже припинено розроблення і коригування генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, яка є основою для вирішення питань щодо забезпечення раціонального використання територій [2].

У межах населених пунктів земельні ресурси є основою економічної діяльності, що пов'язано, передусім, з використанням земель в якості територіального ресурсу, головного засобу виробництва (сільськогосподарського, лісгосподарського) та формування капіталу. Ринкові перетворення суспільно-економічних відносин у сфері землекористування, які супроводжуються зміною форм власності, землегосподарування, динамічним розвитком та зміною функціонального призначення земель, змінами в політиці господарського освоєння, спонукають до виникнення низки проблем в процесі функціонування населених пунктів, зокрема, зниження привабливості останніх, надмірного тиску на довкілля, втрати естетичних та екологічних міських цінностей тощо.

У цьому контексті слід відмітити, що загальне призначення відповідних інститутів у сфері раціонального землекористування в населених пунктах полягає в наступному:

- регламентуванні механізмів регулювання землекористування та сталого розвитку населених пунктів;
- стимулюванні розвитку ринку земельних відносин та відповідальності за правопорушення у сфері раціонального землекористування;
- формуванні збалансованого інституціонального забезпечення системи раціонального землекористування в населених пунктах;
- реновації неформальних соціальних інститутів: екологічного виховання, інформаційної пропаганди цілей збалансованого еколого-економічного розвитку та формування на їх основі екологічно освіченого й поінформованого суспільства з екологічно культурною спадщиною.

Таким чином, можна стверджувати, що інституціональне забезпечення системи

раціонального землекористування в населених пунктах є фундаментальною базою сталого розвитку населених пунктів, що впливає на тісноту взаємозв'язку держави, суб'єктів господарювання та природного середовища, детермінуючи особливості інституціональних перетворень у сфері землекористування в межах населених пунктів (рис. 1). Інституціональні зміни є рушійними трансформаційно-модифікаційними процесами забезпечення якісних перетворень атрибутів сталого розвитку населених пунктів, моделювання вектору розвитку та рівня інтенсивності використання земельних ресурсів.

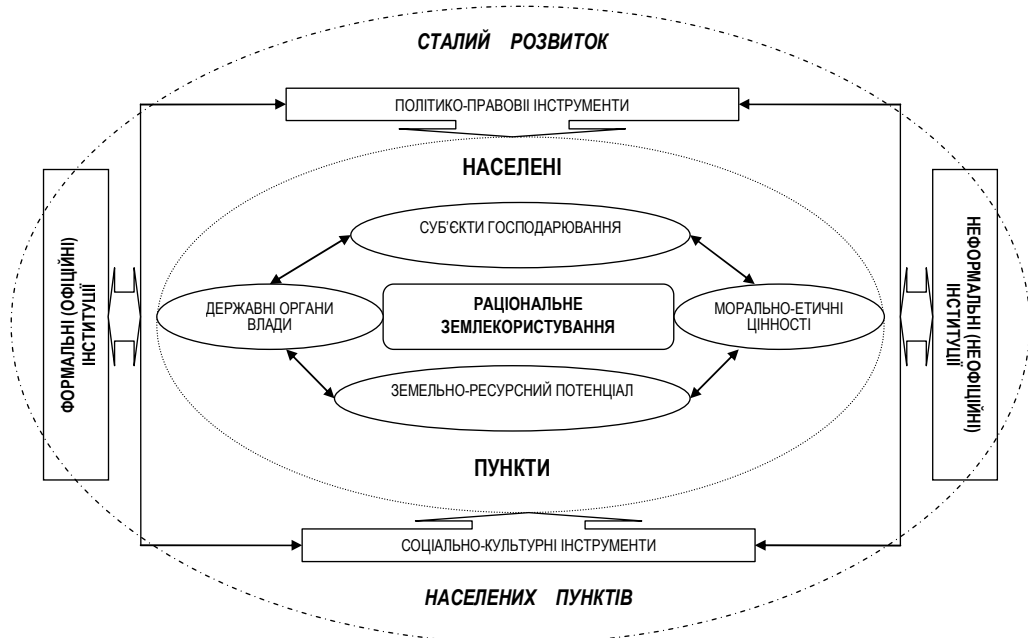

Рис. 1. Інституціональне забезпечення системи раціонального землекористування в населених пунктах на засадах сталого розвитку*

*Джерело: авторська розробка.

Висновки і перспективи.

Отже, головними чинниками формування й ефективного розвитку інституціонального забезпечення системи раціонального землекористування в населених пунктах виступають як формальні, так і неформальні інститути, які є засобом узгодження позицій та елімінації конфліктних ситуацій в системі «населені пункти – земельні ресурси». Так, формальні інститути системи раціонального землекористування в населених пунктах включають закони, постанови, накази, інструкції та систему установ, у тому числі державні органи влади, що приймають і контролюють їх дотримання; неформальні інститути – це культура, цінності, освіченість населення, екологічна свідомість громадян, рівень виховання, правила поведінки та ставлення до природи.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що на успіхи подальшого розвитку земельних відносин в межах населених пунктів у контексті раціонального землекористування слід сподіватись за умови помітних зрушень у системі засадничих морально-етичних норм і правил, які зумовлюють принципи економічної взаємодії суб'єктів господарювання та формування нормативно-правового забезпечення, яке має своєчасно ідентифікувати й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми землекористування в межах населених пунктів.

Список використаних джерел

1. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах: [монографія] / Д.С. Добряк, Д.І. Бамбіндра. Київ : Урожай, 2006. 334 с.
2. Дорош О.С. Формування раціонального землекористування як економічний механізм поліпшення екологічного стану земельних ресурсів. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 11. С. 59–62.
3. Зінченко Т.Є. Економіко-інституціональні засади використання земельних ресурсів міських агломерацій: дис. ... док. екон. наук : 08.00.06 / Зінченко Тетяна Євгенівна. Одеса, 2012. 400 с.
4. Концепція сталого розвитку населених пунктів № 1359-14 від 04.12.1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14> (дата звернення 01.10.2016)
5. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
7. Ібатуллін Ш.І. Інвестиційна привабливість приміських земель. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 11 (655). С. 65–69.
8. Чудовська В.А. Еколого-економічні засади розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Київ, 2014. 232 с.

Статтю отримано: 6.02.2017 / Рецензування 2.03.2017 / Прийнято до друку: 10.03.2017

Chudovska Victoriia

Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow,
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: chudovskaja@i.ua

**INSTITUTIONAL CHARACTERISTICS OF THE RATIONAL LAND USE SYSTEM
IN POPULATED AREAS**

Abstract

Introduction. *The successful formation of an effective and sustainable institutional environment that involves improving the land relations system considering the conditions of sustainable development of human settlements, providing rational land use organization, depends on the effectiveness of regulatory and legal support and tools of state regulation in this area. In this regard, it is extremely important now to implement an integrated system approach concerning the improvement and approximation of interaction between institutions in the field of land and urban planning state policy.*

Methods. *The significant trends and opinions of prominent scientists on land market development in the context of sustainable development are described in the article through which significance and features of the rational land use system in settlements becomes apparent.*

Results. *It is found that institutional ensuring of the system of rational land use in settlements is the fundamental basis for sustainable development of human settlements on the basis of the institutional features of the system of rational land use in settlements. It affects the closeness of interrelation between the state, business entities and the environment, determining peculiarities of institutional changes in the field of land use within settlements. The author substantiates, that institutional changes are driving transformational-modification processes of ensuring qualitative changes in attributes of sustainable human settlements development, modeling of the development and intensity vector of land resources use.*

Discussion. *Investigations of institutional characteristics of the system of rational land use in settlements allow to reveal the promising areas for further development of land relations within the settlements in the context of rational land use, that will contribute not only to timely identification and optimal resolution of environmental, social and economic issues of land use, but also ensure effective implementation of mechanisms for sustainable development of human settlements.*

Keywords: *populated areas, institutional peculiarities, institutions, sustainable land use, land relations.*

References

1. Dobriak, D.S., & Bambindra, D.I. (2006). *Ekoloho-ekonomichni zasady reformuvannia zemlekorystuvannia v rynkovykh umovakh* [Ecological and economic principles of land reform in market conditions]. Kyiv, Ukraine: Urozhaj.
2. Dorosh, O.S. (2006). *Formuvannia ratsionalnogo zemlekorystuvannia yak ekonomichni mekhanizm*

polipshennia ekolohichnoho stanu zemelnykh resursiv [Formation of rational land as an economic mechanism of ecological improvement of land resources]. *Visnyk ahraryoi nauky*, 11, 59–62.

3. Zinchenko, T.Ye. (2012). *Ekonomiko-institutsionalni zasady vykorystannia zemelnykh resursiv miskykh ahlomeratsii* [Economic and institutional principles of land use urban agglomerations]. Odessa, 400.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *Kontseptsiiia staloho rozvytku naselenykh punktiv* [The concept of sustainable human settlements development]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>.

5. Martyn, A.H. (2011). *Rehuliuвання ринку земел' в Україні* [Regulation of land market in Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Ahrar Media Hrup.

6. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie jekonomiki* [Institutions, institutional changes and functioning of the economy]. Moscow, Russia: Fond jekonomicheskoy knigi «Nachala».

7. Ibatullin, Sh.I. (2007). Investytsiina pryvablyvist prymiskykh zemel [Investment attractiveness of suburban land]. *Visnyk ahraryoi nauky*, 11 (655), 65–69.

8. Chudovs'ka, V.A. (2014). Ekoloho-ekonomichni zasady rozvytku vyrobnytstva orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii [Ecological and economic principles of production of organic agricultural products]. Kyiv, 232.

Received: 02.6.2017 / Review 03.2.2017 / Accepted 03.10.2017

ІННОВАЦІЙНО-
ІНВЕСТИЦІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІК

INNOVATION AND
INVESTMENT PROVIDING
OF ECONOMIC
DEVELOPMENT

УДК 339.137.2
JEL Classification F12, O20, O33

Омельяненко Віталій
к.е.н., асистент кафедри економічної теорії
Сумський державний університет
м. Суми, Україна
E-mail: omvitaliy@gmail.com

ВПЛИВ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК: ВИСНОВКИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація

Вступ. Безперервне створення інновацій є ключовим чинником розвитку в XXI столітті, а компанії, що перестають бути інноваційними, перестають існувати. Відтак сучасну конкуренцію пропонуємо розглядати з інноваційної точки зору. Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених показав, що конкурентні механізми, як чинники інноваційного розвитку в умовах міжнародного середовища інноваційної діяльності, потребують додаткових досліджень.

Методи. Для вирішення поставленої мети використовувались такі методи наукового дослідження: системний, емпіричний, структурно-функціональний, порівняльний, індуктивний, дедуктивний.

Результати. На основі проведеного аналізу інноваційних систем ряду країн можна зробити висновок, що в сучасних умовах успішна конкуренція з провідними гравцями світового ринку без створення та постійного удосконалення національної інноваційної системи неможлива. Таким чином, конкуренцію запропоновано розглядати як компонент (фактор) розвитку інноваційної системи. На основі вищевикладеного, ми пропонуємо розглядати наявність конкуренції на високотехнологічних ринках як фактор оптимізації на всіх етапах створення та впровадження високих технологій.

Перспективи. В подальших дослідженнях необхідно розробити механізми розвитку конкурентних відносин з метою стимулювання інноваційних процесів в пріоритетних секторах національної економіки.

Ключові слова: конкуренція, інновації, конкурентні переваги, стратегія, космічна галузь, технологічний ланцюжок.

Вступ.

Безперервне створення інновацій є ключовим чинником розвитку в XXI столітті, а компанії, що перестають бути інноваційними, перестають існувати. Відтак сучасну конкуренцію пропонуємо розглядати з інноваційної точки зору.

В Загальнодержавній програмі розвитку конкуренції в Україні на 2014–2024 рр. серед основних завдань вказано, що узгодження промислової, аграрної, інвестиційної, інноваційної, зовнішньоекономічної, цінової політики, політики захисту прав споживачів з антимонопольно-конкурентною політикою повинно стосуватися не лише вже існуючих товарних ринків, а й товарних ринків, які будуть утворюватись, з урахуванням при цьому необхідності захисту прав

інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Різні автори оцінювали взаємозалежність між конкуренцією, інноваціями, економічним ростом в умовах монополізованих, олігополістичних і конкурентних ринків на основі теоретичних досліджень та емпіричних даних. Наприклад, Р. Селіні та Л. Ламбертіні [1] запропонували динамічну модель для визначення оптимальних стратегій інвестування інноваційних розробок для збільшення ступеня диференціації продукції в умовах олігополістичної конкуренції. Х. Сміт і Л. Тригеоріс [2] ілюструють конкурентні стратегії серією модельних прикладів від простих симетричних рішень двох конкурентів щодо нових проєктів до моделювання поведінки учасників інноваційних альянсів.

Aghion P та інші автори [3] виявили перевернутий U-подібний зв'язок на вибірці з 311 фірм за період 1973-1994 рр., що котирувалися на Лондонській фондовій біржі, показавши, що занадто висока або занадто низька конкуренція може впливати на схильність до інновацій. Автори також продемонстрували, що висока конкуренція може різноспрямовано впливати на інноваційну поведінку фірм залежно від структури ринку та секторальних особливостей.

Згідно розрахунків парних зв'язків, як фактор конкуренції, так і внутрішні характеристики фірми позитивно пов'язані з наявністю інновацій [4; 5].

На думку американських та австрійських учених, необґрунтоване антимонопольне регулювання негативно позначається на рівні продуктивності в галузях, що динамічно розвиваються, і конкурентоздатності національної економіки в цілому [6].

В дослідженнях також було показано, що навіть монополізація та підвищення рівня концентрації у одних випадках може стимулювати інновації та позитивно впливати на динамічну ефективність виробництва (високий ресурсний потенціал, ріст кінцевої прибутковості інновацій за рахунок широкого охоплення ринку тощо), а в інших – обмежувати стимули до новаторства. При досконалій конкуренції ці стимули можуть або підсилюватися (необхідність втримувати частку на ринку, наприклад, за рахунок скорочення витрат), або слабшати (наприклад, з появою нових сильних конкурентів) [7]. Однак, незважаючи на це, дослідники вважають, що рівень конкуренції так чи інакше впливає на інноваційний процес та виступає одним із ключових стимулів для бізнесу до створення нововведень, різноманітних удосконалень і трансферу технологій з метою одержати додаткові доходи, зберегти наявні переваги, знайти та реалізувати нові можливості.

Відзначимо, що в результаті розуміння конкуренції як фактору інновацій в рейтинг Global Innovation Index, що враховує понад 80 показників інноваційності економіки країн, входить інтенсивність конкуренції на місцевому рівні.

У наших попередніх дослідженнях ми розглядали конкуренцію як складову інституційного розвитку інноваційної системи [8] та стимул екологічних інновацій як джерела формування конкурентних переваг [9]. Фактор конкуренції нами також був проаналізований в рамках реалізації стратегії просування в глобальних ланцюжках доданої вартості [10; 11; 12] та оптимізації національних інноваційних пріоритетів для забезпечення національної безпеки [13].

Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених показав, що конкурентні механізми, як чинники інноваційного розвитку в умовах міжнародного середовища інноваційної діяльності, потребують додаткових досліджень. В той же час вітчизняна практика свідчить, що через слабкий рівень розуміння проблематики конкуренції та її системної ролі всі зусилля, що здійснювалися в цьому напрямку, виявилися малорезультатними.

Метою статті є аналіз основних складових державної політики формування конкурентного середовища для стимулювання інноваційних процесів.

Методологія дослідження.

Для вирішення поставленої мети використовувались такі методи наукового дослідження:

системний, емпіричний, структурно-функціональний, порівняльний, індуктивний, дедуктивний.

Результати.

Через конкуренцію фірми розширюють свою діяльність у глобальних масштабах з метою доступу до факторів виробництва та ринків, а конкурентна перевага виникає в процесі реалізації інновацій. На основі наших попередніх досліджень [8] ми можемо зробити висновок, що глобальна конкуренція буде вестися не стільки між країнами або корпораціями, скільки між інтернаціоналізованими інноваційними системами, тому виграють ті країни, що забезпечують сприятливі умови для наукових досліджень і трансферу технологій в рамках глобальних ланцюжків доданої вартості.

За даними McKinsey, чим більш інноваційною є компанія, тим більш оптимістично вона дивиться в майбутнє: понад 82% опитаних компаній, що працюють у наукоємних галузях економіки, заявили, що стануть ефективніше своїх конкурентів у найближчі два роки [14]. В таблиці 1 вказано два типи інноваційного розвитку підприємств в умовах конкуренції.

В умовах конкуренції фірма може або створювати більш новий продукт і нові ринки, або перейти до моделей конкуренції шляхом мінімізації витрат, створення переваги бренда тощо. Відзначимо, що в сучасній економіці класична теорія ринкової конкуренції та монополії набуває нової інтерпретації, за якої найбільш важливим елементом конкуренції стають дії, що спрямовані на досягнення монопольного становища шляхом впровадження інноваційного продукту та закріплення прав інтелектуальної власності на нього, що в умовах динамічного інноваційного розвитку є безперервним процесом.

Таблиця 1

Стратегія формування конкурентних переваг*

Стратегія Складові стратегії	Створення нового ринку	Створення нових переваг
Об'єкт конкуренції	компанія	споживач
Центр процесу розробки продукту	потреби споживача	властивості товару
Мета стратегії	перетворення всіх конкурентів у неактуальних гравців	перетворення товару з точки зору його відповідності потребам споживача
Сутність стратегії	створити новий сегмент із новими правилами, на якому вона (компанія) є єдиним гравцем і лідером	поступове удосконалення продукту через поліпшення, його властивостей
Тип інновацій	радикальні інновації	поліпшуючі інновації

* Джерело: власна розробка

На основі проведеного аналізу інноваційних систем ряду країн можна зробити висновок, що в сучасних умовах успішна конкуренція з провідними гравцями світового ринку без створення та постійного удосконалення національної інноваційної системи неможлива. Таким чином, конкуренцію необхідно розглядати як компонент (фактор) розвитку інноваційної системи, що в свою чергу формує певні завдання в рамках інституційно-еволюційного розвитку.

Відтак, в сучасних умовах інноваційна конкуренція в найбільш виразній формі зміщається із сфери виробництва товарів (послуг) і навіть зі сфери технологічної підготовки виробництва в область створення інституціональних переваг для технологічного розвитку. До життєвого циклу товару в умовах інноваційної конкуренції додається нова стадія. Крім стадії НДДКР, на якій аналізуються всі конкурентні характеристики наступного життєвого циклу товару (послуги), включаючи умови його експлуатаційної модернізації (відновлення операційних систем та комп'ютерних програм) і наступної утилізації, формується те, що автори пропонують назвати стадією інституціонально-технологічного проектування життєвого циклу товару [15].

На стадії інституціонально-технологічного проектування фірми конкурують за створення інституціонального інноваційного середовища, що буде підтримувати весь наступний життєвий цикл, починаючи з НДДКР, і створювати позитивний імідж технологічних можливостей та перспектив компанії. Найбільш гострі форми конкурентного суперництва переміщуються в сфери контролю над дефіцитними ресурсами, що дозволяють сформувати та підтримувати дане інституціональне інноваційне середовище, що дає змогу компанії утримати зростаючу кількість потенційних ринків з невизначеними в цей час перспективами. Роль держави на цьому етапі реалізується через інституційні зміни та економічну дипломатію.

В цьому контексті відзначимо, що розвитку інновацій в Україні перешкоджають суперечливі стимули, що йдуть від держави: з одного боку, держава активно допомагає інноваторам ресурсами, а з іншого боку – в умовах високої монополізації економіки та асиметрії інформації конкурентоздатним стає не той, хто кращий та інноваційний, а той, хто ближчий до влади. Таке недосконале середовище фактично придушує розвиток інноваційної активності.

У Звіті Антимонопольного комітету України за 2016 рік [16] відзначається, на початок 2015 року на ринках з відсутністю структурних обмежень конкуренції було реалізовано лише 43,3% загального обсягу товарів, робіт та послуг, порівняно з ринками зі значними структурними обмеженнями передумов конкуренції (43%). У галузевому розрізі найбільший вплив зарубіжної конкуренції спостерігається на ринках промислової продукції. Підприємницькі оцінки інтенсивності конкуренції з 2014 року майже не змінились та наразі характеризуються, в першу чергу, скороченням загальної кількості респондентів, що відчувають конкуренцію з боку вітчизняних підприємств [16].

За оцінками стану і тенденцій конкурентного середовища України за результатами опитувань суб'єктів господарювання (рис. 1) можемо відзначити, що конкуренція є стимулом розвитку, оскільки понад 44% респондентів змушені були підвищувати свою ефективність.

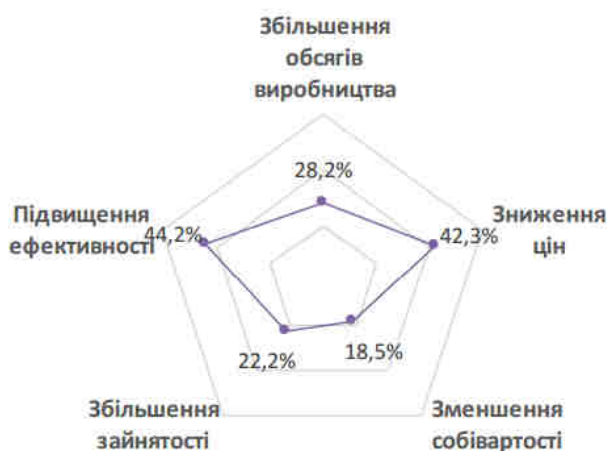

Рис. 1. Вплив інтенсивності конкуренції на підприємства України у 2016 році*

* Джерело: [16]

Відзначимо, що іноземні експерти менш оптимістичні в оцінках рівня конкурентного середовища в Україні. Зокрема, згідно рейтингу Global Innovation Index за показником Intensity of local competition Україна в 2016 році посіла лише 94 місце (для порівняння у 2014 – 101 місце).

Для стратегічного виміру політики України важливим є те, що національні промислові лідери виявляються у своїй більшості неконкурентоспроможними, навіть якщо вони одержують великі

субсидії та потужний захист уряду. У багатьох провідних галузях, де є лише один лідер у масштабах країни, таких, як аерокосмічне агентство або оператор телекомунікацій, уряд зіграв ще більшу роль у руйнуванні (деформації) конкуренції. Щодо міжнародного аспекту, то на вітчизняному ринку на виробників суттєво впливають конкуренти з двох сторін: китайські фірми – за допомогою низької ціни, європейські фірми – за допомогою бренду та якості.

Наслідком такої ситуації є той факт, що переважна більшість підприємств функціонують сьогодні на місцевому та регіональному ринках, де конкуренція обмежена локальними гравцями. При цьому, за різними оцінками, приблизно 80% компаній не пов'язують перспективи свого розвитку з виходом на міжнародні ринки, не вбачаючи практичних можливостей для досягнення глобального рівня конкурентоздатності.

Відповідно до результатів дослідження Світового банку [17], невисокий рівень внутрішньої конкуренції потенційно є головним мікроекономічним фактором, що заважає поліпшенню експортних показників країн. Конкуренція позитивно впливає на можливості розширення експорту продукції, тоді як більш сильні позиції компанії на внутрішньому ринку призводять до зниження стимулів до експортної діяльності.

Економіка, що характеризується високим рівнем конкуренції, підтовхує підприємства до підвищення продуктивності та впровадження інновацій. Це має велике значення, оскільки продуктивність праці є значимим і найважливішим (щодо інших параметрів) фактором при поясненні схильності підприємств до експортної діяльності, що підтверджується аналізом вибірки з 19 країн, що включає Бразилію, Південну Африку і Туреччину.

Взаємозв'язок між продуктивністю праці та схильністю до експорту обумовлений тим, що підвищення продуктивності приведе до інноваційної активності та встановлення конкурентних цін на товари і послуги, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню їх якості. За рахунок стимулювання росту продуктивності та підвищення інноваційної активності жорстка внутрішня конкуренція формує готовність підприємств до конкуренції в умовах гіперконкурентних міжнародних ринків.

При розробці заходів відзначимо, що інноваційна економіка передбачає надлишкову кількість своєї продукції, послуг та агентів на кожній стадії інноваційного процесу: надлишок знань, ідей, розробок, патентів, високих технологій, компаній, підприємців, вчених, складових інфраструктури тощо. Це головна відмінність ринкової економіки з конкурентними ринками у всіх галузях і сферах економіки від неринкової економіки з низьким індексом економічної свободи. Ця надмірність ініціює та підтримує конкуренцію, що призводить до зростання різноманіття товарів та їх якості. Виходячи з цього, інноваційні системи в розвинених країнах з інноваційними економіками ефективні за рахунок підтримки конкуренції у всіх вищевказаних елементах.

Зазначений фактор необхідно реалізувати і в умовах України. Враховуючи дане твердження, фактори конкуренції можна розглянути на кожному етапі інноваційного процесу (рис. 2).

Конкуренцію також пропонуємо розглядати на основі міждисциплінарного підходу та розуміння інноваційної системи як екосистеми. Чарльз Дарвін вважав конкуренцію однією з найважливіших складових частин боротьби за існування, що відіграє значну роль в еволюції. Згідно екосистемного підходу конкуренція – це відносини, що виникли поміж видами із схожими вимогами. Таким чином, конкуренція – це змагання при споживанні ресурсів, а також можлива конкуренція за окремі біотичні фактори. При цьому конкуренція може бути симетричною (конкуренти взаємно обмежують споживання ресурсів приблизно однаково) або асиметричною (різне взаємне обмеження споживання ресурсів, тобто один вид більше впливає на інший).

На думку Грега Хоровіта [18], автора концепції «тропічного лісу», спроби держави опікувати інновації, що ігнорують природні зміни (динаміку) в інноваційних системах, приречені на провал. На думку дослідника, секрет створення ефективної інноваційної екосистеми полягає у конкуренції між учасниками високотехнологічного ринку, що формується так званими «ключовими агентами», які поєднують (створюють комунікації) різноманітні елементи екосистеми. Інноваційна конкуренція формується на основі різноманітності інтересів учасників інноваційної системи, їх мотивації, рівні

довіри та соціальному контракті, що дозволяє забезпечити ефективну селекцію кращих варіантів економічних відносин та об'єднуватися для досягнення більших цілей.

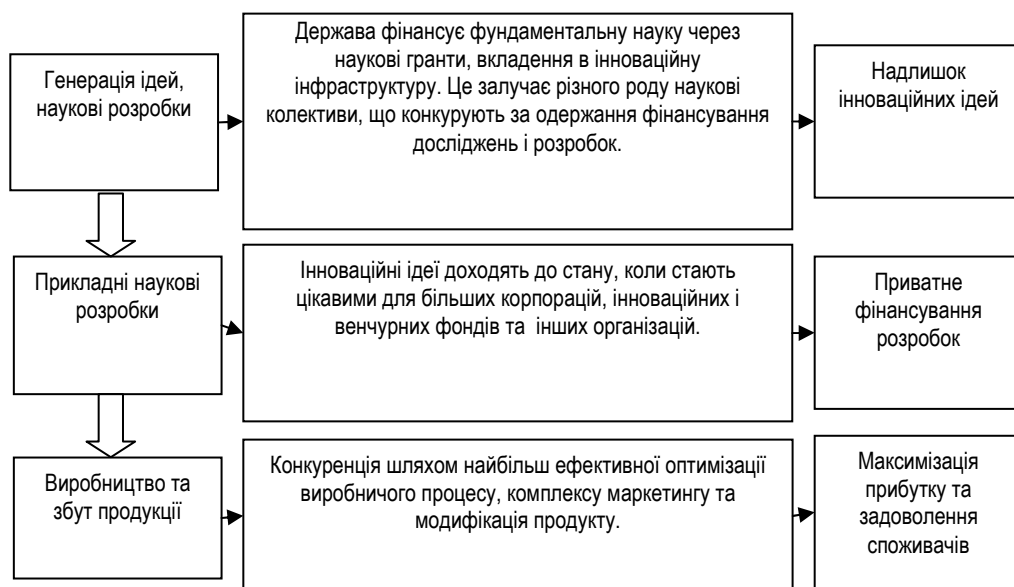

Рис. 2. Конкуренція на різних етапах життєвого циклу інновації*

* Джерело: власна розробка

На основі вищевикладеного ми пропонуємо розглядати наявність конкуренції на високотехнологічних ринках як фактор оптимізації на всіх етапах створення та впровадження високих технологій.

Проведений аналіз показав, що державне регулювання цих галузей відбувається за двома напрямками:

- 1) підтримка інноваційних процесів;
- 2) полегшення конкуренції для національних фірм.

Наприклад, у США 60% загальних державних витрат на НДДКР направляється в авіаційно-космічну промисловість. У Японії з метою виключення конкуренції між авіаційними фірмами було прийнято спеціальний закон («Акт сприяння розвитку авіації»), що передбачає надання пільгових кредитів фірмам, що розробляють реактивні пасажирські літаки. Японське автомобілебудування також завдячує своїм злетом державній підтримці: у період становлення (до кінця 80-х рр. XX ст.) внутрішній автомобільний ринок країни був закритий від американських і західноєвропейських конкурентів, включаючи заборону іноземних інвестицій у цю галузь економіки. Однак, конкурентні механізми в цих країнах використовуються в рамках проектного підходу на етапі вибору виконавця, якому потім надається певний захист від конкурентів.

Іншим прикладом є космічна галузь, де зростаюча конкуренція між країнами та корпораціями формує ринкові сили, що дають поштовх інтеграційним процесам в індустрії космічних засобів і послуг, об'єднанню окремих компаній у великі міжнародні корпорації, союзи та консорціуми, оскільки всі сучасні проекти зі створення нових носіїв для польотів на Місяць, Марс, Венеру є невід'ємними навіть для найрозвиненіших світових економік.

В рамках інституційного аспекту дослідження відзначимо, що конкуренція між країнами в сфері космічної діяльності зміщується з рівня товарної конкуренції на рівень національних інноваційних систем, що включають, крім безпосереднього виробництва, систему освіти,

фундаментальну та прикладну наукову галузь, а також інтеграційні механізми міжгалузевої взаємодії.

Комерційний космічний ринок стимулюється бізнес-циклами та еволюцією ринків. Політика космічної галузі стимулює конкуренцію між компаніями на всіх ланках ланцюжка створення цінності (рис. 3) та допомагає галузі управляти характерними для космічного сектора досить циклічними змінами попиту, інвестувати в нові технології та проекти й забезпечувати підтримку критично важливих можливостей.

По мірі формування партнерства в рамках ланцюжка створення цінності, виникає взаємна підтримка всіх галузей, і переваги поширюються мережевим способом. При цьому конкуренція в одній галузі поширюється на інші галузі в межах мережі через конкурсні засади вибору технологій в ході їх трансферу.

Міжгалузевий аспект та можливість входу на ринок фірм з інших галузей стимулює інновації, нові науково-дослідні підходи та сприяє активному використанню нових стратегій і навичок. Через канали постачальників і споживачів, що контактують з безліччю конкуруючих компаній, відбувається вільне поширення інформації та інновацій. Множина взаємозв'язків в межах групи призводять до усвідомлення нових шляхів ведення конкурентної боротьби та появи нових можливостей.

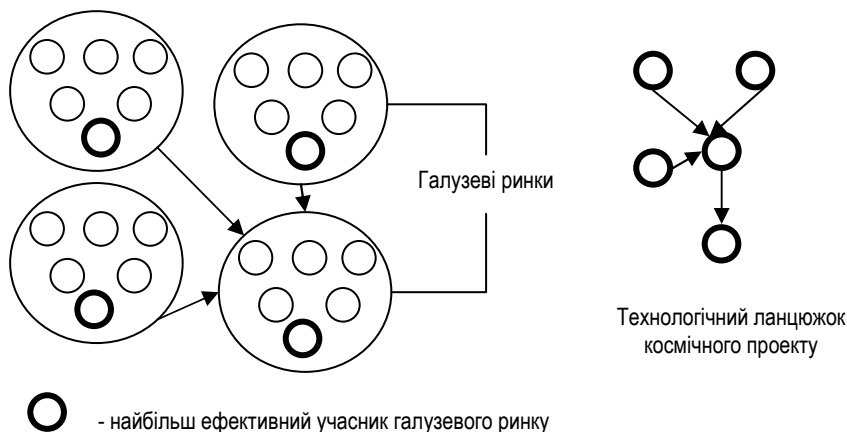

Рис. 3. Схема конкуренції в технологічному ланцюжку космічної галузі*

* Джерело: власна розробка

Тому конкуренція потрібна, коли вона носить здоровий характер і дозволяє підвищувати ефективність, якість та споживчі властивості. Натомість, коли у галузі відзначається дуже широкий модельний ряд, що не відповідає рівню замовлень, на малих серіях важко досягти конкурентної собівартості виробу та підтримувати технічний рівня виробництва.

Таким чином, можемо узагальнити основні заходи щодо стимулювання інноваційних процесів через розвиток конкурентних відносин, що дадуть змогу створити позитивний цикл інтеграції продуктивності, інновацій та конкуренції за рахунок ефекту зворотного зв'язку:

- зміна антимонопольної логіки державного регулювання на стимулювання конкуренції між ефективними гравцями ринку;
- прискорення процесу реформування державних підприємств з метою мінімізації їх деформуючого впливу на галузевий розвиток та інвестування;
- перегляд повноважень держави у сфері регулювання державної допомоги з метою зниження обсягів допомоги, що надається окремим підприємствам та галузям;
- удосконалення регулювання державної допомоги відповідно до передового світового досвіду та інноваційних пріоритетів в рамках формування ланцюжків доданої вартості;
- скасування пільгових режимів, встановлених для державних підприємств.

Висновки і перспективи.

В умовах жорсткої конкуренції проблема інноваційного розвитку і трансферу технологій з мінімальними втратами часу стає ключовою. При цьому конкуренція не лише змушує постійно шукати та використовувати у виробництві нові можливості, але й підвищувати якість продукції, удосконалювати техніку і технології. В умовах України необхідно знайти оптимальний баланс в економічній політиці між конкуренцією, державною підтримкою та консолідацією промисловості. Ці фактори можуть сприяти інноваціям, але перевага в сторону певного з них буде гальмувати інноваційну діяльність. Відтак варто використовувати відповідні організаційні форми розвитку конкуренції через інновації, наприклад, проектне фінансування та конкурсні механізми.

В подальших дослідженнях необхідно розробити механізми розвитку конкурентних відносин з метою стимулювання інноваційних процесів в пріоритетних секторах національної економіки.

Список використаних джерел

1. Cellini R., Lambertini L. Private and social incentives towards investment in product differentiation. *International Game Theory Review*. 2004. Vol. 6, № 4. Pp. 493–508.
2. Smit H. T. J., Trigeorgis L. Real options and games: competition, alliances and other applications of valuation and strategy. *Review of Financial Economics*. 2006. Vol. 15. Pp. 95–112.
3. Aghion P., Bloom N., Blundell R., Griffith R., Howitt, P. Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*. 2005. Vol. 120. №2. Pp. 701–728.
4. Баранов А.Ю., Долгопятова Т. Г. Эмпирический анализ инновационного поведения фирм при различных институциональных условиях; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 47 с.
5. Гольдштейн Г. Я. Стратегический инновационный менеджмент. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004.
6. Krozner R. President's Council of Economic Advisors. Economic Organization and Completion Policy / R. Krozner et al. *Yale Journal on Regulation*. 2002. № 19(2). Pp. 541–597.
7. Кузнецова Т., Рудь В. Конкуренция, инновации и стратегии развития российских предприятий. Вопросы экономики. 2013. № 12. С. 86–108.
8. Хворост О.О., Омеляненко В.А. Институціональні основи міжнародного трансферу технологій. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2011. Т. 2. С. 202–207.
9. Shkola V.Yu., Omelyanenko V.A., Skoryk V.V. International aspect of ecological innovations. *Economic Processes Management*. 2016. № 4 (13). URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_4/epm2016_4_15.pdf
10. Омеляненко В.А. Теоретичні аспекти використання мультиагентного підходу для аналізу інноваційно-технологічних систем. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 4. (26). С. 142–148.
11. Omelyanenko V. Economic Diplomacy in the Innovation Global Value Chains as the National Security Providing Strategy Component. *Path of Science*, 2017. Vol. 3, Iss. 3 (20). Pp. 3.1–3.8.
12. Omelyanenko V.A. Technology package optimization in space industry in case of integration into the global value chain. *GISAP: Economics, Jurisprudence and Management*. 2016. № 10. Pp. 10–13.
13. Omelyanenko V.A. Innovation priorities optimization in the context of national technological security ensuring. *Marketing and management of innovations*. 2016. № 4. Pp. 226–234.
14. R&D after the crisis. *McKinsey Quarterly*, March, 2009.
15. Толкачев С. Инновационная конкуренция: роль институциональной среды. *Капитал страны*. 2011. URL: <http://www.kapital-rus.ru/index.php/articles/article/192464>
16. Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік. АМКУ, 2017. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main> (дата звернення : 01.10.2016).
17. Диверсифікація експорту путем розвитку конкуренції и інновацій. Краткий обзор. Всемирный банк, 2012.
18. Hwang V. W. The Rainforest: The Secret to Building the Next Silicon Valley / V.W. Hwang, G. Horowitz. Regenwald. 2012.

Статтю отримано: 18.01.2017 / Рецензування 16.02.2017 / Прийнято до друку: 24.02.2017

Omelyanenko Vitaliy

Ph.D. (in Economics), Assis. Prof., Department of Economic Theory
Sumy State University
Sumy, Ukraine
E-mail: omvitaliy@gmail.com

COMPETITIVE ENVIRONMENT IMPACT ON INNOVATION & TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT: CONCLUSIONS FOR PUBLIC POLICY

Abstract

Introduction. Continuous creation of innovations is key development factor in the twenty-first century, and companies that are no longer innovative, cease to exist. Therefore, the current competition we offer to consider from the innovative point of view. Analysis of research of domestic and foreign scientists has showed, that competitive mechanisms as factors of innovation in terms of international environment require additional researches.

Methods. The following research methods are used to address the goal of research: systematic, empirical, structural and functional, comparative, inductive, deductive.

Results. Based on the analysis of innovation systems in several countries, we can conclude that in modern conditions competition with leading players in the global market without creating and continuous improvement of the national innovation system is impossible. Thus, the competition is proposed to be considered as a component (factor) of the innovation system development. Based on the foregoing we propose to consider the presence of competition in the tech market as a factor optimization at all stages of creation and implementation of high technologies.

Perspectives. It is necessary to develop mechanisms for development of competitive relations in order to stimulate innovation processes in priority sectors of national economy in further researches.

Keywords: competition, innovations, competitive advantages, strategy, space sector, technological chain.

References

1. Cellini, R., & Lambertini, L. (2004). Private and social incentives towards investment in product differentiation. *International Game Theory Review*, Vol. 6, N 4, 493–508.
2. Smit, H. T. J., & Trigeorgis, L. (2006). Real options and games: competition, alliances and other applications of valuation and strategy. *Review of Financial Economics*, Vol. 15, 95–112.
3. Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R., & Howitt, P. (2005). Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120, No 2, 701–728.
4. Baranov, A. Yu., & Dolgopiatova, T. G. (2013) *Empiricheskij analiz innovacionnogo povedenija firm pri razlichnyh institucionalnyh uslovijah* [Empirical analysis of innovative behavior of firms under different institutional conditions]. Moscow, Russia: Publishing House of Higher School of Economics.
5. Goldshtein, G. Ya. (2004). *Strategicheskij innovacionnyj menedzhment* [Strategic Innovation Management]. Taganrog: Publishing House of TRTU.
6. Krozner, R. et al (2002). President's Council of Economic Advisors. Economic Organization and Completion Policy. *Yale Journal on Regulation*, 19 (2), 541–597.
7. Kuznetsova, T., & Rud', V. (2013). Konkurencija, innovacii i strategii razvitija rossijskih predprijatij [Competition, innovation and development strategies of russian enterprises]. *Issues of economics*, 12, 86–108.
8. Khvorost, O. O., & Omelyanenko, V. A. (2011). Instytucionalni osnovy mizhnarodnogo transferu tehnologij [Institutional framework of international technology transfer]. *Theoretical and practical aspects of the economy and intellectual property*, 2, 202–207.
9. Shkola, V. Yu, Omelyanenko, V. A., & Skoryk, V. V. (2016). International aspect of ecological innovations. *Economic Processes Management*, 4 (13). Retrieved from http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_4/epm2016_4_15.pdf
10. Omelyanenko, V. A. (2016). Teoretichni aspekti vikoristannia multiagentnogo pidhodu dlja analizu innovacijno-tehnologichnih sistem [Theoretical aspects of multiagent approach to analyze innovation and technology systems]. *Economy: Realities time*, 4 (26), 142–148.
11. Omelyanenko, V. (2017). Economic Diplomacy in the Innovation Global Value Chains as the National Security Providing Strategy Component. *Path of Science*, Vol. 3, Iss. 3(20), 3.1-3.8.
12. Omelyanenko, V. A. (2016). Technology package optimization in space industry in case of integration

into the global value chain. *GISAP: Economics, Jurisprudence and Management*, 10, 10–13.

13. Omelyanenko V. A. (2016). Innovation priorities optimization in the context of national technological security ensuring. *Marketing and management of innovations*, 4, 226–234.

14. *R&D after the crisis* (2009). McKinsey Quarterly.

15. Tolkachev S. (2011). Innovacyonnaia konkurenciia: rol ynstytucyonalnoj sredy [Innovative competition: the role of the institutional environment]. *Capital of the country*. Retrived from <http://www.kapital-rus.ru/index.php/articles/article/192464>

16. Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2016. Retrived from <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>

17. *Diversifikacija eksporta putem razvitija konkurencii i innovacij*. (2012). [Diversification of exports through the development of competition and innovation]. World Bank,

18. Hwang, V. W., & Horowitz, G. (2012). *The Rainforest: The Secret to Building the Next Silicon Valley*. Regenwald.

Received: 01.18.2017 / Review 02.16.2017 / Accepted 02.24.2017

УДК 330.332: 36
JEL Classification Q14

Охріменко Ігор

д.е.н., професор, проректор з навчальної роботи
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
Київської регіональної спілки споживчої кооперації
м. Київ, Україна
E-mail: iv.okhrim@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. В сучасних економічних умовах важливим стає питання пошуку джерел залучення інвестиційних ресурсів, розробка ефективних методів управління цими ресурсами з метою підвищення якості інноваційної складової аграрного виробництва. Вирішити ці питання, на нашу думку, стає можливим за умови визначення відповідності інвестиційної привабливості аграрних підприємств та інноваційній стратегії. Такий підхід обумовлює необхідність розгляду інвестиційної привабливості як складової системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств.

Методи. Дослідження проводилися на основі використання монографічного, абстрактно-логічного, історичного методів. Методологічним підґрунтям в опрацюванні матеріалу виступив діалектичний метод пізнання суспільно-економічних явищ.

Результати. В ході проведення наукового дослідження встановлено, що в економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності категорії «інвестиційна привабливість» та їх можна поєднати у такі групи: 1) інвестиційна привабливість як умова розвитку підприємства; 2) інвестиційна привабливість як умова інвестування; 3) інвестиційна привабливість як сукупність показників; 4) інвестиційна привабливість як показник ефективності; 5) інвестиційна діяльність як результат управлінської діяльності підприємства. Інвестиційна привабливість визначається комплексом різноманітних факторів, перелік і вплив яких може відрізнятися в залежності від складу інвесторів, особливостей галузі, державної інвестиційної політики та ін.

Перспективи. Інвестиційна діяльність, як і будь-яка економічна діяльність, об'єктивно пов'язана з ризиками, тому надзвичайно важливим в процесі комплексної оцінки інвестиційної привабливості підприємств аграрного виробництва, а відповідно і в системі управління інвестиційною діяльністю цих підприємств є вивчення такого компоненту як інвестиційні ризики. Чим більш сприятлива інвестиційна привабливість, тим менше ризик і навпаки. Визначення таких ризиків дозволить розробити адекватні заходи з мінімізації їх наслідків, що в свою чергу стане підґрунтям для їх зменшення та, відповідно, покращення інвестиційної привабливості аграрних підприємств.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність, підприємства, управління.

Вступ.

Зниження інноваційно-інвестиційної активності вітчизняних підприємств обумовлено низкою загальновідомих об'єктивних причин, як макроекономічного, так і мікроекономічного характеру. І причина не стільки в кризових явищах економіки, скільки у відсутності фінансових ресурсів та ефективної системи мотивації до використання наявних у підприємств інноваційних резервів [1].

В сучасних економічних умовах важливим стає питання пошуку джерел залучення інвестиційних ресурсів, розробка ефективних методів управління цими ресурсами з метою підвищення якості інноваційної складової аграрного виробництва. Вирішити ці питання, на нашу думку, стає можливим за умови визначення відповідності інвестиційної привабливості аграрних підприємств та інноваційній стратегії. Такий підхід обумовлює необхідність розгляду інвестиційної привабливості як складової системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств.

У зв'язку з цим, пошук додаткових джерел інвестиційних ресурсів для розвитку аграрного сектора та підвищення його інвестиційної привабливості набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання щодо різноманітних аспектів інвестиційної привабливості постійно знаходяться в центрі уваги науковців. Активізації інвестиційної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності та досягнення статусу інвестиційно-привабливої країни досліджували такі вчені, як Г. Александер, В. Беренс [2], М. Д. Джонк, П. М. Хавранек, У. Шарп [3], Дж. Б. Томпсон, К. Е. Мейер та ін. Вагомий внесок у дослідження питань, пов'язаних із залученням інвестицій у аграрні підприємства України, зробили такі вчені-економісти, як В. Г. Андрійчук [4], І. О. Бланк [5], В. І. Боїко, М. І. Кісіль [6], Ю. О. Лупенко [1], М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, П. А. Стецюк [7], О. М. Шпичак та ін. У більшості робіт науковців вказується на погіршення інвестиційного клімату, а відповідно, і зниження інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності підприємств, тому стає важливим вивчення проблем і можливостей залучення інвестицій у діяльність цих підприємств, що є першочерговим завданням як на державному, так і на регіональному рівні. Отже, проблематика даної статті є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідити необхідність активізації застосування інвестицій у всіх ланках національного аграрного виробництва та розроблення на цій основі відповідних пропозицій щодо підвищення інвестиційної привабливості аграрних підприємств.

Методологія дослідження.

Дослідження проводилися на основі використання монографічного, абстрактно-логічного, історичного методів. Методологічним підґрунтям в опрацюванні матеріалу виступив діалектичний метод пізнання суспільно-економічних явищ.

Результати.

Сьогодні в аграрному секторі економіки стан інвестиційної діяльності є недостатнім, єдиного розуміння сутності поняття «інвестиційна привабливість» немає, не в повному обсязі досліджено і її взаємозв'язок з господарсько-фінансовим станом підприємства і його фінансовою стійкістю. Поняття інвестиційна привабливість має різний зміст для кредитора: банку та інвестора. Якщо для банку інвестиційна привабливість підприємства визначається його платоспроможністю, то для інвестора-акціонера – ефективністю господарсько-фінансової діяльності, тобто прибутковістю на наявні активи.

І. Бланк інвестиційну привабливість визначає як інтегральну характеристику окремих підприємств – об'єктів майбутнього існування – з позицій перспективності розвитку, збуту продукції, ефективності використання активів та їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості. Він розглядає оцінку потенційних і перспективних об'єктів інвестування за допомогою методів маркетингового і фінансового аналізу і на основі формування інтегрованого узагальнення результатів оцінки [7].

Інвестиційна привабливість, за визначенням М. М. Крейніної, залежить від показників, які характеризують фінансовий стан підприємства. Але якщо звузити проблему, інвесторів цікавлять показники, що впливають на прибутковість капіталу господарюючого суб'єкта, курс акцій, рівень виплачуваних дивідендів [8, с. 47].

Інвестиційна привабливість підприємства – це сукупність характеристик його виробничої, фінансової, управлінської діяльності та перспектив залучення інвестиційних ресурсів. Це насамперед кількісні і якісні показники, які характеризують не тільки господарсько-економічну і фінансову діяльність, а й стан маркетингового, кадрового, інфраструктурного, інформаційного та правового забезпечення. Для того, щоб адекватно та ефективно представляти інвестиційну привабливість підприємств, доцільно вміти точно оцінювати вплив окремих чинників інвестиційної привабливості. Оскільки в літературних джерелах не існує одностайного визначення впливу

чинників на інвестиційну привабливість, то необхідно провести аналіз, який сприятиме формуванню чіткої системи визначення інвестиційної привабливості підприємств.

Зокрема С. Буткевич, класифікуючи чинники, що впливають на інвестиційну привабливість, поділяє їх на дві групи: позитивні і негативні. Позитивні чинники – це: розвинута виробнича інфраструктура, місткий ринок, сприятливі природно-кліматичні умови, велика чисельність населення, високий рівень кваліфікації кадрів, низький рівень конкуренції. Негативні чинники – нерозвинутий фінансовий ринок, низький рівень гарантій для іноземних інвесторів, довга процедура реєстрації підприємств, негативний міжнародний рейтинг. Незважаючи на такий набір негативних чинників, саме їх бере до уваги більшість зарубіжних рейтингових агенцій [9].

Для покращення своїх позицій та здатності конкурувати на ринку одним із основних завдань підприємств є підвищення їх інвестиційної привабливості для вітчизняних й іноземних інвесторів. Саме тому нами пропонується наступна характеристика чинників, які визначають інвестиційну привабливість підприємств (табл. 1).

Це далеко не повний перелік внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на інвестиційну привабливість підприємства, і кожен інвестор може доповнювати їх, виходячи з прогнозованої стратегії розвитку (наприклад, кліматичні умови чи родючість ґрунту).

Таблиця 1

Характеристика чинників, що впливають на інвестиційну привабливість підприємств*

Чинники	Складові чинників
Внутрішні	
Господарсько-виробничі	Рівень розвитку виробництва, застосовані технології, наявність виробничих потужностей, продуктивність праці, основні показники виробництва
Економіко-фінансові	Показники економічно-фінансової діяльності, ефективності виробництва, конкурентоспроможності
Інституціональний	Засновники, організаційно-правова форма, особливості функціонування
Безпека вкладень	Історія господарювання, кредитна й інвестиційна історія, оцінка рівня інвестиційної привабливості, фінансовий ризик
Інформаційний	Наявність програмного забезпечення та його застосування
Зовнішні	
Політична ситуація	Політична стабільність, цілісність країни
Місцезнаходження	Вигідне розташування підприємства до джерел сировини та споживачів продукції, розгалужена транспортна система
Законодавча база	Бюджетно-податкова, грошово-кредитна, цінова, валютна, інвестиційно-інноваційна політика
Конкурентні	Наявні потенційні конкуренти, мережа ринків, циклічність попиту товару, еластичність виробництва, прибутковість
Соціальні	Споживча спроможність населення, кадровий потенціал, демографічна ситуація

*Джерело: систематизовано автором

Нині основними чинниками, що формують інвестиційну привабливість аграрних підприємств України насамперед виступають сприятливі природно-кліматичні умови, родючі ґрунти, економіко-географічне розташування та розгалужена транспортна мережа, наявність висококваліфікованих працівників, попит на якісні продовольчі товари та ін.

Оцінка інвестиційної привабливості аграрного підприємства в ході дослідження вивчається, як процес, що складається із сукупності чинників, які дають можливість кількісно і якісно визначити рівень інвестиційної привабливості. Він складається з декількох етапів: аналіз діяльності підприємства; розробка бізнес-плану розвитку підприємства та заходів підвищення інвестиційної привабливості; залучення інвестиційних ресурсів. Даний аналіз має значний вплив на прийняття рішення інвестором щодо доцільності інвестування. Основним джерелом інформації для визначення інвестиційної привабливості є дані виробничо-фінансової діяльності та статистичної звітності підприємства.

Роль інвестиційної діяльності, як вирішального фактора підвищення ефективності виробництва, забезпечення стабільного економічного зростання, постійно збільшується і в сучасних умовах для аграрних підприємств є пріоритетною. Необхідною умовою розвитку будь-якої галузі сільського господарства є цілеспрямована інвестиційна діяльність. При цьому ефективна економічна діяльність підприємств залежить певною мірою від форм і обсягів інвестицій, оскільки вони формують виробничий потенціал підприємств агропромислового комплексу на основі нової науково-технічної бази, тобто стимулюють зростання технічного прогресу, яке, в свою чергу, забезпечує структурні зрушення у національному господарстві і підвищує якість показників господарської діяльності на мікро- і макrorівнях.

В управлінському аспекті інвестиційну привабливість підприємства слід розглядати як систему фінансових, економічних, політичних та ін. відносин, що виникають у процесі забезпечення ефективного розвитку підприємства і задоволення вимог потенційних інвесторів. Для оцінки стану цієї системи можна використовувати багато показників, що відображають різні аспекти діяльності підприємства, важливих для його майбутнього і цікавих для інвесторів [10].

Інвестиційна привабливість підприємства – це економічна категорія, яка поєднує в собі сукупність таких характеристик, як політико-правове середовище, економічне середовище, ресурси та інфраструктура, екологія, освітній та науковий потенціал, географічне положення, фінансово-господарська та управлінська діяльність тощо, при оцінці яких інвестор може визначити доцільність вкладання в дане підприємство коштів та наявність можливостей для подальшої інвестиційної діяльності.

Для аналізу конкурентоспроможності будується матриця за формулою:

$$A = |a_{ij}|; \quad i = 1, n; \quad j = 1, m, \quad (1)$$

де: n – кількість підприємств;

m – кількість показників;

a_{ij} – показник j , що характеризує підприємство i .

Показники матриці являють собою відносні величини оцінки використання потенціалу підприємства.

Інвестиційний клімат підприємства – система різноманітних природно-географічних, фінансових, економічних, соціально-культурних та організаційно-правових умов та факторів, які притаманні певному підприємству та роблять його привабливим для інвестора.

Модель перетворень системи управління інвестиційною діяльністю аграрних підприємств повинна орієнтуватись на забезпечення її ефективності та здійснюватись системно. У зв'язку з цим постає проблема чіткої ідентифікації мети системи управління та її окремих функціональних ланок, заради досягнення якої й здійснюються перетворення, що забезпечують її адекватність існуючим умовам господарювання. Постановка сучасного й ефективного управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств не можлива без системної перебудови всього механізму управління підприємством. Вважаємо ефективною таку систему управління інвестиційною діяльністю, яка спроможна забезпечити реалізацію загальної економічної стратегії розвитку підприємства достатніми обсягами інвестиційних ресурсів, у чітко визначені терміни, мінімальної вартості та з прийнятними рівнями ризику з метою підвищення його інвестиційної привабливості.

Створення такої системи виступає головною метою управління інвестиційною діяльністю аграрного підприємства [7].

Необхідність системного погляду на управління інвестиційною діяльністю визначається тим, що йому іманентні основні складові системи: цільове призначення (досягнення поставленої мети); функції (дослідження та оцінка інвестиційно-фінансових можливостей, вибір альтернатив, розробка плану реалізації кращої альтернативи, здійснення контролю і моніторингу реалізації плану, проведення регулювання і коригування відхилень тощо); потоки (інвестиційно-фінансові та інформаційні між окремими елементами системи); структура (загальний план дії, в рамках якого здійснюється узгодження між спільною метою та завданнями окремих елементів системи); результативність системи (одержання потрібного результату) [7].

Ефективна система управління інвестиційною діяльністю аграрного підприємства має бути результативною. Отримані результати щодо інвестиційної привабливості кожен замовник використовує для досягнення своїх цілей: інвестор – для розробки й обґрунтування можливих варіантів вкладення інвестицій і забезпечення їх ефективного використання з метою одержання у майбутньому вигоди; підприємство – для розробки та реалізації заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості, залучення інвестицій та забезпечення ефективності їх використання. Ще однією не менш важливою умовою формування інвестиційної привабливості підприємства аграрного виробництва є результативність його виробничої діяльності. Взаємозв'язок між результативністю та ефективністю інвестиційної діяльності підприємства відображений на рис. 1.

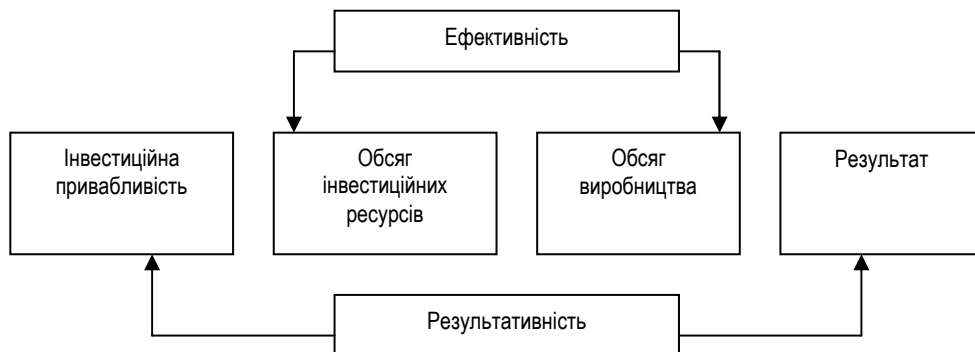

Рис. 1. Взаємозв'язок між результативністю та ефективністю інвестиційної діяльності підприємства*

*Джерело: [11]

Зауважимо, що система управління інвестиційною діяльністю підприємства має свої елементи, наявність яких забезпечує її цілісність та ефективний взаємозв'язок між ними. Найбільш суттєвими її елементами є такі:

- 1) потреба (необхідність здійснення виробничо-господарської діяльності вимагає забезпечення різними видами економічних ресурсів, зокрема інвестиційних ресурсів);
- 2) мотив (часове і просторове переміщення інвестиційних ресурсів та їх локалізація на підприємстві за допомогою використання трансформаційної якості інвестиційних ресурсів);
- 3) мета (реалізація інвестиційної стратегії підприємства, досягнення встановлених (запланованих) критеріїв результатів його діяльності);
- 4) об'єкт (інвестиційні ресурси підприємства);
- 5) суб'єкт (інвестори);
- 6) призначення (раціональне залучення та ефективне використання наявних інвестиційних ресурсів);

7) принципи (системного підходу; холістичності системи; стратегічності і мобільності поточного управління; варіативності сценаріїв реалізації; орієнтація на результативність; орієнтація на ефективність; орієнтація на інвестиційну привабливість);

8) завдання (забезпечення своєчасного і достатнього для здійснення виробничої та інвестиційної діяльності обсягу інвестиційних ресурсів);

9) форми (якісна структура інвестиційних ресурсів та джерел їх формування);

10) методи (застосування інструментарію, прийомів та методів, що дозволяють ефективно задіяти такі механізми: самоокупності; змішаного фінансування; державної інвестиційної підтримки; пільгового оподаткування; комплексної оцінки, аналізу та інтерпретації отриманих результатів; планування і прогнозування; розподілу інвестиційних ресурсів, витрат та результатів; ціноутворення; управління інвестиційними ризиками; страхування);

11) засоби (забезпечення генерації позитивних чистих грошових потоків, що створюють умови прийняттого доступу до різних джерел формування достатніх за обсягом інвестиційних ресурсів і можливість оплати їх вартості (витрат на залучення) [7].

Основними засобами забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери є інноваційні фактори, які зорієнтовані на досягнення ефективності об'єкта управління, що базуються на: законах ринкових відносин; законах організації виробничої діяльності; наукових підходах; принципах та методах управління нововведеннями.

Інноваційна політика аграрних підприємств повинна відбуватися в двох напрямках:

1) акцент на потребах ринку і споживачів, яким відповідає маркетингова політика підприємства;

2) концентрація на ресурсах, тобто досягненнях у науковій і виробничій сферах, технологіях, управлінських механізмах, оптимізуючи цим самим використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів суб'єкта господарювання [13].

Під час здійснення інноваційної політики аграрним підприємствам потрібно враховувати, що вона матиме відчутний вплив на такі сфери їх діяльності:

- здатність підприємства експериментувати та оцінювати нові ідеї у виробничому процесі;
- здатність підприємством контролювати процеси, які продовжуються змінами й інноваціями;
- спроможність підприємства передбачати проблеми та можливості, а також приймати стратегічні рішення, пристосовуючись до зовнішніх змін;
- готовність суб'єкта до ризику, що передбачає змогу здійснювати інвестиції в інноваційні продукти, навіть в умовах невизначеності, з метою покращення своєї діяльності [12].

Система управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств має вирішувати такі основні завдання:

1) ідентифікація та вибір об'єктів вкладення й формування на цій основі інвестиційного портфеля, інвестиційних програм та проектів, реалізація яких забезпечує виконання завдань збереження та покращення фінансових умов нормального функціонування та перспективного економічного розвитку підприємства;

2) пошук джерел формування інвестиційних ресурсів, достатніх для забезпечення реалізації цих програм та проектів.

Висновки і перспективи.

В ході проведення наукового дослідження встановлено, що в економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності категорії «інвестиційна привабливість» та їх можна поєднати у такі групи: 1) інвестиційна привабливість як умова розвитку підприємства; 2) інвестиційна привабливість як умова інвестування; 3) інвестиційна привабливість як сукупність показників; 4) інвестиційна привабливість як показник ефективності; 5) інвестиційна діяльність як результат управлінської діяльності підприємства.

Інвестиційна привабливість визначається комплексом різноманітних факторів, перелік і

вплив яких може відрізнятися в залежності від складу інвесторів, особливостей галузі, державної інвестиційної політики та ін.

Інвестиційна діяльність як і будь-яка економічна діяльність об'єктивно пов'язана з ризиками, тому надзвичайно важливим в процесі комплексної оцінки інвестиційної привабливості підприємств аграрного виробництва, а відповідно і в системі управління інвестиційною діяльністю цих підприємств, є вивчення такого компоненту як інвестиційні ризики що дають змогу якісно оцінити ступінь інвестиційної привабливості підприємств і вказують на можливі втрати інвестицій та доходу від них. Чим більш сприятлива інвестиційна привабливість, тим менше ризик і навпаки.

Визначення таких ризиків дозволить розробити адекватні заходи з мінімізації їх наслідків, що в свою чергу стане підґрунтям для зменшення таких ризиків та відповідно покращення інвестиційної привабливості аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Лупенко Ю. О., Дем'яненко М. Я., Кісіль М. І. та ін. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка та М. І. Кісіля. ННЦ ІАЕ, 2012. 66 с.
2. Беренс В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций [пер. с англ.]. Москва: АОЗТ «Интерэксперт», Инфра-М, 1995. 528 с.
3. Шарп В. Инвестиции / В. Шарп, Г. Александр, Дж. Бейли. Москва : Инфра-М, 2004. 345 с.
4. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 292 с.
5. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент: учебный курс. Київ : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. 448 с.
6. Кісіль М. І., Захарчук О. В., Кропивко М. М. Методи та практика оцінки інвестиційних проектів бюджетних установ ; за ред.: М. І. Кісіля, О. В. Захарчука, М. Ф. Кропивко. Київ : ТОВ Алефа, 2011. 217 с.
7. Стецюк П.А. Концептуальні основи формування системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств. *Вісник сумського національного аграрного університету*. № 1 (24). 2008. С. 11-19.
8. Крейнина М. Н. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле. Москва : Дело и Сервис, 1994. 256 с.
9. Буткевич С. А. Инвестиционная привлекательность аграрного сектора экономики : монография / С. А. Буткевич. Київ : Изд-во Европ. ун-та, 2011. 251 с.
10. Якименко Е. А. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия. *Вестник Алтайского государственного аграрного университета*. 2009. №11(61). С. 117-121.
11. Носова О. В. Інвестиційна привабливість підприємства. *Стратегічні пріоритети*. № 1 (2). 2007. С. 120-126.
12. Саблук П.Т. Основні напрями підвищення ролі аграрної науки в умовах трансформації агропромислового виробництва до ринкових відносин. *Економіка АПК*. 2005. № 9. С. 3-9.

Статтю отримано: 28.12.2016 / Рецензування 27.01.2017 / Прийнято до друку: 8.02.2017

Okhrimenko Igor

Dr. Sc. (Economics), Professor, Vice Rector for Academic Affairs,
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
of Kyiv Regional Union of Consumer Cooperatives
Kyiv, Ukraine
E-mail: iv.okhrim@gmail.com

DEFINITION OF CONCEPT INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. The question of finding sources of investment resources, the development of effective management of these resources to improve the quality of innovative component of agricultural production becomes a very important in

today's economy. We believe that it is possible to solve these issues for the conditions of determine whether the investment attractiveness of agricultural enterprises and innovation strategy. This approach causes necessity of consideration of investment appeal as a component of competitiveness management of agricultural enterprises.

Methods. Studies are conducted on the basis of monographic, abstract and logical, historical methods. The methodological basis in preparing the material made the dialectical method of knowledge of social and economic phenomena.

Results. It is found in the course of research that there are different approaches to defining the essence of category "investment attractiveness" in the economic literature and these approaches can be combined into the following groups: 1) as a condition of investment attractiveness of the enterprise development; 2) investment attraction as a condition for investment; 3) investment attractiveness as a set of indicators; 4) investment attractiveness as an indicator of efficiency; 5) investment activities as a result of the management activity of the enterprise. Investment attractiveness is determined by a complex variety of factors and effects of which may differ depending on the part of investors, the characteristics of the industry, public investment policy and others.

Discussion. Investment activity likes any economic activity objective involve risks is crucial in the process of comprehensive evaluation of investment attractiveness of agricultural production. And therefore, it studies such components as investment risks in the management of investment activities of these enterprises. The more favorable investment attractiveness, the lower the risk and vice versa is determined. Identifying these risks will develop adequate measures to minimize their effects, which in turn will be the basis for their reduction and accordingly improve the investment attractiveness of agricultural enterprises.

Key words: investments, investment attractiveness, competitiveness, enterprises, management.

References

1. Lupenko, Yu.O., Kisil, M.I. (Ed.). (2012). *Stratehichni napryamy investytsiynoho zabezpechennya rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of investment support agricultural development in Ukraine until 2020]. Kyiv, Ukraine : NSC IAE.
2. Berens, V., & Havranek, P.M. (1995). *Rukovodstvo po ocnke efektyvnosti ynvestytsyj* [Guide to assessing the effectiveness of investment]. Moscow, Russia : AOZT «Interekspert», Infra-M.
3. Sharp, V., Aleksandr, G., Beyli, Dzh. (2004). *Investitsii* [Investments]. Moscow, Russia : Infra-M.
4. Andriychuk, V.G. (2005). *Efektyvnist' dijal'nosti agrarnykh pidpryemstv: teorija, metodyka, analiz: monografija* [The effectiveness of the activity agricultural enterprises: the theory, technique, analysis, monograph]. Kyiv Ukraine : KNEU.
5. Blank, I.A. (2001). *Investitsionny menedzhment: uchebnyy kurs* [Investment management: training course]. Kyiv Ukraine : El'ga-N, Nika-Tsentr.
6. Kisil', M.I., Zakharchuk, O.V., & Kropyvko, M.M. (2011). *Metody ta praktyka ocinky investytsiynykh proektiv bjudzhetnykh ustanov* [Methods and Practice of evaluation of investment projects of budget institutions]. Kyiv Ukraine : TOV Alefa.
7. Stecjuk, P.A. (2008). *Konceptual'ni osnovy formuvannja systemy upravlinnja finansovymy resursamy sil'skogospodars'kyh pidpryemstv* [Conceptual basis of forming the system of financial management of agricultural enterprises]. *Visnyk of Sumy National Agrarian University*, 1 (24), 11-19.
8. Kreytnina, M.N. (1994). *Analiz finansovogo sostoyaniya i investitsionnoy privlekatel'nosti aktsionernykh obshchestv v promyshlennosti, stroitel'stve i torgovle* [Analysis of the financial condition and investment attractiveness of joint-stock companies in industry, construction and trade]. Moscow, Russia : Delo i Servis.
9. Butkevich, S.A. (2011). *Investitsionnaya privlekatel'nost' agrarnogo sektora ekonomiki : monografiya* [Investment attractiveness of the agrarian sector of economy: monograph]. Kyiv Ukraine : IZD-VO YEVIOP. UN-TA.
10. Yakimenko, Ye. A. (2009). *Otsenka investitsionnoy privlekatel'nosti predpriyatiya* [Evaluation of the investment attractiveness of the enterprise]. *Bulletin of the Altai State Agrarian University*, 11(61), 117-121.
11. Nosova, O.V. (2007). *Investytsiynna pryvabyvist' pidpryemstva* [Investment attractiveness of the enterprise]. *Strategic priorities*, 1 (2), 120-126.
12. Sabluk, P.T. (2005). *Osnovni napryamy pidvyshhennja roli agrarnoi' nauky v umovah transformacii' agropromysloвого vyrobnyctva do rynkovykh vidnosyn* [The main directions of increasing the role of agricultural science in conditions of transformation agroindustrial production to a market economy]. *Economy AIC*, 9, 3-9.

Received: 12.28.2016 / Review 01.27.2017 / Accepted 02.8.2017

ТЕХНОЛОГІЇ
МЕНЕДЖМЕНТУ
І МАРКЕТИНГУ

TECHNOLOGIES
OF MANAGEMENT
AND MARKETING

УДК 339.138 : 658.8.013 : 366.14
JEL Classification M 310

Козин Лариса

к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту THEU
м. Івано-Франківськ, Україна
E-mail: lorakozin@meta.ua

ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧІВ В СИСТЕМІ СТАЛОГО МАРКЕТИНГУ: НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація

Вступ. Питання сталого розвитку і екологічної безпеки нині увійшли у всі сфери людського життя. Маркетинг не є виключенням, адже на всіх своїх стадіях він є безпосередньо пов'язаним із використанням природних ресурсів, утилізацією відходів, рециклінгом та іншими формами прямого або опосередкованого впливу на довкілля і суспільство.

Методи. Основою проведеного дослідження є аналіз досліджень і публікацій, присвячених тематиці сталого розвитку, відповідального споживання і зв'язку з ними маркетингової діяльності підприємства. Таким чином, у статті було використано метод теоретичного узагальнення, монографічний, історичний і абстрактно-логічний.

Результати. У статті розглянуто сталий маркетинг в якості інструменту не лише більш ефективної ринкової діяльності, а й ефективної реконфігурації і трансформації відношення споживачів до їх способу життя як практичного відображення їх місця і ролі у сьогоденні і майбутті своїх родин, громад, країн і планети загалом. Автором визначено специфіку ринкової сегментації в залежності від особистих цінностей і переконань споживачів щодо навколишнього середовища, соціальних і екологічних проблем.

Перспективи. У статті запропоновано напрямки реалізації маркетингових заходів, спрямованих на формування і підтримку моделі сталого споживання.

Ключові слова: сталий маркетинг, «грінвошинг», екологічний рюкзак, споживачтво (консюмеризм), стале споживання, сегментування ринку.

Вступ.

Запорукою успіху сучасної компанії є її готовність і здатність здійснювати системний моніторинг і оцінку новітніх маркетингових тенденцій. Зробити це можна шляхом постійного дослідження змін в поведінці споживачів на ринку. Виявляючи їх, підприємства одержують змогу своєчасно і адекватно корегувати свою ринкову пропозицію.

Одним з таких провідних трендів сьогодні беззаперечно можна вважати стурбованість погіршенням стану довкілля і зацікавленість у так званих «зелених», екологічно дружніх продуктах. Занепокоєння викликають, зокрема, очевидні зміни клімату, глобальне потепління, виснаження ґрунтів, забруднення повітря і води. За даними *Sustainable Europe Research Institute* [1], у 2010 році у світі було видобуто і зібрано біля 60 млрд. тонн сировинних ресурсів і до 2030 року цей обсяг сягне позначки 100 млрд. тонн. При цьому, якщо видобуток ресурсів на одну особу в день у Європі

становить близько 36 кг, їх споживання дорівнює 43 кг. У Північній Америці споживання ресурсів є ще більшим (близько 90 кг в день при 68 кг видобутку). У той же час, середнє споживання ресурсів у Африці становить всього 10 кг у порівнянні з видобутком 15 кг на добу. Статистика говорить, що різниця за цим показником між найбагатшими і найбіднішими країнами є 10-кратною.

За прогнозами науковців, до 2025 року чисельність населення Землі зросте до рівня більше 8 млрд. осіб, а до 2100 року подолає відмітку в 11 млрд. осіб. Вражаючими є цифри, наведені проектом «*The Worldcounts*» [2]: якщо порівняти історію Землі з календарним роком, людська цивілізація існує протягом лише 23 хвилин, і ми примудрилися використати 1/3 природних ресурсів планети впродовж останніх 0,2 секунд.

Щороку ми продукуємо 2,12 млрд. тонн відходів. Нині Земля в розрахунку на одну особу має в наявності 1,9 га біологічно продуктивної землі, яка постачає ресурси і поглинає відходи, тоді як потреби кожної людини в середньому вже сягають біля 2,3 га. Цей «екологічний слід» коливається в діапазоні від 9,7 га на середнього американця до 0,47 га на жителя Мозамбіку. Отже, сьогодні нам потрібно близько 1,6 планет, щоб дати ресурси для нашого споживання і поглинати наші відходи, а до середини 2030-х років нам будуть необхідні 2 планети...

В цілому, можна констатувати усвідомлення суспільством того факту, що руйнації екосередовища можна запобігти лише через встановлення й підтримку екологічного балансу, що, у свою чергу стане можливим лише тоді, коли «зелені» продукти і послуги, а також сталий спосіб їх споживання стануть невід'ємною частиною нашого життя. Навіть керуючись прагматичною позицією збереження власного здоров'я можна дійти висновку: вживання і використання значного обсягу синтетичних речовин (а їх у виробництві використовується понад 100 тис. видів і практично жоден з них не проходив тестування щодо свого впливу на довкілля), ймовірно, веде до порушення нормального функціонування організму. Дослідження, проведені на теренах ЄС, показали що частка громадян, схильних купувати екологічно «дружні» продукти складає біля 80%. [3]. У США ситуація виглядає ще більш обнадійливо: майже всі (95%) американці беруть участь, хоча б на мінімальному рівні, у природоохоронній діяльності на рівні своїх домогосподарств, починаючи від роздільного збору відходів, заміни ламп розжарювання CFL або LED-лампами до економії світла, зниження температури термостатів і вимикання кранів під час чистки зубів.

Таким чином, питання сталого розвитку і екологічної безпеки нині увійшли у всі сфери людського життя. Маркетинг не є виключенням, адже на всіх своїх стадіях він є безпосередньо пов'язаним із використанням природних ресурсів, утилізацією відходів, рециклінгом та іншими формами прямого або опосередкованого впливу на довкілля і суспільство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз публікацій красномовно свідчить про те, що соціальна і екологічна спрямованість маркетингу перебувають нині на етапі розвитку і подальшої концептуалізації. При цьому, вони розглядаються з різних точок зору і з різними наголосами. Деякі автори акцентують увагу на екологічних («зелених») аспектах (К. Пітті [4], Дж. Шет і А. Парватіяр [6]), дехто прагне охопити більш широке поле сталого розвитку, включаючи його соціальну складову (Д. Мартін і Дж. Шоутен [7], Ф.-М. Белц [5]). Б. Емері у своїй праці «Сталий маркетинг» зазначив, що сталий маркетинг не є новим різновидом класичної маркетингової концепції: «традиційному маркетингу вже нема що запропонувати, тому сталий маркетинг повинен замінити попередню модель» [8].

При цьому, питання трансформації поведінки споживачів у відповідності до вимог сталого розвитку та ролі у цьому процесі маркетингу є питанням надто складним і багатобічним, а отже потребує подальшого опрацювання.

Мета.

Метою даної статті є розгляд сталого маркетингу як новітньої концепції, що передбачає трансформацію класичних маркетингових інструментів у відповідності до вимог сталого розвитку, а

також його ролі у формуванні і підтримці моделі сталого споживання.

Методологія дослідження.

Основою проведеного дослідження є аналіз досліджень і публікацій, присвячених тематиці сталого розвитку, відповідального споживання і зв'язку з ними маркетингової діяльності підприємства. Таким чином, у статті було використано метод теоретичного узагальнення, монографічний, історичний і абстрактно-логічний методи.

Результати.

Питання якості довкілля та його захисту увійшли до порядку денного маркетингової діяльності у 1970-их роках і утворили такі його течії, як екологічний, «зелений» маркетинг і маркетинг навколишнього середовища. Перший став відповіддю на усвідомлення наслідків негативного впливу промисловості на навколишнє середовище і зосереджувався на діяльності тих галузей, які були найбільш ресурсо- та енергоємними і відрізнялися високим рівнем забруднення довкілля. Компанії в межах цього підходу діяли реактивно і відповідали на зовнішній тиск не інноваційними, а технічними рішеннями [4, с. 132].

Маркетинг навколишнього середовища і «зелений» маркетинг активно розвивалися впродовж 1980-90-тих років. На відміну від екологічного маркетингу, вони привернули увагу значно ширшого кола галузей, адже охоплювали не лише процес виробництва, але й розробку продукту, його пакування, транспортування тощо. Цільовою групою для цих компаній стали так звані «зелені» споживачі, які мали інтерес до продуктів із менш шкідливим впливом на довкілля, за які були готові платити більше. При цьому, в реальності вони мало змінювали свої товари і послуги, декларуючи їх еко-дружність без жодних підтверджень і ризикуючи натрапити на звинувачення у «грінвошингу».

Термін «грінвошинг» або «зелений камуфляж» вперше прозвучав в ситуаціях, коли готелі зверталися до гостей із закликом повторно використовувати рушники замість їх прання начебто з метою збереження довкілля, хоча насправді намагалися зекономити на миючих засобах [9]. Зараз він стосується введення споживачів в оману щодо екологічних дій компанії або переваг її продукту. Найгіршим у цій ситуації стала відмова багатьох покупців від підтримки «зелених» продуктів через втрату довіри до їх особливої якості.

Проте, усі вищезгадані концепції є лише «гілками» існуючої маркетингової концепції, тоді як сталий маркетинг виступає в якості нового її виду, який покликаний замінити традиційні підходи і сприяти руху в напрямку сталого розвитку.

Вперше запропонували ідею маркетингової концепції, яка б була спрямована на реалізацію ідей сталого розвитку, Дж. Шет і А. Парватіяр. На їх думку, якщо традиційний маркетинг зосереджений на постійному зростанні споживання, сталий маркетинг покликаний сприяти формуванню відповідальної споживчої поведінки і пропонувати на ринку продукти, які б відповідали принципам економічної і екологічної сталості [6]. Втім, це визначення не охоплювало соціальний аспект питання. Ф.-М. Белц і К. Піті у своїй праці «Сталий маркетинг: глобальна перспектива» розширили його, зазначаючи, що «сталий маркетинг – це планування, організація, розподіл і контроль маркетингових ресурсів і заходів, спрямованих на задоволення потреб споживачів, із врахуванням соціальних та екологічних чинників і досягнення корпоративних цілей» [5, с. 31]. За версією Д. Мартіна і Дж. Шоутена, даний термін означає «процес створення, комунікаційної підтримки і передачі споживчих цінностей клієнтам у спосіб, який забезпечує постійне збереження і безперервне зростання людського і природного капіталу» [7, с. 31].

Таким чином, ми бачимо, що метою сталого маркетингу залишається створення споживчої цінності і задоволення потреб і бажань споживачів, але виключно у сталий спосіб. Отже, ми можемо визначити його як комплексний маркетинговий підхід, що має на меті задоволення потреб споживачів і, водночас, приділяє увагу, фокусується на екологічних і соціальних аспектах, що дозволяє забезпечувати досягнення економічних цілей у сталий спосіб.

Щодо споживчої поведінки, вона була і залишається питанням надзвичайно складним. Її прийнято розглядати «як форму соціальної дії, яка характеризується наявністю суб'єктивної та об'єктивної сторін, що являє собою сукупність суспільних відносин між людьми стосовно споживання» [10, с. 142]. Об'єктивна сторона споживання визначається раціональністю вибору, тобто прийняттям споживачами рішень на основі оцінки альтернативних співвідношень витрат і вигод та вибору того з них, який передбачає максимум їх очікувань чистої вигоди. До суб'єктивних чинників належать, зокрема:

- звички і режим життєдіяльності, які можуть суттєво викривити раціональність прийнятого рішення;
- моральні переконання, які можуть йти в розріз із міркуваннями особистої вигоди і розрахунками «витрати : вигоди»;
- соціальний вплив, який формує і обмежує реалізацію індивідуальних переваг;
- емоційні реакції, які часто суперечать логіці і раціональності, що набуває особливого значення, оскільки розвиток емоцій в людини передує розвитку пізнавальної функції.

Доводиться констатувати, що із розвитком ринкових відносин поведінка споживачів ставала все більш безвідповідальною. Нині близько третини населення планети (1,7 млрд. осіб) відносять до «класу споживачів» – людей, які купують продукти з високим ступенем переробки, прагнуть мати більші будинки, більші автомобілі, мають значну кількість споживчих кредитів і стиль життя, спрямований на накопичення товарів, що не належать до групи першої необхідності. Як зазначила Е. Леонард у своєму проєкті «Історія речей», «ми самоідентифікуємося як покупці – не мами, не дружини, не вчителі або фермери, а покупці. Ми купуємо, купуємо і купуємо» [11].

Соціолог Колін Кемпбелл називає споживацтво (консюмеризм) «соціальним станом, у якому споживання займає надважливе, якщо не центральне місце в житті більшості людей і, навіть, ставить саму мету їх існування» [12, с. 28]. У документальному фільмі BBC «Шопоголія», присвяченому тому, як культура консюмеризму перетворила шопінг з економічної необхідності на один з найпопулярніших розважальних заходів, психологи виділили такі особливості сучасного споживання:

- це основа демонстрації собі і оточуючим реального або бажаного статусу;
- місце у соціумі значний чином визначається стилем споживання;
- бренди підтримують споживання під впливом моди або тиском оточення;
- споживацтво викликає психологічний тиск і стрес як у покупця, так і у його оточуючих.

Щоби його подолати, особа вдається до «компенсаторного споживання» – купує ще більше (так само, як алкоголь вживають, щоб полегшити стан похмілля);

- системи споживчого кредитування породжують безконтрольність витрачання коштів;
- діяльність торгових центрів спрямована на створення відповідних настроїв і прямого чи опосередкованого заохочення додаткового споживання.

Отже, ми купуємо речі, щоб покращити собі настрій, бути не гіршими, ніж наші сусіди, втілити у життя свої дитячі мрії про доросле життя, продемонструвати свій статус, а також з багатьох інших причин, які мають дуже мало спільного з тим, наскільки необхідним і корисним є продукт насправді. Як влучно зауважила Е. Леонард, «ми маємо більше речей, але значно менше часу для того, що робить нас дійсно щасливими – друзів, родини, відпочинку. Ми працюємо більше, ніж будь-коли. Деякі аналітики говорять, що у нас менше вільного часу, ніж у часи феодалізму, і чим ми займаємося у свій мізерний вільний час? Дивимось телевизор і ходимо по магазинах» [10].

Наслідки такої поведінки є вражаючими. За даними ВООЗ, понад 1,9 млрд. дорослого населення світу має надлишкову вагу, а понад 600 млн. осіб страждає від ожиріння [13]. Пересічна мешканка Західної Європи купує більше 52 нових речей (взуття, одяг, білизна) на рік – більше, ніж по одній покупці на тиждень, і понад третину з них вдягає не більше трьох разів. В Швеції у сміття відправляється біля 56 кг харчових продуктів на одну людину в рік. Пересічний американець викидає близько 25% придбаної їжі і напоїв. В середньому, 16% вартості покупки становить

упаковка, яка в кінцевому підсумку опиняється у смітнику – а це 50% всього виробленого паперу, 90% усього скла і 11% алюмінію.

При цьому, слід мати на увазі, що насправді будь-який товар коштує значно більше, ніж зазначено на ціннику. Екологи наголошують на тому, що будь-який продукт має на собі «екологічний рюкзак», який дорівнює загальній матеріальній кількості природних ресурсів, витрачених на всіх етапах його життєвого циклу (в кілограмах) мінус вага самого продукту (в кілограмах). Підраховано, що золота обручка вагою 5 грам «несе на собі» екологічний рюкзак вагою близько 2 500 кг, 200 мл апельсинового соку – 5 кг, а джинси – 10 000 кг. Персональний комп'ютер «володіє» рюкзаком природних ресурсів вагою до 14 000 кг на момент продажу, який стає важчим ще на 7 000 кг за час експлуатації.

Як не гірко це констатувати, одним з ключових чинників формування культури консюмеризму виступає саме маркетинг. В середньому, мешканець сучасного міста щодня піддається впливу біля 3000 рекламних оголошень, які говорять, що ми будемо щасливішими, сексуальнішими і «крутішими» з новим автомобілем, модними джинсами або останньою моделлю мобільного телефону. У 2012 р. лише у США налічувалося 36 компаній, які витратили більше одного мільярда доларів на рекламу, переконуючи людей споживати більше своєї продукції. Проте, споживацтво обертається негативом і для виробників та продавців. Прагнучи задовольнити зростаючі «апетити» ринку, ними ж самими викликані, компанії вдаються до надлишкового виробництва та пропозиції. Чомусь вважається, що споживач більш охоче обиратиме яблука з величезної купи, аніж з лотка, заповненого на дві третини. Це неминуче призводить до затоварювання і пошкодження продуктів під загальною вагою.

Роздрібна торгівля є тою ланкою ланцюга поставок, де формується основна частина втрат продовольчих продуктів, у структурі яких найбільшу частку мають свіжі фрукти і овочі, за якими слідує молочні і м'ясні продукти. За оцінками Міністерства сільського господарства США, супермаркети країни щороку втрачають понад 15 млрд. дол. через непродані фрукти і овочі. У Великій Британії біля 40% усіх продуктів харчування, що потрапляють на полиці, так ніколи і не споживаються.

Таким чином, споживацтво несе у собі загрозу не лише психологічного, морально-етичного характеру, але й матеріальну шкоду, що завдається здоров'ю суспільства, стану екології і гаманцям як самих споживачів, так і компаній-учасників ринкових відносин. Усвідомлення цього є одним з ключових мотивів для вибору сталого маркетингу в якості концепції бізнес-діяльності. При цьому, окрім відчуття задоволення від реалізації моральної та соціальної відповідальності, сталий маркетинг дозволяє через розробку нових або альтернативних шляхів задоволення потреб працювати на значно ширших ринках, знизити тиск конкурентів, підвищити рівень задоволеності клієнтів тощо.

Одним з найважливіших маркетингових рішень є вибір тих, на кого вони будуть спрямовані. Розуміння, чому люди вчиняють так чи інакше, вимагає глибокого розуміння мотиваторів і обмежень, пов'язаних з цілями поведінки. Вони є різними для різних верств населення, вікових груп, статей тощо, при цьому можуть змінюватися з плином часу, відповідно до етапів життя та інших обставин. При цьому, фатальним може стати повторення помилки послідовників екологічного і «зеленого» маркетингу із фокусуванням виключно на сегменті споживачів, які вже поведуться як екологічно свідомі. Так, Б. Емері зазначає, що в центрі уваги сталого маркетингу повинен бути весь ринок, а не тільки «зелені» споживачі [8, с. 70]. Метою сталого маркетингу повинні стати, передусім, формування і підтримка моделі сталого споживання – споживання, яке спрямоване на оптимізацію екологічних, соціальних та економічних наслідків придбання, використання та утилізації продукту з метою задоволення власних поточних і довгострокових інтересів та врахування перспективних потреб докільця і суспільства. Приклади такого споживання є найрізноманітнішими – від економії енергоносіїв і роздільної утилізації відходів у побуті до придбання продуктів, вироблених екологічно відповідальними методами та із дотриманням принципів «fair trade»,

бойкотування фірм, на яких існують потогінні виробництва, відмови від купівлі пластикових пакетів, продуктів із «марнотратною» упаковкою тощо.

Таким чином, ринкова сегментація повинна долучити до переліку таких традиційних характеристик специфіки ринкових сегментів, як, наприклад, демографія, вік і стать, ставлення споживачів до сталого розвитку. Управління з питань навколишнього середовища, харчових продуктів і сільського розвитку уряду Великої Британії (DEFRA) виділило сім ключових сегментів споживачів, які мають спільні погляди і переконання щодо навколишнього середовища, екологічних проблем і особистої поведінки: (1) «Активні зелені» (*Positive greens*), (2) «Контролери забруднення» (*Waste watchers*), (3) «Зацікавлені споживачі» (*Concerned consumers*), (4) «Обережні прихильники» (*Cautious participants*), (5) «Попутники» (*Sideline supporters*), (6) «Гальмуючі початківці» (*Stalled starters*), (7) «Щирі байдужі» (*Honestly disengaged*) [14].

Споживачі, віднесені до сегментів 1, 2 і 3, демонструють різний рівень сталої побутової і купівельної поведінки. «Активні зелені» інтегрують її практично у всі аспекти свого життя, в той час як «контролери забруднення», в основному, зосереджені на рециклінгу і запобіганні забрудненню довкілля. «Зацікавлені споживачі» і «Гальмуючі початківці» мають про-екологічні погляди, але на реальному житті ці погляди мало відображаються, окрім рециклінгу та економії води і світла. «Щирі байдужі» не виявляють ніякого інтересу до питань збереження навколишнього середовища. Кожен сегмент охарактеризований з точки зору активності споживачів у реалізації сталої поведінки і тих обмежень, які стримують їх від більш відповідальних дій: зазвичай, чим нижчою є активність, тим більше перешкод споживачі називають у якості пояснення своєї пасивності.

Цікавою видається сегментація ринку, запропонована *Natural Marketing Institute (NMI)* [15], у якій за критерієм відмінностей у ставленні до питань сталого розвитку умовно виділено п'ять груп споживачів. Група *LOHAS* (аббревіатура від *Lifestyles Of Health And Sustainability*) є відповідальними захисниками довкілля і завзятими прихильниками «зелених» продуктів. Вони прагнуть зберегти особисте і планетарне здоров'я і переконують інших людей робити те ж саме. *LOHAS* є критично важливим об'єктом для компаній, які сповідають сталий маркетинг. Цей сегмент ринку є основою для формування свідомої лояльності серед інших споживачів. «Натуралісти» (*Naturalites*) приймають більшість рішень про покупку на основі вигоди для їх здоров'я. Для того, щоб підтримати здоровий спосіб життя, вони є відданими користувачами органічних продуктів у економічній, натуральній упаковці. «Дріфтери» (*Drifters*) є в більшій мірі відданими моді, тому їх ставлення до будь-якого питання, в тому числі екології і сталого розвитку, постійно змінюється. Як наймолодший за віком сегмент, вони, імовірно, вважають ціновий чинник бар'єром сталого споживання. «Утилітарісти» (*Conventionals*) керуються виключно практичністю і ощадливістю, тому ці споживачі не є особливо екологічно свідомими. Однак, енергозберігаючі технології, вигідна утилізація відходів і т.д. є питаннями, які здатні привернути їх увагу і зробити їх цікавими об'єктами сталого маркетингу. Сегмент «Байдужі» (*Unconcerneds*) – та частина населення, яка не виявляє інтересу або відверто ігнорує питання екологічної відповідальності, соціальні проблеми та способи ведення здорового способу життя.

Натомість, Дж. Гінсберг і П. Блум [16] відповідно до рівня відповідальності споживачів щодо екології пропонують виділити 5 сегментів. «Щирі зелені» (*True Blue Green*) – споживачі із системними сталими переконаннями і бажанням брати участь в організаціях, що підтримують довкілля. Ця група схильна бойкотувати продукти від виробників, що поведуться безвідповідально або порушують екологічні стандарти. «Зелені прихильники» («*Green Back Greens*») – сегмент споживачів, які не виявляють зацікавленості у публічному вияві своїх еко-поглядів, але намагаються купувати екологічно чисті продукти і товари відповідальних виробників. «Паростки» (*Sprouts*) стурбовані питаннями захисту довкілля, але не готові платити додаткову ціну за «зелені» продукти. Втім, вони охоче реагують на такі пропозиції, як премії, можливості вигідного ремонту чи утилізації тощо. В сегменті «Скалки» (*Grouzers*) рівень обізнаності щодо проблем довкілля є низьким, до того ж вони вважають, що продукти, названі екологічно чистими, насправді мають нижчі ефективність і

якість, а інформація виробників про ці продукти є рекламним ходом для збільшення обсягів продажів. «Коричневі» (*Browns*) – група споживачів, які є заклопотаними своїми повсякденними проблемами і не виявляють зацікавленості у питаннях екології.

Як бачимо, усі наведені у статті способи сегментації демонструють, що деякі споживачі потребують меншого, а деякі – значно більшого впливу і заохочення для того, щоби демонструвати відповідальну поведінку. Очевидно, готовність і здатність кожного сегмента діяти, оцінка їх потенціалу і сили їх переконання, обмежень та перешкод мають безпосередній вплив на вибір способу налагодження ринкових комунікацій та найбільш ефективних форм стимулюванню відповідальної поведінки. Серед тих перешкод, які стримують споживачів виявляти більшу відповідальність при прийнятті споживчих рішень, до найбільш типових можна віднести:

1. Пріоритет власних інтересів (питань особистої безпеки, здоров'я і добробуту) над інтересами суспільства і довкілля (типово для сегментів «Зацікавлені споживачі» і «Попутники» в моделі DEFRA, «Утилітаристи» і «Натуралісти» в моделі NMI, «Скалки» і «Коричневі» в моделі Дж. Гінсберга і П. Блума);

2. Пріоритетність поточних інтересів над перспективними, що пояснює часті відмови від екологічних, соціально відповідальних альтернатив з довгостроковою окупністю («Обережні прихильники» і «Гальмуючі початківці» в моделі DEFRA, «Утилітаристи» і «Байдужі» в моделі NMI, «Паростки» і «Скалки» в моделі Дж. Гінсберга і П. Блума);

3. Змагання у статусних ознаках із оточуючими (прагнення здобути вищий соціальний або кар'єрний статус, ніж колеги, сусіди, знайомі тощо, зокрема, через придбання матеріальних цінностей) («Натуралісти» в моделі DEFRA, «Дріфтери» в моделі NMI і «Паростки» в моделі Дж. Гінсберга і П. Блума);

4. Копіювання моделей поведінки інших, слідування моді («Дріфтери» в моделі NMI);

5. Нехтування нематеріальними питаннями, до яких можна віднести і питання сталого розвитку («Контролери забруднення», «Зацікавлені споживачі» і «Гальмуючі початківці» в моделі DEFRA, «Утилітаристи» і «Байдужі» в моделі NMI, «Коричневі» в моделі Дж. Гінсберга і П. Блума).

Завданням сталого маркетингу є розробка комплексу заходів, спрямованих на використання кожного із зазначених вище обмежень для формування моделі сталого споживання (табл. 1).

Таблиця 1

Використання поведінкових обмежень у формуванні моделі сталого споживання*

Поведінкове обмеження	Напрямки маркетингових заходів
Пріоритет власних інтересів	- встановлення чіткого, зрозумілого зв'язку цілей сталого розвитку і особистих цілей / цілей родини, дітей тощо («Зроби це для себе! Майбутнє твоїх дітей – в твоїх руках!»);
Пріоритет поточних інтересів	- підкреслення реальної користі від сталої моделі поведінки (економії коштів і часу, збереження здоров'я тощо)
Статусна конкуренція	- наголос на престижності сталої поведінки; - конкурси серед споживачів на кращу ідею (наприклад, у енергоспоживанні), кращі показники (наприклад, рециклінгу)
Наслідування поведінці інших	- оприлюднення імен селебретіс, які демонструють про-соціальну поведінку, їх інтерв'ю, досвіду тощо; - підкреслення зростання числа прихильників сталого споживання («Нас вже 100 тисяч (мільйон!»)
Нехтування нематеріальними питаннями	- ілюстрація соціальних і екологічних проблем прикладами місцевого / локального значення; - конкретизація наслідків безвідповідального споживання на протизагальненім, теоретичним тезам: смог на вулицях, брудна вода, ожиріння є більш матеріальними, ніж танення льодовиків і руйнація озонового шару

* Джерело: розробка автора

В цілому, є доцільним орієнтувати зусилля сталого маркетингу на можливості оптимізації і скорочення екологічних і соціальних наслідків споживання через трансформацію підходів до прийняття щоденних рішень. Сталі споживчі рішення, навіть якщо вони не носитимуть тотального і глобального характеру, є важливими, оскільки демонструють суспільству можливості альтернативного розвитку і впливають на ринкове становище традиційних продуктів. Таким чином, маркетингові комунікації слід спрямовувати не лише на пропозицію певних продуктів конкретним клієнтам, але й на інформування якомога ширшого кола стейкхолдерів щодо діяльності компанії, зокрема, можна виділити наступні ключові напрямки сталої політики комунікацій:

– підвищення обізнаності суспільства щодо питань і проблем сталого розвитку, наприклад принципів «fair trade», загрози глобального потепління або надлишкової ваги у дітей;

– інформування про компанію – у простій і зрозумілій формі, із чіткою диференціацією особливостей, які говорять про відповідність принципам сталого маркетингу; оприлюднення нефінансової звітності;

– інформування і нагадування про сам продукт, можливості його безпечного, відповідального використання, нагадування про його можливі наслідки (наприклад, стосовно вживання алкоголю або ліків), а також про очікувані форми поведінки після завершення використання (завершення терміну експлуатації), включаючи правильну утилізацію або можливості здачі тари, упаковки, бувших у вжитку речей тощо;

– переконання споживачів у доцільності купівлі і споживання продуктів і послуг, що відповідають принципам сталого розвитку; може включати ненав'язливу пропозицію спробувати новий продукт або незвичний бренд;

– відзначення споживачів, які демонструють підтримувані компанією стандарти відповідальної поведінки, що мотивує і допомагає підвищити ступінь їх лояльності.

Таким чином, сталий маркетинг повинен стати інструментом не лише більш ефективної ринкової діяльності, а й ефективної реконфігурації і трансформації відношення споживачів до їх способу життя, побуту як практичного відображення їх місця і ролі у сьогоденні і майбутті своєї родини, міста, країни і планети загалом.

Висновки і перспективи.

Отже, стале споживання, за своєю суттю, є суто індивідуальною моделлю поведінки, що формується з численних елементів (цінностей, переконань, намірів, настроїв) прояву самостійних дій споживача на ринку. Обмеження у ній виникають великою мірою через економічні складнощі, нерівність в доступі і обмеженість вибору. Втім, великою мірою вони формуються в межах існуючих звичок, соціальних стереотипів і очікувань, а також домінуючих у суспільстві культурних цінностей.

Немає жодних сумнівів в тому, що грамотно побудована стратегія сталого маркетингу здатна змінити спосіб мислення і поведінки, незважаючи на те, що шлях від планування до втілення і досягнення конкретного, відчутного ефекту як для компанії, так і для її стейкхолдерів, може бути тривалим і тернистим. Оптимальним в даній ситуації видається узгодження та об'єднання зусиль міжнародних і національних урядових інституцій, громадських організацій і бізнесу в напрямку спільного просування ідей відповідального споживання. Втім, у будь-якому випадку, прогнози розвитку людства є такими, що сталий маркетинг стане безальтернативною реальністю для компаній у XXI столітті. Саме тому він не повинен сприйматися як певна футуристична утопія, для якої характерними є виключно етичні ринкові відносини, відповідальна індивідуальна поведінка і повне запобігання впливу на довкілля. Це дуже побутові, щоденні рішення, прийняття яких можуть принести відчутну користь як самому споживачу, так і його ближнім, громаді і суспільству в цілому.

Адже загрозово і пророче звучать слова Марка Сагоффа: «Життя прийдешніх поколінь залежить від рішень, які ми приймаємо сьогодні. Якщо ми зруйнуємо нашу екологічну і культурну спадщину, наші нащадки ніколи не зможуть навіть оцінити те, що вони втратили» [17, с. 68]. І головне завдання сучасного маркетингу полягає, очевидно, в тому, щоби це пророцтво ніколи не

справдилось.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми вбачаються у оцінці стану споживчої поведінки в контексті проблем сталого розвитку в Україні, зважаючи на специфічний менталітет споживання та численні проблеми соціально-економічного характеру.

Список використаних джерел

1. Overconsumption? Our use of the world's natural resources / Sustainable Europe Research Institute URL : <https://www.foe.co.uk/sites/default/files/downloads/overconsumption.pdf>
2. The environmental footprint / The World Counts. URL : http://www.theworldcounts.com/counters/shocking_environmental_facts_and_statistics/what_is_the_environmental_footprint
3. Attitudes of Europeans towards building the single market for green products / European Commission URL : http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_367_sum_en.pdf
4. Peattie K. Towards Sustainability: The Third Age of Green Marketing. *The Marketing Review*. 2001. Vol. 2, Nr. 2. pp. 129–146
5. Belz F.-M.. Sustainability Marketing: A Global Perspective; 2 edition. Chichester Wiley, 2009. 352 p.
6. Parvatiyar A. Ecological Imperatives and the Role of Marketing. *Environmental Marketing: Strategies, Practice, Theory, and Research*. New York: Hawarth Press, 1995. pp. 3-20.
7. Martin D., Schouten J. Sustainable Marketing. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2012. 264 p.
8. Emery B. Sustainable Marketing. Financial Times Prentice Hall, 2012. 336 p.
9. What is greenwashing? It's whitewashing, but with a green brush / EnviroMedia Social Marketing; University of Oregon School of Journalism and Communication URL : <http://greenwashingindex.com/about-greenwashing/>
10. Максименко А.О. Споживча поведінка: концептуалізація поняття та чинники, що її детермінують. *Соціальні технології*. 2010. № 44. С. 140–145
11. Leonard A. Story Of Stuff : Referenced and Annotated Script. URL : <http://storyofstuff.org/wp-content/uploads/movies/scripts/Story%20of%20Stuff.pdf>
12. Campbell C. I Shop therefore I know that I am: The metaphysical basis of modern consumerism // *Elusive Consumption* Bloomsbury Academic. / Ed. H. Brembeck, K. M. Ekström. 2004. 288 p.
13. World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals / WHO URL : http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/206498/1/9789241565264_eng.pdf?ua=1
14. A Framework for Proenvironmental Behaviours : REPORT / Department for Environment, Food and Rural Affairs. URL : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69277/pb13574-behaviours-report-080110.pdf
15. NMI's Sustainability Segmentation / Natural Marketing Institute. URL : <http://www.nmisolutions.com/index.php/syndicated-data/segmentation-algorithms-a-panels/lohas-segmentation>
16. Ginsberg J. M., Bloom P.N. Choosing the Right Green Marketing Strategy. *MIT Sloan Management Review*. 2004. Vol. 46, No.1. pp. 79–84.
17. Sagoff M. The Allocation and Distribution of Resources. *The Economy of the Earth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 280 p.

Статтю отримано: 23.01.2017 / Рецензування 21.02.2017 / Прийнято до друку: 3.03.2017

Kozyn Larysa

Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of International Economy, Marketing & Management
Ivano-Frankivsk Educational and Research Institute of Management of TNEU
Ivano-Frankivsk, Ukraine
E-mail: lorakozin@meta.ua

CONSUMER BEHAVIOR IN THE SYSTEM OF SUSTAINABLE MARKETING: DIRECTIONS OF TRANSFORMATION

Abstract

Introduction. The theme of sustainable development and ecological safety nowadays is entered into all spheres of human life. Marketing is not an exception, since all its stages, it is directly associated with the use of natural resources, waste management, recycling and other forms of direct or indirect influence on the environment and society.

Methods. The basis of the study is an analysis of researches and publications devoted to the subject of sustainable development, responsible consumption and their connection with the marketing activity of the enterprise. Thus, the following methods are study during the study: the method of theoretical synthesis, monographic, historical, abstractive and logical methods.

Results. The article considers sustainable marketing as a tool for not only more efficient market activity, but also for effective reconfiguration and transformation of consumers' attitude to their way of life as a practical reflection of their place and role in the present and future of their families, communities, countries and the planet in general. The author defines the specifics of the market segmentation depending on personal values and beliefs of consumers about environmental, social, and environmental problems.

Perspectives. The directions for realization of marketing efforts aimed at formation and supporting of sustainable consumption models are proposed in the article.

Keywords: sustainable marketing, greenwashing, ecological rucksack, consumerism, sustainable consumption, market segmentation.

References

1. Sustainable Europe Research Institute. Overconsumption? Our use of the world's natural resources. Retrieved from <https://www.foe.co.uk/sites/default/files/downloads/overconsumption.pdf>
2. The World Counts. The environmental footprint. Retrieved from http://www.theworldcounts.com/counters/shocking_environmental_facts_and_statistics/what_is_the_environmental_footprint
3. European Commission. Attitudes of Europeans towards building the single market for green products. Retrieved from http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_367_sum_en.pdf
4. Peattie, K. (2001). Towards sustainability: The third age of green marketing. *The Marketing Review*, 2(2), 129-146.
5. Belz, F.-M., & Peattie, K. (2009). *Sustainability Marketing: A Global Perspective*, Chichester.
6. Sheth, J.N., & Parvatiyar, A. (1995) 'Ecological Imperatives and the Role of Marketing' in Polonsky, M.J. and Mintu-Wimsatt, A.T. (ed.) *Environmental Marketing: Strategies, Practice, Theory, and Research*, New York: Hawarth Press, 3-20.
7. Martin, D., & Schouten, J. (2012). *Sustainable Marketing*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
8. Emery, B. (2012) *Sustainable Marketing*. Harlow: Pearson.
9. EnviroMedia Social Marketing; University of Oregon School of Journalism and Communication. What is greenwashing? It's whitewashing, but with a green brush. Retrieved from <http://greenwashingindex.com/about-greenwashing/>
10. Maksymenko, A.O. (2010) Spozhyvcha povedinka: kontseptualizatsiya ponyattya ta chynnyky, shcho yiyi determinuyut' [Consumer behavior: conceptualization of the concept and factors determining it]. *Social technologies*, 44, 140-145.
11. Story Of Stuff : Referenced and Annotated Script by Annie Leonard. Retrieved from <http://storyofstuff.org/wp-content/uploads/movies/scripts/Story%20of%20Stuff.pdf>
12. Campbell, C. (2004) 'I Shop therefore I Know that I Am: The Metaphysical Basis of Modern Consumerism', in K. Ekstrom and H. Brembeck (eds) *Elusive Consumption: Tracking New Research Perspectives*, pp. 27-44. Oxford: Berg.
13. World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. Retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/206498/1/9789241565264_eng.pdf?ua=1
14. Department for Environment, Food and Rural Affairs. A Framework for Proenvironmental Behaviours : Report. Retrieved from https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69277/pb13574-behaviours-report-080110.pdf
15. Natural Marketing Institute. NMI's Sustainability Segmentation. Retrieved from <http://www.nmisolutions.com/index.php/syndicated-data/segmentation-algorithms-a-panels/lohas-segmentation>
16. Ginsberg, J.M., & Bloom, P.N. (2004) Choosing the right green marketing strategy. In *MIT Sloan management review*. Massachusetts Institute of Technology, 2004, 79-84.
17. Sagoff, M. (1988) The Allocation and Distribution of Resources. In M. Sagoff (Ed.), *The Economy of the Earth* (pp. 50-73). Cambridge: Cambridge University Press.

Received: 01.23.2017 / Review 02.21.2017 / Accepted 03.3.2017

UDK 336.717

JEL Classification E 58; G 21

Kovalenko Viktoria

Dr.Sc. (Economics), Professor,
Department of Banking
Odesa National University of Economics
Odesa, Ukraine
E-mail: kovalenko-6868@mail.ru

CENTRAL BANK CRISIS MEASURES TO OVERCOME THE FINANCIAL CRISIS

Abstract

Introduction. The Central Bank is the main institution charged with the task of settling the crisis processes of neutralization and their consequences for the economy. As the Central Bank, it makes anti-crisis measures, using basic tools of monetary policy, which through transmission mechanism affecting macro and micro level of the state, reducing negative impact of deployment of the crisis, which determines the relevance of this study.

Methods. The following methods are used during the research: scientific knowledge, analysis, synthesis, comparison, systematization and scientific abstraction (during the study of theoretical foundations of anti-crisis measures); evolutionary approach (in determining the main phases of application of anti-crisis measures); comparison, graphic, analysis of time series (in evaluating anti-crisis measures and structuring ways to improve the efficiency of anti-crisis measures).

Results. The preconditions of the crisis in Ukraine are discovered. The essence of anti-crisis policy of the Central Bank as a set of measures in the monetary, foreign exchange management and banking system has to minimize and eliminate the financial and economic instability in the country and eliminate its negative consequences for the economy are determined in the article. Evolutionary stages of applying anti-crisis measures NBU, namely the global financial crisis (2007 - 2009); accumulation of imbalances (2010 - 2013); financial crisis and normalization (2014-2015) are defined.

Discussion. The main objective of monetary policy of the NBU in the post-crisis period is to ensure overall financial stability, including stability of the banking system. The Central Bank should focus on the approach to the maximum base rate "overnight" in determining the discount rate, which provides real levers of the liquidity of money-market. The implementation of tight monetary policy is a prerequisite for restoring macroeconomic and financial stability.

Keywords: anti-crisis measures, the Central Bank, anti-crisis policy, financial crisis, monetary policy, financial markets, banking sector.

Introduction.

The global financial crisis, which has began in USA and covered other countries including Ukraine, now become a danger not only of financial but also to the real sector of the economy. Central Institute, which relied on the task of settling the crisis processes and neutralize their consequences for the economy was the National Bank of Ukraine.

The Central Bank is the main institution charged with the task of settling the crisis processes of neutralization and their consequences for the economy. As the Central Bank, it makes anti-crisis measures, using basic tools of monetary policy, which through transmission mechanism affecting macro and micro level of the state, reducing negative impact of deployment of the crisis, which determines the

relevance of this study.

Analysis of recent researches.

The problem of using of anti-crisis measures by the Central Bank to prevent and leveling effects of the financial crisis explored in writings of the scientists like: J. Boyd [1], A. Cukierman [2], L. Laeven [3], S. Andryushin [4], A. Baranowski [5], Ye. Bereslavskaya [6], V. Vovk [7], J. Dzhurabayev [8], N. Karvatska [9], V. Mishchenko [10] and many others. However, the essence of anti-crisis measures of the Central Bank and their impact on processes in the economy require more careful study.

The purpose of the study is to identify the ways to improve anti-crisis measures of the Central Bank (NBU) on the basis of theoretical study and evaluation of the practical aspects of the subject of the studied.

Methodology.

The survey methodology is to study theoretical foundations of anti-crisis measures of NBU; on the basis of an evolutionary approach to identifying key phases of the application of anti-crisis measures; evaluation of anti-crisis measures of NBU and structuring ways to improve anti-crisis measures of NBU.

Results.

In autumn of 2008 the global economic and financial crisis has specific features is not like any of the previous one. These specific features are:

Firstly, current recession (given its depth and geographical scope) is the first significant collapse in the world economy to a mature stage of globalization. The rapid development of information technology, the collapse of the bipolar political system, liberalization of capital movements and the rapid growth of financial markets – all of these has led to the creation of new quality global economy. This interdependence has increased level of individual countries, regions, markets and processes; acquired a global scale asymmetry of trade and financial flows.

Secondly, the crisis took place against the backdrop of expansionary monetary policy, which inflated demand for both goods and services, and the various assets - securities, real estate, gold, and commodities. Low interest rates intensified competition among banks and non-banks. In order to attract customers, banks will soften the requirements for borrowers, hoping that the property taken as collateral will rise in price, but because debtors can repay the loan at the minimum wage.

Third, the crisis that began as a credit, quickly led to the imbalance of market mechanisms in all major countries. It is clear that the reason for this was not and could not have been a failure in the US mortgage market.

Deformation of market mechanisms - both global scale and within individual regions - maturing more than one year. It features trace the international economic organizations and expert community. But no one was able to determine when and in what form the situation goes out of control [6, p. 62; 10, pp. 3-4].

Based on the fact that the main focus of the NBU is to conduct monetary policy, the nature of its anti-crisis policy should be seen as a set of measures in the monetary, foreign exchange management and banking system to minimize and eliminate the financial and economic instability in the country, as eliminating its negative consequences for the economy.

Based on previous mentions - the main purpose of anti-crisis measures is to ensure financial stability, stability and solvency of banking. Therefore, governance and banking supervision should ensure the stability and sustainability. Public administration process of selecting and implementing anti-crisis measures should be coordinated on methodological, macro and micro levels, taking into account the specific characteristics of functioning of banks, its importance for the state, including state participation in the capital of banks and the economy as a whole (table 1).

Table 1

Matrix participation of management in the operation of banks and systems*

Governing bodies	Normal operation	The appearance of the first signs of crisis	Crisis
Legislative power	x	-	x
Institute Presidency	x	-	-
The government, as a body of higher executive	x	x	x
Central Bank, Ministry of Finance and other state authorities involved in the management	x	x	x
Shareholders and managers of banks	x	x	x
International organizations	x	x	x
The supervisory authorities of other countries	x	x	x

*Source: prepared by the author using material [2, c. 31-34; 11, c. 69; 12]

The main anti-crisis measures to overcome the financial crisis included: the development assistance programs of troubled banks, measures to strengthen deposit guarantee systems; recapitalization of banks. Thus, international experience implementing anti-crisis measures to counter effects of the financial crisis demonstrates the existence of various mechanisms and schemes braking crisis. In general, the advantages and disadvantages of the implementation of anti-crisis measures largely depend on regional characteristics of their implementation and how practical tools linked with a set of anti-crisis model of action in each country.

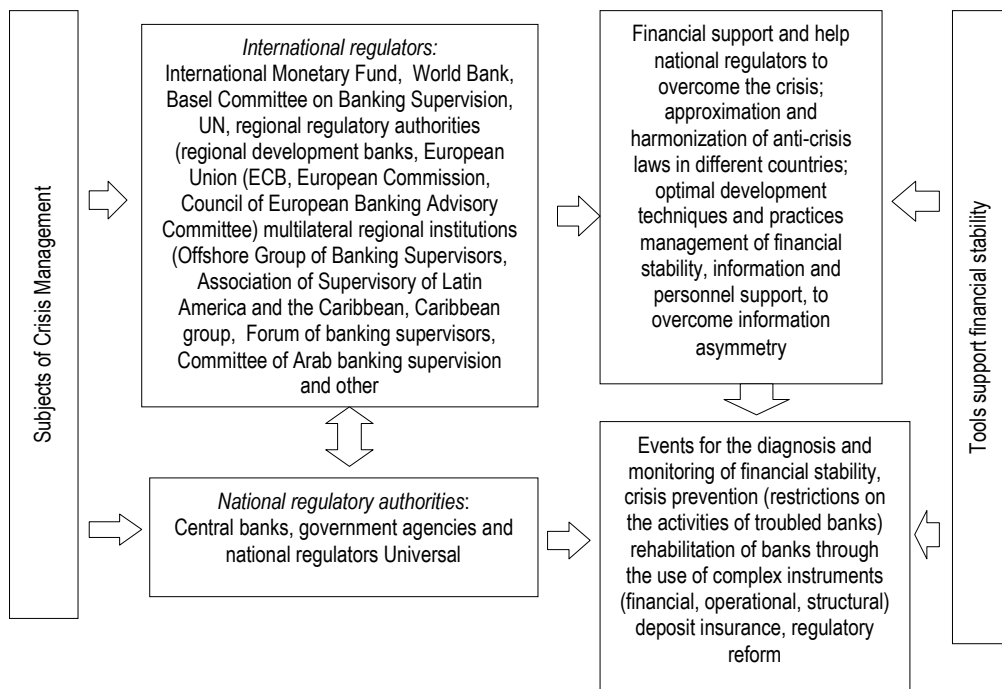

Fig. 1. Chart ratio of crisis management and tools to support financial stability of banks*

*Source: authoring

Recently, the international community is most often discussed monetary policy of the Federal Reserve System (FRS) of USA, Federal Reserve and European Central Bank (ECB). Thus, over the past

2014-2016 year's curtailment of quantitative easing and possibly higher interest rates the US Fed and start quantitative easing ECB keenly discussed by the international community. Nevertheless, the monetary policy of the Central Banks of China, Japan, India, England and Switzerland also remains the focus of the international community, especially financial institutions and investors [8, p. 144].

One should note here that the anti-crisis measures are closely related to the choice of tools to support financial stability and establishing relationships between regulators in different levels of decision-making (Fig. 1).

As it was mentioned above, the lead in the development and usage of anti-crisis measures are taken by central banks. During 2008-2010 years, to ensure a high level of liquidity of banks and to credit support their economies of foreign countries, central banks reduced interest rates. The European Central Bank lowered the interest rate from 1,25 % to 1 %, the USA (FRS) – from 1 % to 0,25 %, the Central Bank of Japan – from 0,3 % to 0,1 %, the Central Bank of Canada – from 3,25 % to 0,25 %, the Central Bank of England – from 1 % to 0,5 %, the Bank of Sweden – from 1 % to 0,5 %, the National Bank of Switzerland – from 0,5 % to 0,25 %.

Instead, developing countries or are in the early stages of the crisis suffered significant capital flight and devaluation pressure on the national currency, increased interest rates (Norway – from 1,25 % to 1,5 %, Russia – 12 % to 13 % Ukraine from 8 % to 10 %, and in April 2008 – 12 %) [13, p. 14-16].

The special role in ensuring of effective crisis management system financial stability of banks in domestic practice holds the National Bank of Ukraine as an organ of state regulation and supervision. In terms of the application of anti-crisis measures by the NBU, they have some evolutionary associated with deployment stages of the crisis on the domestic financial market (table 2).

Table 2

Evolution of anti-crisis measures NBU depending on the depth of the crisis on the financial market of Ukraine*

№	Stage	Anti-crisis measures	Characteristics of anti-crisis measures
1	Global Financial Crisis: 2007 - 2009 years	1. Change in international reserves. Official reserves fell from a peak of 38 billion dollars. US in August 2008 to 24.5 billion USD. US in April 2009.	Improving the balance of payments due by realized and unrealized profits from the revaluation of official reserves in UAH terms.
		2. Providing liquidity of banking sector. The massive closing of banks causes rumors of insolvency of banks and a voltage rise in the global financial system and in particular the bank financing markets.	Operations filling the liquidity of the banking sector. As a result of the requirements of the NBU in banks has increased from 6 billion. UAH. In August 2008 till the 87.5 billion. USD, at the end of 2009. Due to the subsequent sharp devaluation of the hryvnia liquidity support by the NBU, directed to commercial banking sector, has been used recently for purchase of foreign currency, which resulted in further additional pressure on UAH.
2	The accumulation of imbalances: 2010 - 2013 years	1. Non-prudent targeting of the exchange rate that deficit of the flow count. De facto currency exchange rate meant obligation to use international reserves NBU for retention of a certain level of exchange rates. As a result, in the first half of 2010 until 2014, the omnibus of the international reserves at the dollar equivalent decreased to 26,5 billion dollars. To \$ 15,5 billion USA, weakly sinks on the comrade of the Ukrainian export and the high - to the import of the comrades, they have zoomed the deficit of the stream count up to 9 % of GDP.	Fixation of the exchange rate on the river close to 8 USD for the US dollar after a brief but appreciable period of hryvnia volatility that accompanied the initial adjustment of the economy in 2008 – 2009 years.
		2. The imbalance in the world's finances. The fate of the National Bank of Ukraine in	Amount of the country's most valuable papers in the portfolio of the NBU, starting in 2010 to the dead of 2014,

		the tsikh operations aggravated the incentive for the state to carry out necessary reforms in the energy and banking sectors, creating malicious code for the fiscal and quasi-fiscal deficit, and for submitting it financing for the NBU ravens.	and 53 billion UAH. Up to 168 billion UAH. The purchase of the NBU of the main directed was made to finance the deficit of the state budget and the quasifiscal deficit through the podium of JSP "Naftogaz" and the banking sector of the country.
		3. Dependent on support the National Bank of Ukraine financial sector. The banking sector has become a part of the NBU, and in the case of a event of default - a residual guarantor - the power.	NBU has provided direct financial assistance to the commercial banking sector refinancing loans issued during the 2008 crisis and issuing new ones.
3	2014 - 2015 years :. financial crisis and normalization	1. The transition to a floating exchange rate. Hryvnia depreciation by more than 300% (from 8 USD. per US dollar about 27 USD. per US dollar) led to an increase in the value of the hryvnia international reserves more than doubled.	Uncontested decision to let the exchange rate in February 2014 although it was painful for the real economy, but led to a reduction in the current account deficit and easing pressure on international reserves of the National Bank, which fell below the cover three months of imports. They stabilized at 5.6 bln. USD. US in February 2015 (with the pre-crisis level of 17.8 billion. Dollars. USA in January 2014).
		2. Financial support of the international community. Loss of confidence in the economy and military aggression in eastern Ukraine led to the fall in exports (exports of goods and services in 2014 decreased by 20% compared to 2013 m), reducing the ability of the economy to attract foreign currency and restore international reserves.	In April 2014, Ukraine signed an agreement on official financing from international lenders to support its international reserves.
		3. Further support of the NBU for other state functions. The crisis led to an increase in the portfolio of government bonds of the NBU given the support of the state energy sector and implementation of compensation to depositors of failed banks through the Deposit Guarantee Fund persons (DGF).	Reform of the financial sector of Ukraine in 2015 made further funding necessary to provide the NBU FDGF pay depositors of insolvent banks.
		4. The demand for the cash. At the beginning of the crisis, demand for the cash from the population grew simultaneously with the withdrawal of deposits from Ukrainian banks.	In the second half of 2014 and in 2015 the demand for cash has fallen as a result of the effects of inflation, expectations of possible further devaluation of the hryvnia decline in the use of the occupied territories and the First National Bank success in promoting cashless payments.
		5. Support of NBU financial sector. After significant expansion in the first phase of the crisis NBU support the financial sector (it is measured residue loans to banks) began to decline. However, the commercial banking sector began to actively buy certificates of deposit NBU, which has gave the latter an opportunity to absorb excess liquidity in the system, which was the result of purchases of government bonds and replenish international reserves.	The active usage of certificates of deposit (which peaked in 2015 due to falling demand for cash) enabled NBU effectively manage interbank interest rates to combat inflation and further reduce pressure on the national currency.

*Source: [14, c. 11-12]

We can say that Ukraine's economic recovery began in 2016 with the support of an ambitious program to reform the Ukrainian government fiscal, monetary and financial sectors. Ukraine's GDP gained positive values year on year end 2015 inflation at 7.9 % in July 2016 (table 3).

Table 3

The dynamics of macroeconomic indicators for identifying crisis period 2007-2016 years*

Years	GDP growth, %	The growth rate of consumer prices, %	Reserves NBU, USD billion	External public debt, USD billion	Loss of currency, USD billion
2007	+7,6	+16,6	32,48	12,35	-
2008	+2,3	+22,3	31,54	16,68	-5,27
2009	-14,8	+12,3	26,5	24,02	-12,38
2010	+4,1	+9,1	38,35	32,49	3,38
2011	+5,5	+4,6	31,79	33,36	-7,43
2012	+0,2	-0,2	24,55	32,19	-6,07
2013	0	+0,5	15,46	31,7	-8,6
2014	-6,6	+24,9	7,53	35,06	-11,29
2015	-9,9	+43,3	13,3	42,67	-1,84
2016	+1,4	+12,4	15,51	42,07	2,81

*Source: authoring

It should be noted that the decrease in pressure on the hryvnia allowed the NBU to redeem foreign currency on the domestic market and begin to restore international reserves of low levels of 2015 year.

The efficiency and effectiveness of anti-crisis measures, which conducts the Central Bank can be estimated using the values of the profitability of the banking business (table 4).

Table 4

Top - 10 most and least profitable banking systems of countries in 2016 year*

Rank	(The most profitable) Country	Aggregate pretax profits (\$m)	(The least profitable) Country	Aggregate pretax profits (\$m)
1	China	307,993	Greece	-14,07
2	US	206,431	Cyprus	-684
3	Japan	57,280	Azerbaijan	649
4	France	41,394	Portugal	390
5	Canada	35,767	Ukraine	10
6	Australia	35,077	Bulgaria	11
7	UK	25,327	Uzbekistan	59
8	Spain	21,810	Slovakia	77
9	Netherlands	14,361	Bermuda	79
10	Sweden	12,634	Gabon	94

*Source: [15]

As shown in Table 4, the domestic banking system although not part of the most profitable, but ranks fifth among the countries that have the least profitable with a "plus".

Thus, the current anti-crisis policy of the NBU is focused on the following aspects: increasing the volume of international reserves and placing certificates of deposit, which is the main instrument for regulating money market and implement solutions to the key rate; reducing fiscal dominance and shift from crisis mode to a more normal; replacement refinancing operations (crediting of Ukrainian banks) operations to sterilize the hryvnia, released into circulation as a result of buying the currency.

Conclusion and prospects.

The analysis of the monetary policy of central banks of the leading economies of the world shows that these countries continue to take anti-crisis measures and programs easing monetary policy. This means that the global financial crisis continues to adversely affect to the global economy and the global financial system.

Currently, in most developed countries the search for new approaches to prioritization of monetary policy and the objectives of the national central banks. Inclusion in the list of powers of the central bank task of maintaining macroeconomic financial stability and prevent inflation "price bubbles" in asset markets theoretically requires the Central Bank to regulate the activities of all financial intermediaries. But such a concentration of powers may give him too much power over the financial sector and the national economy, effectively providing out of the Central Bank under the control of parliaments and national governments. During undertaken in developed countries, financial reforms the search for new forms of interaction between parliaments, executive authorities and the Central Bank, as well as amending the list of powers (mandates) most central banks.

If we consider the situation of anti-crisis policy of the National Bank with respect to ensuring the financial stability of the banking sector is appropriate to further strengthen its operational independence in order to ensure capacity to achieve its objectives in a transparent and accountable manner. It is important to delegate the responsible to authorities of clear objectives and operational independence. But equally important sufficiency of equity, proper allocation of responsibility for risk and profit sharing arrangements recapitalization, especially considering that in the coming years to stabilize the economy profit of the NBU will decline. Strengthening these mechanisms will ensure that the National Bank will be able to focus on their mission and achieve their goals without having to apply for funding to the government in case of crisis.

Formation of the banking sector crisis management of the NBU requires improving the system of bank regulation and supervision. Banking supervision in Ukraine requires a strict reform. The basis of the system of banking supervision must be constant monitoring and application system of preventive measures to ensure bank security possible in improving the mechanisms of intra-administration. The main task of bank supervision should be to ensure the financial stability of the banking sector.

As the experience of many countries, especially in times of crisis, a prerequisite for implementation of functions enabling monetary policy to ensure exchange rate, price and overall financial stability is its coordination with fiscal policy. Lack of coordination of monetary and fiscal policy affects the state of public finances, bank-lending conditions and the stability of the financial system as a whole. The result of this inconsistency can be high yield on government bonds, which stimulates increased cost of funds in the money market and thereby undermine the efforts of the Central Bank to reduce of interest rates.

The most important task today is to coordinate the monetary policy and macroprudential measures as among the causes of the financial crisis are structural weaknesses in financial systems. In the arsenal of monetary policy is no effective tools to address these deficiencies. In this case, the macroprudential regulation will be more effective. However, it is necessary to evaluate the effect of macro-prudential measures on monetary policy transmission channels (for example, limiting the dynamics of loans). Thus, the effective coordination of monetary policy and macroprudential policy - the key to financial stability.

In order to improve anti-crisis policy of the NBU appropriate should follow the following reforms related to ensuring the financial stability of the financial sector and economic growth in Ukraine.

The primary objective of monetary policy of the NBU in the post-crisis period is to ensure overall financial stability, including stability of the banking system. The practice of recent years has shown that central banks have accumulated considerable experience in monitoring macroeconomic changes affecting financial stability. Therefore, they will continue to play a crucial role in both price and overall financial stability.

In determining the discount rate of the Central Bank should focus on its approach to the maximum base rate "overnight", which provides real levers of money market liquidity.

The implementation of tight monetary policy is an obligatory condition for restoring macroeconomic and financial stability. In a crisis, with the aim of curbing inflation, ensuring stability and restore confidence in the banking system the central bank should conduct a restrictive monetary policy, while ensuring positive real interest rates.

In terms of implementation of tight monetary policy fiscal policy should not be expansionary. The degree of hardness or softness of the policy should be consistent with the nature of other policies through their coordination.

References

1. Boyd, J. H., & Nicolo De, G. (2005). The theory of bank risk taking and competition revisited. *The Journal of finance*, 60, 3, 1329-1343.
2. Cukierman, A. (2011) Reflections on the crisis and on its lessons for regulatory reform and for central bank policies. *Journal of Financial Stability*, 7, 1, 26-37.
3. Laeven, L., & Valencia, F. (2013). The real effects of financial sector interventions during crises. *Journal of money, credit and Banking*, 45, 1, 147-177.
4. Andriushin, S., & Kuznecova, V. (2010). Denezhno-kreditnaja politika central'nyh bankov v uslovijah global'nogo finansovogo krizisa [Monetary policy of central banks in the context of the global financial crisis]. *Questions of economy*, 6, 69-87.
5. Baranovskij, O. (2009). Antykrizovi zakhody uriadiv i tsentral'nykh bankiv zarubizhnykh krain [Anti-crisis measures governments and central banks of foreign countries]. *Visnyk of the National Bank*, 4, C. 8-19.
6. Bereslavs'ka, O. I. (2012). Reformuvannia finansovoho sektoru Ukrainy v konteksti antykrizovoho rehulivannia [Reforming the financial sector of Ukraine in the context of crisis management]. *Scientific Bulletin of National University of State Tax Service of Ukraine. Series: economics, law*, 4, 61-66.
7. Vovk, V., & Dmytryk, Yu. (2013). Diahnostuvannia kryzy z boku tsentral'nykh bankiv: zarubizhnyj ta vitchyznians'kyj dosvid [Diagnosis of the crisis by the central banks: foreign and domestic experience]. *Visnyk of the National Bank*, 3, C. 20-25.
8. Dzhurabayev, J. C. (2015). Prakticheskij opyt vedushchih central'nyh bankov v preodolenii posledstvij mirovogo finansovogo krizisa [Practical experience of leading central banks in overcoming the consequences of the global financial crisis]. *Scientific Journal Polissia*, 3 (3), 143-151.
9. Karvatska, N. S. (2011). Svitovi ekonomichni kryzy: prychny vynyknennia, naslidky, instrumentarij rozv'iazku [Global economic crisis: causes, consequences toolkit solution]. *Herald of Khmelnytsky National University*, 2, 2, 55-60.
10. Mischenko, V. (2009). Shliakhy podolannia finansovo-ekonomichnoi kryzy v Ukraini [Ways to overcome economic crisis in Ukraine]. *Visnyk of the National Bank*, 2, 8-19.
11. Korneev, V.V. (2009). *Crisis Management stabilize financial markets*. Proceeding of XII National Scientific Conference. Sumy "UAB NBU" (Ukraine), 69-73.
12. Khomutenko, L.I. (2012). Svitovij dosvid uprovadzhennia antykrizovykh zakhodiv u protydii naslidkam finansovoi kryzy [World experience in implementing anti-crisis measures to counter effects of the financial crisis]. *Journal of University of Banking of National Bank of Ukraine*, 3 (15), 49-53.
13. Batkovskij, V., & Domrache, V. (2009). Polityka procentnyh stavok central'nyh bankiv u kryzovyh umovah [Policy interest rates by central banks during the crisis]. *Visnyk of the National Bank*, 9, 14-16.
14. Kachur, I., Zammit, R., & Lepushynskij, V. (2016). Balans Natsional'nogo banku Ukrainy: do, pid chas ta pislia kryzy [The balance of the National Bank of Ukraine: before, during and after the crisis]. *Visnyk of the National Bank*, 9, 6-19.
15. Top 1000 World Banks ranking. The Banker. Global Financial Intelligence Since. Retrieved from <http://www.thebanker.com/Top-1000>.

Received: 02.6.2017 / Review 03.2.2017 / Accepted 03.11.2017

Коваленко Вікторія

д.е.н., професор, професор кафедри банківської справи

Одеський національний економічний університет

м. Одеса, Україна

E-mail: kovalenko-6868@mail.ru

АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ У ПОДОЛАННІ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Анотація

Вступ. Головним інститутом, на який покладається завдання щодо врегулювання розвитку кризових процесів та нейтралізації їхніх наслідків для економіки є Центральний банк. Як центральний банк країни, він проводить антикризові заходи, застосовуючи основні інструменти грошово-кредитної політики, які через трансмісійний механізм впливають на макро- і мікрорівень розвитку держави, зменшуючи негативний вплив розгортання кризових явищ, що і зумовлює актуальність представленого дослідження.

Методи. У ході написання статті були використані наступні методи: наукового пізнання: аналізу, синтезу, порівняння, систематизації та наукової абстракції (при дослідженні теоретичних основ антикризових заходів); еволюційний підхід (при визначенні основних етапів застосування антикризових заходів); порівняння, графічний, аналізу часових рядів (при оцінюванні антикризових заходів та структури шляхів підвищення ефективності антикризових заходів).

Результати. Визначено передумови виникнення кризи в Україні. Визначено сутність антикризової політики Центрального банку як комплексу заходів у сфері грошового обігу, валютного регулювання та банківській системі, спрямованих на мінімізацію та ліквідацію фінансово-економічної нестабільності у країні, а також усунення її негативних наслідків для економіки. Визначено еволюційні етапи застосування антикризових заходів НБУ, а саме: глобальна фінансова криза (2007 – 2009 рр.); накопичення дисбалансів (2010 – 2013 рр.); фінансова криза і нормалізація (2014-2015 рр.).

Перспективи. Основною метою грошово-кредитної політики НБУ в посткризовий період має бути забезпечення загальної фінансової стабільності, в тому числі стабільності банківської системи. При визначенні облікової ставки Центральний банк повинен орієнтуватися на її максимальне наближення до базової ставки «овернайт», що забезпечить реальні важелі управління ліквідністю грошового ринку. Реалізація жорсткої монетарної політики є обов'язковою умовою відновлення макроекономічної і фінансової стабільності.

Ключові слова: антикризові заходи, Центральний банк, антикризова політика, фінансова криза, грошово-кредитна політика, фінансовий ринок, банківський сектор.

Список використаних джерел

1. Boyd J. H., Nicolo De G. The theory of bank risk taking and competition revisited. *The Journal of finance*. 2005. Т. 60. №3. Р. 1329-1343.
2. Cukierman A. Reflections on the crisis and on its lessons for regulatory reform and for central bank policies. *Journal of Financial Stability*. 2011. Т. 7. №1. р. 26-37.
3. Laeven L., Valencia F. The real effects of financial sector interventions during crises. *Journal of money, credit and Banking*. 2013. Т. 45. №1. Р. 147-177.
4. Андрюшин С., Кузнецова В. Денежно-кредитная политика центральных банков в условиях глобального финансового кризиса. *Вопросы экономики*. 2010. № 6. С. 69-87.
5. Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн. *Вісник Національного банку України*. 2009. №4. С. 8-19.
6. Береславська О. І. Реформування фінансового сектору України в контексті антикризового регулювання. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія: економіка, право*. 2012. №4. С. 61-66.
7. Вовк В., Дмитрик Ю. Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 3. С. 20-25.
8. Джурабаев Ж. Ш. Практический опыт ведущих центральных банков в преодолении последствий мирового финансового кризиса. *Науковий вісник Полісся*. 2015. №3 (3). С. 143-151.
9. Карвацка Н. С. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку [Текст] / Н.С. Карвацка // *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. Т. 2. №2. С. 55-60.
10. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2009. №2. С. 3-7.
11. Корнєєв В.В. Антикризовий менеджмент стабілізації фінансових ринків. XII Всеукраїнська науково-практична конференція (12-13 листопада 2009 р.): тези доповідей. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. Т.1. С. 69-73.
12. Хомутенко Л.І. Світовий досвід упровадження антикризових заходів у протидії наслідкам фінансової кризи. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2012. №3 (15). С. 49-53.
13. Батковський В., Домрачев В. Політика процентних ставок центральных банків у кризових умовах *Вісник Національного банку України*. 2009. № 9. С. 14-16.
14. Качур І., Замміт Р., Лепушинський В. Баланс Національного банку України: до, під час та після кризи. *Вісник Національного банку України*. 2016. № 9. С. 6-19.
15. Top 1000 World Banks ranking [Electronic resource]. – The Banker. Global Financial Intelligence Since. URL : <http://www.thebanker.com/Top-1000>.

Статтю отримано: 6.02.2017 / Рецензування 2.03.2017 / Прийнято до друку: 11.03.2017

УДК 336.69
JEL Classification G19

Піхняк Тетяна

к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
м. Хмельницький, Україна
E-mail: natdumich@meta.ua

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. Проблема інвестування економіки завжди знаходиться у центрі уваги економічної науки, оскільки інвестиції визначають процес економічного зростання країни. За умов нестачі власних фінансово-економічних ресурсів, необхідних для стабільного економічного розвитку країни, проведення структурної перебудови та розв'язання проблем інтеграції України в світові економічні системи, важливого значення набувають питання залучення зовнішніх джерел фінансування, і зокрема ПІІ.

Методи. Теоретичну, методологічну та інформаційну основу проведення досліджень склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань аналізу залучення ПІІ в Україні, офіційні статистичні матеріали Державного комітету статистики України та звіти НБУ. З метою забезпечення достовірності та обґрунтованості одержаних результатів дослідження, використовувалися наступні методи: індукції та дедукції; економіко-статистичний метод; методи системного аналізу та узагальнення; розрахунково-аналітичний; а також метод синтезу та порівняння.

Результати. У статті досліджено процес залучення ПІІ в Україні. Проведено аналіз макроекономічної ситуації в країні. Особливу увагу приділено вдосконаленню нормативно-правової бази для ефективного залучення ПІІ.

Перспективи. Результати дослідження можуть бути використані державними органами, що професійно здійснюють регулювання ПІІ, Міністерством фінансів та Державними статистичними органами. Подальші дослідження мають проводитися у напрямі формування сприятливого інвестиційного клімату і окреслення національної стратегії щодо залучення ПІІ

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна діяльність, економічна криза, іноземні інвестори.

Вступ.

Іноземні інвестиції² відіграють важливу роль у розвитку національної економіки та сприяють економічному зростанню на основі ефективного використання національних ресурсів.

Країни, що займають лідируючі позиції за обсягом залучення іноземних інвестицій, як правило, мають і високі показники економічного зростання. У сучасних умовах існує об'єктивна необхідність активізації інвестиційної діяльності в Україні з метою створення конкурентоспроможної економічної системи, модернізації та реконструкції діючих підприємств, забезпечення інноваційно-орієнтованих структурних перетворень в економіці [1, с. 113].

Слід зазначити, що в Україні створено основи законодавчої бази, яка регулює діяльність іноземних інвесторів та механізм залучення іноземних інвестицій³. Також відомо, що країни з трансформаційними економіками не в змозі вийти з економічної кризи без залучення іноземних інвестицій, адже, залучаючи іноземний капітал, вони отримують доступ до сучасних технологій та методів управління [4, с. 21].

² Термін "інвестиції" походить від латинського слова "invest" – "вкладення коштів".

³ На сьогодні в Україні інвестиційна діяльність регулюється такими нормативно-правовими актами: Закон України "Про інвестиційну діяльність", Закон України "Про режим іноземного інвестування", Закон України "Про захист іноземних інвестицій в Україні".

На сьогоднішній день залучення ПІІ є особливо важливим завданням у контексті трансформаційних змін економіки України, її структурної перебудови, стабілізації національної економіки та інтеграції до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Актуальним питанням залучення іноземних інвестицій в економіку України присвячено праці українських вчених, зокрема Л. Борща, О. Гаврилюка, А. Гайдуцького, В. Гейця, А. Дуки, Ю. Козака, О. Малютіна, В. Новицького, А. Пересади, А. Пехника, О. Рогача, А. Філіпенка.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених аналізу ПІІ в Україні, існує необхідність подальшого дослідження питання підвищення інвестиційної привабливості національної економіки в сучасних умовах.

Мета.

Метою статті є проведення комплексного аналізу поточного стану прямого іноземного інвестування в Україні, визначення проблем у сфері залучення іноземного капіталу в національну економіку та розробка пропозицій щодо удосконалення державної політики у напрямі стимулювання надходження ПІІ відповідно до нинішніх реалій.

Методологія дослідження.

Теоретичну, методологічну та інформаційну основу проведення досліджень склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань аналізу залучення ПІІ в Україні, офіційні статистичні матеріали Державного комітету статистики України та звіти НБУ.

З метою забезпечення достовірності та обґрунтованості одержаних результатів дослідження, для вирішення поставлених завдань використовувались такі методи: індукції та дедукції – при проведенні теоретичних узагальнень, висновків; економіко-статистичний метод – при аналізі динаміки ПІІ в Україні; ретроспективний аналіз, за яким визначено сутність ПІІ; методи системного аналізу та узагальнення; розрахунково-аналітичний – при аналізі обсягу іноземних інвестицій в економіку України, синтезу та порівняння – при визначенні проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України.

Результати.

Слід зазначити, що Україна є інвестиційно привабливою країною для інвестування та має значний інвестиційний потенціал, насамперед, через:

- добре розвинену інфраструктуру;
- значний природо-ресурсний потенціал;
- високий рівень освіти населення і належну його професійну підготовку;
- наявність одного з найбільших потенційно містких ринків в Європі;
- сформовану законодавчу базу з вирішення питань іноземних інвестицій;
- значний сільськогосподарський потенціал (вигідне географічне розташування, сприятливий клімат, родючі ґрунти);
- високий рівень науково-дослідних розробок у багатьох галузях науки і техніки та значний науково-технічний потенціал.

В сучасних реаліях важливим аспектом є те, що надходження ПІІ сприяє:

- реформуванню ринку праці;
- збільшенню обсягів виробництва;
- активізації інвестиційного процесу;
- стимулюванню розвитку депресивних регіонів;
- запровадженню ресурсо- та енергозаощадження;
- інвестиційному спрямуванню доходів населення;
- інтеграції України в міжнародний розподіл праці;

- збільшенню державного бюджету шляхом надходження податків;
- підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва;
- розширенню експортного потенціалу і поліпшенню структури експорту;
- підвищенню попиту на продукцію і послуги шляхом введення прогресивних стандартів якості;
- активному просуванню українського товаровиробника на світові ринки за допомогою іноземних інвесторів;
- поширенню досягнень НТП, що стимулює реструктуризацію економіки на більш високому техніко-технологічному рівні [12, с. 54–59].

Насамперед доречно провести аналіз динаміки ПІІ в Україні. Так, у перші роки після відновлення незалежності (1991–1994 рр.) в Україну надійшло 484 млн. дол. США ПІІ. Реалізація ініційованих реформ у 1994 р. позитивно позначилася на подальших темпах надходження ПІІ. Згодом приплив залучених інвестицій постійно збільшувався, однак, через світову фінансову кризу у 1999 р. приріст іноземного капіталу дещо скоротився (табл. 1). Та, починаючи з 2004 р., ПІІ почали більш стрімко надходити до української економіки, і вже на початку 2008 р. був зафіксований найбільший приплив ПІІ до України, який досяг рівня 8303,4 млн. дол. США. Але через глобальну фінансову кризу у II півріччі 2008 р. відбувся відтік ПІІ з країни на суму 727,5 млн. дол., але згодом, до 2013 р., надходження ПІІ були регулярними та стабільними. Так, у 2014 р. серед країн Центральної та Східної Європи Україна посіла четверте місце за рівнем інвестиційної привабливості. Зменшення надходжень ПІІ у 2015 – 2016 рр. відбулося, насамперед, через макроекономічне гальмування, закриття низки промислових підприємств, стрімку девальвацію та інфляцію, а також зниження рівня споживання⁴ [6, с. 20–21].

Таблиця 1

Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні*

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну за рік, млн. дол. США	Прямі іноземні інвестиції з України за рік, млн. дол. США
1995	413,4	63,8
1996	541,3	13,3
1997	625,4	30,1
1998	747,1	-30
1999	471,1	1
2000	593,2	71,8
2001	680,3	-14,6
2002	916,5	-11,4
2003	1322,6	21,7
2004	2252,6	32,6
2005	7843	20,9
2006	4717,3	23,8
2007	7935,4	5953,3
2008	6073,7	6,5
2009	4436,6	23,2
2010	4655	644,8
2011	7207	192
2012	8401	1206
2013	4499	420
2014	410	111
2015	2961	-51
2016	3130	6

*Джерело: складено на основі даних [11]

⁴ У 2017 р. очікується залучення \$4,5 млрд. ПІІ в економіку України [6, с. 22].

Слід зазначити, що до основних переваг, які досягаються завдяки залученню іноземних інвестицій, можна віднести наступні:

- впровадження сучасних методів менеджменту;
- посилення рівня конкуренції на внутрішньому ринку;
- залучення новітніх виробничих технологій та устаткування;
- вливання додаткових фінансових ресурсів в економіку країни;
- пришвидшення процесу інтеграції України в міжнародний економічний простір;
- створення нових робочих місць та підвищення кваліфікації кадрів з урахуванням іноземного досвіду.

До пріоритетних напрямів у сфері інвестиційної зовнішньоекономічної діяльності можна віднести, в першу чергу, вдосконалення законодавства та створення єдиної системи обслуговування іноземного капіталу [8, с. 37–41].

Слід зазначити, що державі необхідно використовувати ПІІ, насамперед, для: розвитку наукоємних секторів та створення інноваційно-інвестиційних кластерів; розробки і впровадження ефективних механізмів нівелювання наслідків глобальної фінансової нестабільності з метою попередження втечі капіталу в періоди загострення кризових явищ у світовій економіці і зменшення негативного тиску на платіжний баланс країни [9, с. 91–94].

Зокрема для України до переваг залучення іноземних інвестицій можна віднести: освоєння науково-технічного потенціалу України; просування українських товарів і технологій на зовнішній ринок; сприяння в розширенні й диверсифікованості експортного потенціалу та розвитку імпортозаміщуваних виробництв в окремих галузях; створення нових робочих місць і модернізація організації виробництв [3, с. 88–89].

Разом з тим в Україні є ще ряд причин, які формують негативний інвестиційний клімат, перешкоджають залученню ПІІ, та пояснюють невисокі темпи приросту ПІІ в українську економіку за останні роки, основними з яких є:

- відсутність дієвої системи державного страхування іноземних інвестицій;
- відсутність системи оцінки інвестиційного клімату країни і її окремих регіонів;
- значний рівень податкового навантаження⁵ та нестабільність податкової політики;
- митні бар'єри що стосуються визначення митної вартості товарів та способів нарахування мита та акцизного податку;
- значний відтік капіталу нерезидентів з української економіки, який спровокував дефіцит коштів на внутрішньому фінансовому ринку, що значно обмежило пропозицію інвестиційних об'єктів для продажу потенційним інвесторам;
- нестабільність макроекономічної ситуації, яка проявилася у збільшенні споживчих цін, формуванні негативного сальдо платіжного балансу, значній і непередбачуваній зміні курсу національної валюти;
- несприятливі умови інвестування, зокрема недосконале законодавство щодо захисту прав власності, адміністрування податків, отримання у власність земельних ділянок, вимог до здійснення та контролю підприємницької діяльності, платежів до бюджетів всіх рівнів та централізованих фондів спеціального призначення, тривалої процедури реєстрації і отримання необхідних сертифікатів, відсутності дієвого механізму правового захисту прав інвесторів.

Головними завданнями для підвищення інвестиційної привабливості, розширення механізмів реалізації інвестиційних проектів та для активізації іноземного інвестування спрямованого на модернізацію економіки і забезпечення сталого економічного розвитку в Україні є:

- захист загальнонаціональних інтересів країни та підвищення її конкурентоспроможності

⁵ У 2014 р. урядом України було підвищено ставки деяких податків і зборів та переглянуто чинні податкові пільги, що обмежують можливості формування інвестиційних ресурсів.

на світових ринках;

- удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення інвестиційного клімату й формування основ збереження та нарощування конкурентоспроможності національної економіки [5, с. 188–191].

- спрощення системи отримання дозвільних документів;
- розвиток інфраструктури і кластерів міжнародного рівня;
- спрощення процедури реєстрації прав власності нерезидентами;
- збалансування структурного розподілу потоків ПІІ в економіку країни, а саме: збільшення частки ПІІ у реальному секторі економіки;

- поліпшення фіскальної стабільності держави та створення спеціальної служби підтримки інвесторів [7, с. 73–75];

- створення механізму взаємодії іноземного інвестора й органів державної влади;
- формування стабільної державної політики у сфері іноземного інвестування, розрахованої на довгострокову перспективу та розроблення обґрунтованої державної стратегії залучення іноземних інвестицій, з урахуванням національних цілей та пріоритетів [10, с. 249–251];

- удосконалення засад зовнішньоекономічної діяльності;
- забезпечення стабільної та ефективної роботи банківської системи;
- постійний моніторинг та інформування потенційних інвесторів щодо змін в інвестиційному середовищі;

- удосконалення законодавства для забезпечення регулювання інвестиційної діяльності відповідно до європейських норм;

- розробка регіональних планів підвищення інвестиційної привабливості областей з урахуванням особливостей їх поточних рейтингів інвестиційної привабливості, а також забезпечення державного моніторингу їх виконання як одного з критеріїв успішної діяльності місцевих державних адміністрацій;

- поширення практики укладання прозорих угод між інвесторами та владою щодо взаємних зобов'язань у сфері конкурентної поведінки бізнесу та конкурентної політики держави на певних ринках на визначений середньо- і довгостроковий період часу [2, с. 40–44];

- захист прав на інтелектуальну власність;
- активізація міжнародного співробітництва;
- спрощення процедури оформлення пріоритетних для економічного розвитку України інвестиційних проектів;

- створення пільгового режиму для інвестування у великі інфраструктурні проекти і проекти структурного реформування промисловості та сільського господарства з терміном окупності більше 3 років [1, с. 113–118].

Таким чином, реалізація цих заходів дозволить Україні привернути увагу іноземних інвесторів до вітчизняної економіки.

Оптимальна інвестиційна політика щодо активізації притоку іноземних інвестицій в Україну повинна ґрунтуватися на певних засадах:

- сприяння залученню прямого продуктивного іноземного капіталу до сфери матеріального виробництва та встановлення державного контролю за його використанням;

- створення сприятливих умов для розвитку спільних підприємств, які займаються виробництвом;

- створення спільних підприємств за так званою китайською схемою, яка передбачає з самого початку володіння контрольним пакетом акцій підприємства українською стороною; згодом, через 5–7 років, українськими мають бути 75% акцій, і ще через 10–12 років спільне підприємство стає повністю українським;

- заборона ввезення спільним підприємством застарілої продукції та технологій, які в

розвинених країнах вважаються вичерпаними;

- розроблення та прийняття законодавчої бази щодо страхування ризиків спільних підприємств;
- розмежування в спільних підприємствах частки українських та іноземних партнерів відносно валюти та контроль за рухом української частки валюти з метою запобігання вивезенню її за межі країни [13, с. 204–207].

Ряд позитивних кроків у напрямі покращення інвестиційного клімату України вже здійснено. Так, на сьогодні в Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні. Також на території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Слід також зазначити, що Верховною Радою України підписано та ратифіковано міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більш ніж 70 країнами світу. Так, наприклад, у 2015 р. було підписано Угоду між Україною та Японією про сприяння та захист інвестицій.

Світовий досвід показує, що залучення іноземного капіталу забезпечує стабільне економічне зростання, формування конкурентоспроможного середовища, розширене відтворення. Тому на сучасному етапі функціонування міжнародних економічних відносин ПІІ відіграють провідну роль у формуванні і залученні фінансових і матеріальних ресурсів.

Щодо країн з трансформаційними економіками, то світова практика засвідчує, що ПІІ мають низку істотних переваг, серед яких варто виокремити:

- ПІІ забезпечують найбільш ефективну інтеграцію національної економіки у світову;
- імпорт прямих підприємницьких капіталів збільшує в країні виробничі потужності;
- на відміну від іноземних позик і кредитів ПІІ не стають тягарем зовнішнього боргу, а сприяють його погашенню;
- у країні збільшуються бюджетні надходження у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств;
- ПІІ є джерелом нових технологій та передових методів управління і маркетингу, а також позитивно впливають на розвиток національної науково-дослідної бази;
- ПІІ сприяють здійсненню більш ефективної приватизації і реструктуризації економіки, створюють додаткові робочі місця, при цьому збільшуючи реальні доходи працівників;
- імпорт ПІІ стимулює конкуренцію і пов'язані з нею позитивні явища (зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує імпорт та застарілі вироби місцевого виробництва) [7, с. 73–75].

Висновки і перспективи.

Отже, як показало дослідження та аналіз динаміки ПІІ, іноземні інвестиції відіграють важливу роль в розвитку національної економіки. Залучення коштів іноземних інвесторів сприяє активізації інвестиційного процесу, впровадженню нових технологій, використанню передового зарубіжного досвіду, розвитку малого і середнього бізнесу та зростанню інвестиційного потенціалу країни.

Ефективно використані ПІІ є важливим фактором прискорення темпів економічного зростання, оптимізації національного господарства, підвищення конкурентоздатності продукції та становлення нової інституційної структури економіки України.

Тому актуальними є перспективи подальших досліджень у цьому напрямі, які повинні ґрунтуватися на: формуванні сприятливого інвестиційного клімату і окресленні національної стратегії щодо залучення ПІІ; розробці практичних рекомендацій щодо усунення бар'єрів на шляху залучення ПІІ і створення сприятливих умов ведення бізнесу, що передбачають зміни у сфері

фіскального, митного та адміністративного регулювання.

Список використаних джерел

1. Адамик В. Прямі іноземні інвестиції як інструмент вирішення проблеми бідності у країнах, що розвиваються. *Вісник ТНЕУ*. 2016. № 2. С. 113–123.
2. Басва О., Васильченко О. Іноземні інвестиції та економічний розвиток у перехідний період. *Галицький економічний вісник*. 2013. №1(40). С. 40–44.
3. Бондаренко О.О. Нижник К.С. Залучення іноземних інвестицій як джерело економічного зростання *Вісник КНУТД*. 2014. №3. С. 88–95.
4. Герашенко С.О. Прямі іноземні інвестиції: сучасні тенденції розвитку в Україні. *Економічний бюлетень*. 2016. №1. С. 28–40.
5. Гура А.О. Інвестиційний клімат в Україні: сучасний стан та напрями покращення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2015. Вип. 15. С. 188–196.
6. Крепчук І.М. Статистичне дослідження залучення прямих іноземних інвестицій в Україну. *Статистика України*. 2015. № 4. С. 18–23.
7. Макаренко М.П. Залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2016. № 13 (1185). С. 73–75.
8. Мангушев Д.В., Пилипчук В.К., Смірнова Н.О. Прямі іноземні інвестиції: український та світовий контекст. *Вісник Одеського національного університету*. 2016. Т. 21, Вип. 5. С. 37–41.
9. Маркевич К.Л. Позиціонування прямих іноземних інвестицій у системі економічної безпеки країни *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. №3 (74). С. 91–104.
10. Маркевич К.Л. Поточний стан та перспективи прямого іноземного інвестування в економіку України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Вип. 2(4). Ч. 1. С. 249–255.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Фатюха Н.Г., Дем'яненко Я.Ю. Стан і перспективи залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Сталий розвиток економіки*. 2014. №3 [25]. С. 54–59.
13. Юрчик І.Б., Маценко А.А. Іноземні інвестиції в Україні: проблеми та перспективи. *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 204–207.

Статтю отримано: 30.01.2017 / Рецензування 27.02.2017 / Прийнято до друку: 3.03.2017

Pihniak Tetiana

Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Finance, Accounting and Auditing,
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute
Khmelnitsky, Ukraine
E-mail: natdumich@meta.ua

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AS A GUARANTEE OF UKRAINIAN ECONOMY STABLE DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. The problem of investment in the economy is always in the focus of economics because investment process determining economic growth. With the lack of own financial and economic resources, necessary for sustainable economic development, structural adjustment and problem solving Ukraine's integration into the world economic system, special importance is the involvement of external funding, particularly FDI.

Methods. The theoretical and methodological knowledge base of research were scientific works of domestic and foreign scientists on analysis of FDI in Ukraine, the official statistical data of the State Statistics Committee of Ukraine and the National Bank of Ukraine reports. The following methods had been used to ensure the authenticity and validity of the results of research: induction and deduction; economic and statistical methods; methods of system analysis and synthesis; settlement and analytical; and a method of synthesis and comparison.

Results. The process of FDI attracting in Ukraine is investigated in this article. The analysis of macroeconomic situation in Ukraine is given. Particular attention is paid to the improving of the regulatory framework for FDI effective attraction.

Discussion. Results of the study can be used by state agencies that professional regulate FDI, Ministry of Finance and State statistical authorities. Further researches should be conducted towards the formation of a favorable investment climate and outline of the national strategy to attract FDI.

Keywords: foreign direct investment, investment climate, investment activity, economic crisis, foreign investors.

References

1. Adamyk, V. (2016). Pryami inozemni investytsiyi yak instrument vyrishennya problemy bidnosti u krayinakh, shcho rozvyvayut'sya [Foreign direct investments as a tool of solution the problem of poverty in developing countries]. *Visnyk TNEU*, 2, 113–123.
2. Bayeva, O., & Vasylychenko, O. (2013). Inozemni investytsiyi ta ekonomichnyy rozvytok u perekhidnyy peryod [Foreign investments and economic development in transition period]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk*, 1(40), 40–44.
3. Bondarenko, O. O., & Nyzhnyk, K.S. (2014). Zaluchennya inozemnykh investitsiy yak dzherelo ekonomichnoho zrostannya [Attracting of foreign investments as a source of economic growth]. *Visnyk KNUT*, 3, 88–95.
4. Herashchenko, S. O. (2016) Pryami inozemni investytsiyi: suchasni tendentsiyi rozvytku v Ukraini [Foreign direct investments: current trends in Ukraine]. *Ekonomichnyy byuleten'*, 1, 28–40.
5. Hura, A. O. (2015). Investytsiynyy klimat v Ukraini: suchasnyy stan ta napryamy pokrashchennya [The investment climate in Ukraine: current situation and directions of improvement]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*, 15, 188–196.
6. Krepchuk, I. M. (2015). Statystychno doslidzhennya zaluchennya pryamykh inozemnykh investytsiy v Ukrainu [Statistical research of attracting foreign direct investments into Ukraine]. *Statystyka Ukrainy*, 4, 18–23.
7. Makarenko, M. P. (2016). Zaluchennya inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrainy [Attracting of foreign investment into ukrainian economy]. *Visnyk NTU «KHPI»*, 13 (1185), 73–75.
8. Manhushev, D. V., Pylypchuk, V.K., & Smirnova, N.O. (2016). Pryami inozemni investytsiyi: ukraïns'kyi ta svitovy kontekst [Foreign direct investments: Ukrainian and global context]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu*, 21 / 5, 37–41.
9. Markevych, K.L. (2014). Pozytionuvannya pryamykh inozemnykh investytsiy u systemi ekonomichnoyi bezpeky krayiny [Positioning of foreign direct investments in the system of national economic security]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, 3 (74), 91–104.
10. Markevych, K. L. (2015). Potochnyy stan ta perspektyvy pryamoho inozemnoho investuvannya v ekonomiku Ukrainy [Current situation and perspectives of foreign direct investment in Ukraine's economy]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, 2(4), 249–255.
11. State Statistics Committee of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Fatyukha, N. H., & Dem'ianenko, Ia.Iu. (2014). Stan i perspektyvy zaluchennya pryamykh inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrainy [Current situation and perspectives of attraction of foreign direct investments in Ukraine]. *Stalyy rozvytok ekonomiky*, 3 (25), 54–59.
13. Yurchyk, I. B., & Matsenko, A.A (2016). Inozemni investytsiyi v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Foreign investments in Ukraine: problems and prospects]. *Molodyy vchenyy*, 5 (32), 204–207.

Received: 01.30.2017 / Review 02.27.2017 / Accepted 03.3.2017

УДК 336.71:338.12
JEL Classification E5

Черничко Тетяна

д.е.н, професор, завідувач кафедри фінансів
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна
E-mail: cher_tanya@rambler.ru

Сенищ Павло

к.е.н., доцент, доцент кафедри банківської справи
ДВНЗ «Університет банківської справи»
м. Київ, Україна
E-mail: cher_tanya@rambler.ru

РОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У СТАБІЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. На сучасному етапі розвитку економічної системи України кредитні відносини проникають в усі сфери господарської діяльності, опосередковують весь процес відтворення суспільного капіталу, глибоко проникають у сферу обміну, грошових відносин, сферу фінансів, а також у процес виробництва і споживання. Мета статті полягає у визначенні причин дестабілізації кредитних відносин в країні та обґрунтуванні напрямів зменшення їх впливу на функціонування як кредитного ринку, так і реального сектору економіки України.

Методи. У процесі дослідження використано методи економічного та математичного аналізу, синтезу та узагальнення при обробці статистичних даних; індукції та дедукції при визначенні причинно-наслідкової залежності.

Результати. У результаті дослідження було виділено чинники, які визначають спрямованість кредитних відносин, а також обсяги акумульованих та використаних кредитних ресурсів, які формуються під дією ринкових механізмів впливу. Обґрунтовано, що одним з напрямів стабілізації кредитних відносин є розвиток фондового ринку, як альтернативного варіанту формування пропозиції грошових ресурсів. Визначено, що глобальна фінансова інтеграція, яка має незаперечні переваги, робить кредитні відносини незахищеними від дії негативних чинників міжнародних ринків капіталу, таких як мінливість курсів валют, процентних ставок, ліквідності, а також обсягів грошових потоків, що мають вагомий наслідок для економічного розвитку. Проаналізовано роль кредитних відносин у забезпеченні динамічного розвитку реального сектору України. Особлива увага приділяється впливу каналу банківського кредитування на динаміку економічного розвитку України. Обґрунтовано особливості кредитних відносин, які виникають за участі кредитних установ. Шляхом дослідження впливу розширення або звуження обсягів кредитних ресурсів на динаміку економічного розвитку, обґрунтовано ефективність монетарних інструментів державного регуляторного впливу.

Перспективи. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення зміни кредитних відносин під дією інструментів державного регуляторного впливу.

Ключові слова: кредит, кредитні відносини, банківський кредит, канал банківського кредитування, показник фінансової глибини.

Вступ.

Зростання ролі кредитних відносин у сукупності економічних відносин пов'язане із зміною характеристик сучасних грошей. Як зазначає академік Чухно А. А., «...у процесі тривалої історичної взаємодії золота і банкнот, кредитних грошей перемогли останні, стався перехід від грошей-товару до кредитних грошей, грошей-капіталу. Золото через свою природну обмеженість за темпами приросту його видобутку не відповідало темпам і масштабам зростання економіки і товарообігу у ХХ столітті. Позиковий капітал як органічний елемент суспільного капіталу, будучи тісно пов'язаний з виробничим і торговим капіталом, зростає разом із суспільним капіталом. Тому кредитні гроші як форма руху позикового капіталу перебувають у відповідності з потребами економіки в платіжних і

розрахункових засобах. Усе це свідчить, що перехід від грошей-товару до грошей-капіталу, будучи глибокою, революційною зміною в грошах, відкрив нові можливості для зростання економіки, піднесення її ефективності» [1, с. 7].

«Сучасні гроші, – пише академік Чухно А. А., – це кредитні гроші, які виражають рух позикового капіталу. Тому вони, намальовані на папері чи у формі електронної картки, виражають рух позикового капіталу, що визначає їх матеріальну природу. Отже, сталася не дестафація, не дематеріалізація грошей, а зміна їх матеріальної субстанції. Раніше це був товар, а нині – капітал, що робить сучасні гроші не просто повноцінними, а значно більш досконалішими, економними, гнучкими, а значить, дієвішим важелем в економічному і соціальному розвитку» [1, с. 8].

Таким чином, зростає значення регулятивної функції банківських кредитних відносин. «Хороша банківська організація – пише Едгар Яффе, – повинна мати вирішальний голос у тому, хто повинен виробляти, що потрібно виробляти, та, в значній мірі, навіть у питаннях напряму споживання, торгівлі та транспортних засобів» [2, с. 23].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Особливості та проблеми формування оптимальних кредитних відносин та їх вплив на характеристики макроекономічної стабілізації та розвитку ґрунтовно досліджуються українськими та закордонними фахівцями. Зокрема, ці питання піднімаються у працях Алексєєва І.В., Белової І. [3], Василик О.Д., Вовчак О.Д., Кашьяп А., Штейна Дж.С. [4], Крупки М.І., Лисицького В.І., Луніної І.О., Опарина В.М., Савлука М.І., Суторміна В.М., Федосова В.М., Філіпенко А.С., Юрія С.І. та ін.

Мета.

Мета статті полягає у визначенні причин дестабілізації кредитних відносин в країні та обґрунтуванні напрямів зменшення її впливу на функціонування як кредитного ринку, так і реального сектору економіки України.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використано методи економічного та математичного аналізу, синтезу та узагальнення при обробці статистичних даних; індукції та дедукції при визначенні причинно-наслідкової залежності.

Результати.

Відокремленим напрямом трансформації кредитних відносин є їх зміни під впливом елементів державного механізму їх стабілізації. Застосування різноманітних форм та важелів державного впливу (фінансово-кредитного планування, стратегічного та оперативного кредитного управління, фінансового контролю тощо), забезпечує корегування пропозиції кредитних ресурсів з боку кредитної системи відповідно до реального (платоспроможного) попиту економічних суб'єктів. Лише за умови дотримання даної відповідності (між попитом на кредитні ресурси та їх пропозицією суб'єктами кредитної системи), сформований обсяг кредитних ресурсів можна вважати стабільним.

Критерієм стабільності кредитних відносин виступає відповідність між:

– обсягом кредитних ресурсів, які економічні суб'єкти за участі кредитних установ спроможні та мають бажання утворити;

– обсягом кредитних ресурсів, які економічні суб'єкти мають бажання спожити з метою доповнення до власних фінансових ресурсів.

Тимчасова дестабілізація, спричинена коливаннями економічної кон'юнктури або сукупністю інших факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, призводить до зміни визначеного співвідношення. Проте в довгостроковому періоді кредитні відносини як з позицій попиту, так і з позицій їх пропозиції тяжіють до стабільності.

Процес стабілізації може відбуватися шляхом стимулювання інвестиційної активності

економічних суб'єктів (а це виступає чинником формування додаткового попиту на кредитні ресурси) за умови високої очікуваної доходності капіталовкладень. Можливим напрямом підвищення попиту на кредитні ресурси може виступати і розширення споживчого кредитування.

З позицій зростання обсягів пропозиції кредитних ресурсів, стабілізація кредитних відносин може відбуватися шляхом розширення обсягів міжгосподарського, банківського та державного кредиту (Рис. 1).

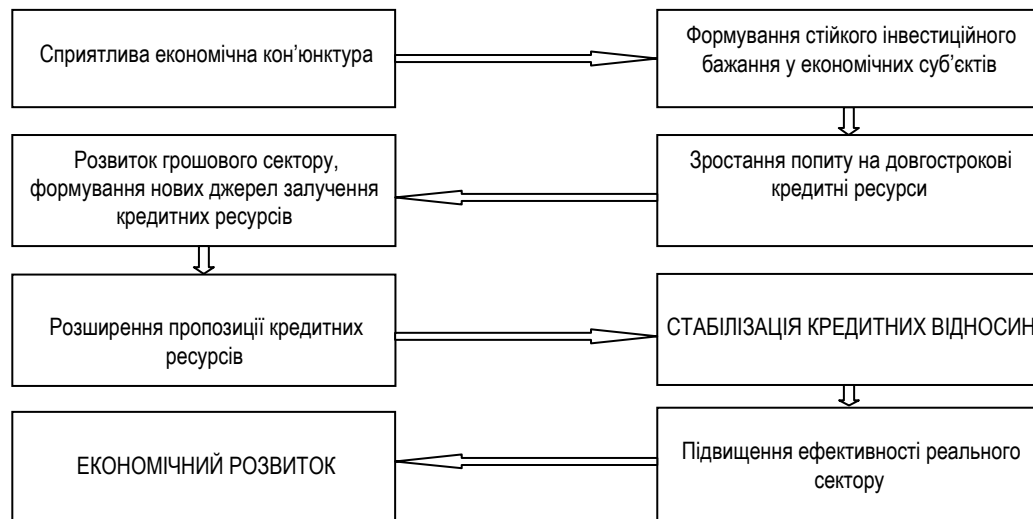

Рис. 1. Ланцюгова залежність між стабілізацією кредитних відносин в умовах сприятливої економічної кон'юнктури та економічним розвитком*

**Джерело: розробка авторів*

Розширення кредитної пропозиції виступає спонукальним чинником активізації інвестиційної та споживчої активності в країні. Таким чином, першопочаткова дестабілізація кредитних відносин, пов'язана з тимчасовим перевищенням пропозиції над попитом на них, спроможна виступити чинником економічного розвитку. Проте, в окремих випадках ситуація може змінитися на протилежну – розширення кредитної пропозиції в умовах негативного бізнес-циклу, негативних або нестабільних очікувань економічних суб'єктів, погіршення світової кон'юнктури або ситуації на валютному ринку призводить лише до розвитку інфляційних процесів в країні. Особливо вагомим чинником впливу на темпи економічного розвитку є очікування економічних агентів при виробничих інвестиціях, оскільки споживчі інвестиції за своїм змістом більш ірраціональні.

При цьому слід враховувати, що зменшення обсягів виробничих інвестицій (а отже і попиту на кредитні ресурси) в умовах перегляду очікувань щодо майбутньої доходності інвестицій та зменшення платоспроможності позичальників відбувається більш швидкими темпами, ніж їх збільшення в умовах позитивної економічної кон'юнктури.

В умовах дестабілізації кредитних відносин кредитні установи переглядають обсяги кредитування до зменшення з метою збереження максимальних параметрів ліквідності власних балансів, що забезпечує подальшу стабілізацію кредитних відносин, за умов зменшення обсягів пропозиції кредитних ресурсів.

Погіршення кредитоспроможності економічних агентів призводить до зменшення обсягів кредитних потоків, що в короткостроковому періоді викликає зменшення сукупного попиту, а в довгостроковому періоді – і зменшення сукупної пропозиції. Процес набуває спіралеподібного

розвитку і негативно впливає на економічний розвиток в країні (рис. 2).

За умови, що кредитні відносини не забезпечують досягнення стабільності, це призводить до дестабілізації розвитку реального сектору. Найтипівішими напрямками дестабілізації є зменшення обсягів пропозиції кредитних ресурсів або випереджаюче зростання попиту на них. Обидва напрями не сприяють економічному розвитку в країні. Своєю чергою, погіршення економічної динаміки в країні спричиняє подальше зменшення обсягів кредитних ресурсів. Відбувається ланцюгова спіралеподібна реакція між розвитком кредитного та реального сектору країни.

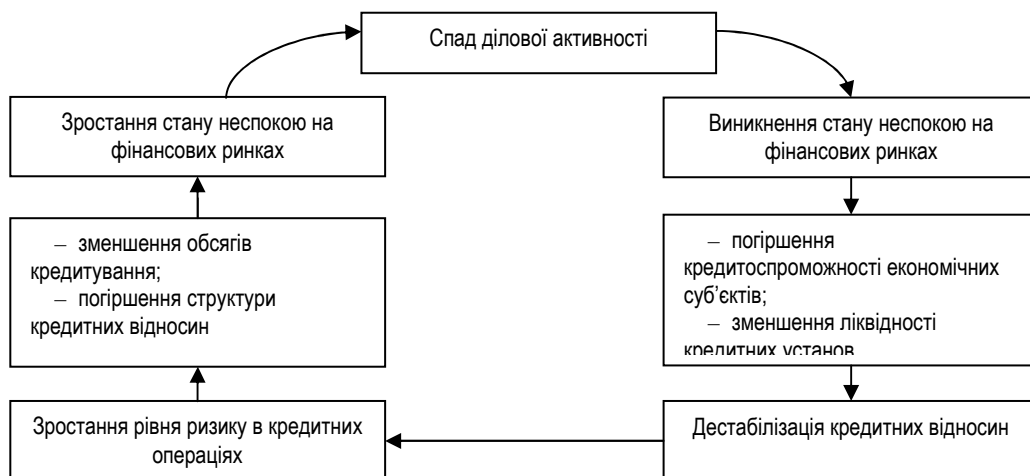

Рис. 2. Негативний вплив кредитного каналу в умовах спаду ділової активності*

*Джерело: розробка авторів

Надалі, зазначені економічні процеси розвиваються за двома варіантами:

1. Формування дефіциту кредитних ресурсів в умовах «поганій» економічної кон'юнктури: негативні очікування економічних суб'єктів, несприятливий інвестиційний клімат, кризові прояви у розвитку реального сектору тощо. Зменшення пропозиції кредитних ресурсів або зростання величини незадоволеного попиту на них призводить до: дестабілізації економічних відносин, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом та споживанням; виникнення дефіциту на грошовому ринку країни; ускладнення фінансування довгострокових виробничих інвестицій; порушення товарно-грошових відносин (бартеризація, неплатежі, зростання дебіторської заборгованості тощо).

2. Формування дефіциту кредитних ресурсів в умовах сприятливої економічної кон'юнктури: позитивні очікування економічних суб'єктів; високий рівень очікуваної доходності виробничих капіталовкладень; позитивні інвестиційні бажання суб'єктів господарювання. Зменшення обсягів кредитних ресурсів за цих умов на першому етапі також може призвести до часткового призупинення інвестиційних процесів. Проте, за високої очікуваної доходності капіталовкладень, частина суб'єктів господарської діяльності погоджується на зростання власних витрат при веденні інвестиційної діяльності. Кредитні інституції, які відчувають наявність на ринку кредитних ресурсів потенційний незадоволений попит, вишукують ймовірні шляхи погашення інвестиційного попиту, що стимулює створення та розповсюдження нових видів строкових вкладів та депозитів, депозитних сертифікатів тощо. Таким чином, за умов сприятливої економічної кон'юнктури, існування дефіциту кредитних ресурсів призводить до активізації роботи кредитних інституцій і, як наслідок, до створення сприятливих умов для розвитку грошового сектору, його

еволюції на основі розвитку нових форм довгострокового залучення кредитних ресурсів.

Узагальнюючи визначені тенденції та залежності між ситуацією на ринку кредитних ресурсів і економічним розвитком в країні, можна зробити висновок, що кредитні відносини виступають чинником економічного розвитку лише за умови формування оптимальних пропорцій між попитом і пропозицією кредитних ресурсів. Критерієм оптимальності виступає зіставлення бажання та можливостей економічних суб'єктів формувати та споживати певний обсяг кредитних ресурсів.

Проаналізовані вище напрями та шляхи стабілізації кредитних відносин пов'язані з застосуванням лише ринкових механізмів саморегуляції: зміни попиту та пропозиції кредитних ресурсів; очікування економічних суб'єктів щодо економічної ситуації в країні, доходності інвестицій; тенденцій розвитку реального та грошового секторів економіки країни; чинників, які впливають на обсяг і структуру заощаджень економічних суб'єктів тощо.

В сучасних умовах до групи механізмів впливу на кредитні відносини входить значний перелік інструментів державного регулятивного впливу. Метою застосування цих інструментів є формування стійких взаємозв'язків та взаємозалежностей між інструментами державного впливу монетарного характеру та розвитком реального сектору економіки країни. Досягнення поставленої мети відбувається через кредитну систему країни та залежить від її дієвості, стійкості та довіри до неї з боку споживачів кредитних ресурсів. Вагомим елементом кредитної системи країни є банківські установи, а їх вплив формується в межах каналу банківського кредитування монетарного трансмісійного механізму.

Загалом, канал банківського кредитування визначається як механізм впливу діяльності банківських та парабанківських кредитних установ на тенденції економічного розвитку в країні. У більш конкретизованому вигляді канал банківського кредитування пов'язаний з перенесенням банківськими та парабанківськими кредитними установами імпульсів, які створюються в межах механізму державного регулювання кредитних відносин, на обсяги попиту та пропозиції кредитних ресурсів, а також на показники розвитку реального сектору економіки.

За необхідності стимулювання розвитку реального сектору економіки країни, застосовується певний набір економічних, адміністративних та правових інструментів монетарного характеру, спрямованих на розширення пропозиції кредитних ресурсів, що забезпечує зростання обсягів грошової пропозиції та розширення доступу як для споживчого, так і для виробничого кредитування. Це виступає чинником стимулювання розвитку реального сектору економіки країни.

За умови порушення стабільності кредитних відносин та виникнення надлишкової пропозиції кредитних ресурсів, спрямованість дії інструментів державного управління сталим економічним розвитком змінюється, що певним чином стабілізує ситуацію між попитом та пропозицією кредитних ресурсів. Звуження можливостей суб'єктів господарювання щодо отримання кредитних ресурсів, зменшує величину споживчих та виробничих кредитів, що уповільнює темпи економічного розвитку.

Основу кредитної системи України формує система комерційних банків, які забезпечують вагому частку пропозиції кредитних ресурсів в країні. Оцінка стану системи комерційних банків та чинників впливу на ефективність її діяльності дозволяє визначити ризики, які формуються в межах каналу банківського кредитування. Вихідна інформація для аналізування діяльності комерційних банків України в період 2006-2016 рр. наведена в таблиці 1.

Найбільша частка кредитів в активах комерційних банків – 85,5% від загального обсягу активів банківської системи – характерна для 2008 р. Протягом останніх років (2015-2016 рр.) спостерігається суттєве зменшення кредитної активності комерційних банків України.

Стосовно характеристик банківської системи країни, то протягом аналізованого періоду спостерігається зростання частки активів банків зі 100% іноземним капіталом (з 8% в 2006 р. до 34% в 2016 р.) та частки активів банків, що контролюються центральними органами державного управління (з 9% в 2006 р. до 51% в 2016 р.). Збільшення кількості кредитних установ з іноземним капіталом негативно впливає на дієвість та ефективність каналу банківського кредитування, оскільки збільшує можливості банків переміщувати кредитні ресурси через кордон.

Таблиця 1

Результати оцінювання стану банківської системи України, 2006-2016 рр.*

Роки	Показники стану банківської системи			
	Частка кредитів в активах комерційних банків, %	Частка активів банків зі 100% іноземним капіталом, % від загального обсягу	Частка активів банків, що контролюються центральними органами державного управління, % від загального обсягу	Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів, %
2006	76,27	7,65	8,85	74,90
2007	80,98	9,71	8,46	64,86
2008	85,55	9,24	7,96	48,36
2009	84,90	9,89	13,02	45,27
2010	80,14	11,36	14,71	56,01
2011	78,28	12,50	16,75	61,19
2012	72,33	12,50	16,66	69,80
2013	71,31	10,56	19,31	73,34
2014	76,44	11,52	21,84	66,14
2015	57,00	34,75	27,35	73,01
2016	44,44	33,92	50,55	79,45

*Джерело: розраховано авторами на основі даних Національного банку України [5; 6]

Важливий показник, який характеризує зв'язок між функціонуванням банківської системи та реальним сектором економіки, – показник фінансової глибини (financial depth). Він відображає співвідношення обсягів строкових депозитів, сформованих інституційними секторами та величиною ВВП.

Розрахункові значення показника фінансової глибини формуються шляхом співвідношення обсягів строкових вкладів, сформованих банківською системою країни (грошовий агрегат M_2 мінус грошовий агрегат M_1) та величини ВВП країни (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка показника фінансової глибини в Україні, 2006-2015 рр.*

Роки	ВВП, млн. грн.	$M_2 - M_1$, млн. грн.	Показник фінансової глибини, %
2006	544153	123098	22,62
2007	720731	189374	34,80
2008	948056	252397	46,38
2009	914720	209581	38,52
2010	1082569	265382	48,77
2011	1302079	318843	58,59
2012	1404669	390928	71,84
2013	1465198	470040	86,38
2014	1586915	432164	79,42
2015	1979458	419782	77,14

*Джерело: розраховано авторами на основі даних Національного банку України та Державної служби статистики України [7; 8]

Зростання показника фінансової глибини в Україні з 22,6% (в 2006 р.) до 86,4% (в 2013 р.) характеризує зростання довіри економічних суб'єктів до банківської системи і тенденції до створення строкових заощаджень. Максимальне значення показника протягом аналізованого періоду (в 2013 р.) свідчить про потенційні можливості банківської системи у формуванні депозитних ресурсів на поточній стадії економічного розвитку.

Більш швидкими темпами зростає обсяг строкових коштів, сформованих

домогосподарствами. Отримані результати дозволяють визначити сектор домашніх господарств, як потенційних внутрішніх інвесторів. Використання інструментів державного стимулювання зростання обсягів строкових вкладів домашніх господарств спроможне забезпечити формування основи для збільшення обсягів кредитних ресурсів національної економіки.

Висновки і перспективи.

Кредитні відносини відіграють вагомую роль у динамічному розвитку реального сектору економіки країни. Залежно від напрямів та результатів спрямування кредитних ресурсів, з теоретичної та практичної точок зору, можна виділити негативний і позитивний кредитний цикли. Розвиток негативного кредитного циклу відбувається за умови, що результатом формування кредитних відносин стають структурні диспропорції в економіці країни, погіршення динаміки інфляційних процесів, девальвація національної валюти тощо. За цих умов формування неефективних кредитних відносин спричиняє погіршення економічної кон'юнктури. Позитивний кредитний цикл пов'язаний з формуванням кредитних відносин, спрямованих на поліпшення та оптимізацію структурних пропорцій, на розширення обсягів національного виробництва, на зростання обсягів виробничого та особистого споживання.

Список використаних джерел

1. Чухно А.А. Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики / А.А. Чухно // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 3-16.
2. Ринок / Упорядковано А.А. Чухно. Київ : Україна, 1995. 448 с.
3. Белова І. Визначення фінансової стабільності Україну *Вісник НБУ*. 2013. № 7. С. 25-31.
4. Кашьяп А., Штейн Джереми С. Денежно-кредитная политика и банковское кредитование. National Bureau of Economic Research Working Paper, 1993. № 4317. April <http://www.nber.org/papers/w4317>.
5. Грошово-кредитна та фінансова статистика. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1. (дата звернення 25.02.2017). – Назва з екрана.
6. Показники фінансової звітності банків України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення 25.02.2017). – Назва з екрана.
7. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 25.02.2017).
8. Індикатори фінансової стійкості. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575 (дата звернення 25.02.2017).

Статтю отримано: 13.02.2017 / Рецензування 9.03.2017 / Прийнято до друку: 16.03.2017

Chernychko Tetiana

Dr.Sc. (Economics), Professor, Head of Department Finance,
Department of Finance,
Mukachevo State University
Mukachevo, Ukraine

E-mail: cher_tanya@rambler.ru

Senyshch Pavlo

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor,
Department of Banking,
University of Banking of the National Bank of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: cher_tanya@rambler.ru

ROLE OF THE BANKING SYSTEM IN CREDIT RELATIONS STABILIZATION IN UKRAINE

Abstract

Introduction. Credit relations get into all spheres of business activities at the current stage of the development of the economic system of Ukraine, moderate the whole process of social capital reproduction; penetrate into the sphere of exchange, monetary relations, finance, and process of production and consumption. The aim of the article lies in the determination of destabilization causes of credit relations in the country and in the grounding of influence reduction directions on functioning of credit market as well as on the actual sector of Ukraine's economics.

Methods. The methods of economic mathematical analysis, synthesis and generalization in statistical data processing; methods of induction and deduction while deterring the cause-effect relationship, are used during investigation.

Results. As the result of investigation those causes are distinguished which determine the direction of credit relations and the amounts of used accumulated credit resources, which are formed under the influence of market influence mechanisms. It is also substantiated that the development of fund market is one of the directions of credit relations stabilization as an alternative variant of formation of money resources proposition. It is determined that the global financial integration, possessing indisputable advantages, makes credit relations unprotected from the negative activities of causes of international stock markets such as changeability of stock exchange, percentage rate, liquidity, and money stream amounts, having heavy results for economic development. The role of credit relationships to ensure the dynamic development of the real sector of Ukraine has been analyzed. Particular attention is paid to the impact of bank lending channel on the dynamics of economic development of Ukraine. The peculiarities of credit relations arising from the participation of credit institutions have been substantiated. The author proves the effectiveness of monetary instruments of state regulatory impact by means of study of the influence of expansion or restriction of credit resources on the dynamics of economic development.

Discussion. The determination of credit relations' change under the influence of state regulation instruments serves as perspectives for the further development.

Keywords: credit, credit relations, bank credit, canal of bank credit, the index of financial intensity.

References

1. Chuhno, A.A. (2007). Pryroda suchasnyh groshej, kredytu ta groshovo-kredytnoi' polityky [The nature of modern money, credit and monetary policy]. *Finance of Ukraine*, 1, 3-16.
2. Chuhno, A.A. (1995). *Rynok* [Market]. Kyiv : Ukrai'na.
3. Byelova, I., & Bashlay, S. (2013). Vyznachennya finansovoyi stabil'nosti Ukrayiny [Definition of financial stability Ukraine]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 7, 25-31.
4. Kashyap, A., & Stein, Jeremy C. (1993). Denezhno-kreditnaya politika i bankovskoye kreditovaniye [Monetary Policy and Bank Lending]. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 4317. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w4317>.
5. National Bank of Ukraine. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.
6. National Bank of Ukraine. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
7. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. National Bank of Ukraine. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575.

Received: 02.13.2017 / Review 03.9.2017 / Accepted 03.16.2017

СТАТИСТИКА
ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІК

STATISTICS
AND INFORMATION
PROVISION OF ECONOMY

УДК 338.242:338.012
JEL Classification O11

Васильців Тарас

д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів, Україна

E-mail: tgvas77@ukr.net

Лупак Руслан

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки
Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів, Україна

E-mail: economist_555@mail.ru

Васильців Василь

аспірант
Національний інститут стратегічних досліджень
м. Київ, Україна

E-mail: vasylyvasyltsiv@icloud.com

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СЕКТОРУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. По мірі глобалізації світової економіки, у тому числі через активне і охоплююче застосування інформаційних та інтернет-технологій, все більше актуалізується важливість становлення і розвитку потужного та ефективного національного сектору інформаційних технологій, утвореного як суб'єктами господарювання, що ініціюють, створюють та комерціалізують інформаційні продукти та технології, так і елементами його основної і допоміжної інфраструктури. Становлення сектору інформаційно-комунікаційних технологій потребує забезпечення його економічної безпеки. Але державна політика в цій сфері потребує належного інформаційно-аналітичного забезпечення. Для його формування важливо узагальнити головні характеристики найбільш важливих складових економічної безпеки цього сектору національної економіки.

Методи. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи системного аналізу та теоретичного узагальнення, економічного аналізу і економіко-статистичний метод, метод структурно-логічного аналізу.

Результати. Сформовано інформаційно-аналітичну базу щодо функціонування і розвитку сектору ІТ. Проаналізовано такі функціональні складові економічної безпеки сектору як макроекономічна і виробнича, фінансова та інтелектуально-кадрова. Виділено основні тенденції розвитку цих складових а також відзначено які з індикаторів безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України демонструють спад. Для доповнення отриманих результатів було проведено пілотне експертне опитування з використанням анкет. Це дало можливість визначити які з чинників безпеки у сфері інформаційно-комунікаційних технологій мають максимально негативний вплив на економічну безпеку господарської діяльності, а які найменш негативний. Виходячи з виявлених найбільш негативних чинників впливу на економічну безпеку господарської діяльності у

сфері інформаційно-комунікаційних технологій, було сформовано рекомендації органам державного управління щодо стабілізації ситуації.

Перспективи. Подальші дослідження в аналізованій сфері доцільно зосередити на оцінюванні показників розвитку сектору інформаційно-комунікаційних технологій за регіонами держави.

Ключові слова: макроекономічна безпека, виробнича безпека, фінансова безпека, інтелектуально-кадрова безпека, сектор інформаційно-комунікаційних технологій.

Вступ.

В контексті доповнення макроекономічних передумов стабільного розвитку сектору інформаційно-комунікаційних технологій та їх впливу на економічну безпеку держави важливо охарактеризувати головні параметри безпосередньої економічної безпеки цього сектору національної економіки. При цьому, на наш погляд, більш доречно оцінювати інформаційну базу не в цілому за всіма галузями сектору інформаційно-комунікаційних технологій, а лише за тими з них, які мають безпосереднє відношення до проблем інформаційно-економічної безпеки України. З-поміж них такими, зокрема, є видання програмного забезпечення, телекомунікації, комп'ютерне програмування, надання інформаційних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження питань аналізу макроекономічної, виробничої, фінансової та інтелектуально-кадрової складової безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій здійснювалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як: С. Єсімов, В. Плєскач, І. Сараєва, Н. Носова, Л. Шевченко, О. Гриценко, С. Макуха, В. Мунтіян, О. Прокопенко, М. Петрушенко.

Незважаючи на підвищену увагу з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників до аналізу складових безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій, ряд питань теоретичного та практичного характеру, пов'язаних з проблемами формування сприятливого середовища для ведення господарської діяльності в галузі інформаційно-комунікаційних технологій, впливу конкурентних переваг сектору інформаційно-комунікаційних технологій на економічну безпеку держави, залишаються недостатньо вивченими.

Мета.

Метою статті є дослідження стану складових безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій та формування рекомендацій органам державного управління щодо дій, спрямованих на покращення їх стану.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи системного аналізу та теоретичного узагальнення; економічного аналізу і економіко-статистичний метод; метод експертного опитування.

Результати.

Виходячи з інформаційно-аналітичної бази, яку можна сформувати з даних вітчизняного статистичного спостереження щодо функціонування і розвитку аналізованого сектору, присутні можливості і для аналізу таких важливих функціональних складових економічної безпеки сектора інформаційно-комунікаційних технологій України, як макроекономічна та виробнича, фінансова та інтелектуально-кадрова.

Розраховані нами значення індикаторів за цими функціональними складовими безпеки подані в табл. 1, 2 та 3. Так, більшість значень показників макроекономічної та виробничої складової безпеки сектору у 2012-2014 рр. покращувалися (табл. 1). Це зокрема такі індикатори, як частка прибуткових підприємств (показник збільшився з 64,4% до 66,4% або на 2,0 в.п.), продуктивність праці (у 2014 р. показник становив 536,0 тис.грн на 1 особу та збільшився до 2012 р.

на 41,6%), обсяг реалізованої продукції в розрахунку на 1 підприємство (за 2012-2014 рр. показник збільшився на 7,7% та становив 8,4 млн. грн), частка доданої вартості (яка у 2014 р. становила 56,6% або на 2,2 в.п. більше, ніж у 2012 р.).

Ці тенденції об'єктивно позитивно позначаються на макроекономічній, а особливо на виробничій компоненті економічної безпеки сектору, оскільки в більшій мірі характеризують збільшення обсягів діяльності його суб'єктів.

Проте слабкою залишається така компонента безпеки як ефективність. До прикладу, рентабельність діяльності у 2014 р. була від'ємною та становила "мінус" 4,1%; частка реалізованої продукції у виготовленій скоротилася у 2014 р. до 91,2%. Проте, цей показник ще у 2012 р. становив 103,2%, що було на 12,0 в.п. більше.

Таблиця 1

Значення індикаторів макроекономічної та виробничої безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України у 2012-2014 рр.*

Індикатори	Роки			Темпи зростання / абсолютні відхилення, %	
	2012	2013	2014	2014 до 2013	2014 до 2012
Частка прибуткових підприємств, %	64,4	66,5	66,4	-0,1	2,0
Продуктивність праці, тис. грн/особу	378,6	402,0	536,0	133,3	141,6
Обсяг реалізованої продукції в розрахунку на 1 підприємство, млн грн	7,8	7,1	8,4	118,3	107,7
Рівень зносу основних засобів, %	52,5	64,2	58,8	-5,5	6,3
Частка реалізованої продукції у виготовленій, %	103,2	100,9	91,2	-9,7	-12,0
Частка доданої вартості, %	54,4	55,3	56,6	1,3	2,2
Рентабельність діяльності, %	2,5	5,3	-4,1	-9,4	-6,6

*Джерело: розраховано на основі [1, с. 343–344, 349, с. 357–361, с. 363]

Погіршується й ресурсне забезпечення економічної безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій. До прикладу, рівень зносу основних засобів у 2012 р. становив 52,5%, а у 2014 р. – 58,8%. Це і є свідченням недостатньої забезпеченості суб'єктів сектору технічною базою, яка, проте, тут надзвичайно важлива.

Що ж до фінансової складової безпеки сектору, то більшість значень її показників у 2012-2014 рр. погіршувалися (табл. 2). Це, зокрема, такі індикатори, як коефіцієнт автономії (показник зменшився з 0,5 до 0,2, тобто на 0,3), коефіцієнт загальної ліквідності (у 2014 р. показник становив 0,8 та залишився на рівні 2012 р.), коефіцієнт інвестування (за 2012-2014 рр. показник зменшився на 42,9% та встановився на рівні 0,4), коефіцієнт оборотності оборотних активів (який у 2014 р. становив 2,1 разів, що на 0,1 менше, ніж у 2012 р.), коефіцієнт відношення дебіторської заборгованості до кредиторської (який у 2014 р. становив 0,5 разів, що на 0,2 менше, ніж у 2012 р.) [2, с. 25-26].

Ці тенденції об'єктивно негативно позначаються на фінансовій безпеці сектору інформаційно-комунікаційних технологій України, а особливо на можливостях самостійного фінансування діяльності суб'єктів господарювання та залучення інвестицій в галузь.

Проте, активного посилення потребує така компонента безпеки як дохід на 1 грн власного капіталу. Так у 2014 р. цей показник підвищився до 4,7 грн/грн, тоді як ще у 2012 р. становив 1,5 грн/грн, що було на 3,2 грн/грн менше. Тобто темпи зростання доходу на 1 грн власного капіталу у 2014 р. до 2012 р. становили 2,1 рази.

Таблиця 2

Значення індикаторів фінансової безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України у 2012-2014 рр.*

Індикатори	Роки			Темпи зростання/ абсолютні відхилення, %	
	2012	2013	2014	2014 до 2013	2014 до 2012
Коефіцієнт автономії	0,5	0,4	0,2	50,0	40,0
Коефіцієнт загальної ліквідності	0,8	1,0	0,8	80,0	100,0
Коефіцієнт інвестування	0,7	0,7	0,4	57,1	57,1
Коефіцієнт оборотності оборотних активів, разів	2,3	2,4	2,1	87,5	91,3
Коефіцієнт відношення дебіторської заборгованості до кредиторської	0,7	0,8	0,5	62,5	71,4
Дохід на 1 грн власного капіталу, грн/грн	1,5	2,1	4,7	223,8	313,3

*Джерело: розраховано на основі [1, с. 347–348, с. 351, с. 353–354, с. 356–358]

Половина значень показників інтелектуально-кадрової безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України у 2012-2014 рр. погіршувалися (табл. 3). Це, зокрема, такі індикатори, як кількість працівників на одне підприємство (показник скоротився з 20 осіб до 17 осіб, тобто на 3 особи), рівень зарплати у доході (хоча у 2013 р. до 2012 р. показник збільшився на 0,9% та становив 32,5%, проте, вже у 2014 р. до 2013 р. він скоротився на -3,2% і становив 29,3%)

Таблиця 3

Значення індикаторів інтелектуально-кадрової безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України у 2012-2014 рр.*

Індикатори	Роки			Темпи зростання/ абсолютні відхилення, %	
	2012	2013	2014	2014 до 2013	2014 до 2012
Кількість працівників на одне підприємство, осіб	20	18	17	94,4	85,0
Коефіцієнт руху персоналу	1,0	0,9	0,8	-0,1	-0,2
Середньорічна зарплата, тис. грн	61,7	68,4	78,7	115,1	127,6
Рівень зарплати у доході, %	31,6	32,5	29,3	90,2	92,7

*Джерело: розраховано на основі [1, с. 343–346, с. 357–358]

Ці тенденції об'єктивно негативно позначаються на інтелектуально-кадровій безпеці сектору інформаційно-комунікаційних технологій України, оскільки в більшій мірі створюють передумови до відтоку кадрів з вітчизняних підприємств на зовнішній ринок праці [3, с. 10-12].

Разом з тим простежуються позитивні тенденції щодо такого індикатора інтелектуально-кадрової безпеки як коефіцієнт руху персоналу. Так у 2014 р. до 2012 р. він скоротився на 0,2%. Разом з тим, зросла середня заробітна плата (у 2014 р. до 2012 р. на 27,6 % і досягла рівня 78,7 тис. грн).

Отримані нами результати дають підстави для важливих висновків, але є недостатніми і потребують суттєвого доповнення характеристикою якісних параметрів економічної безпеки сектору. Для отримання таких даних нами у 2016 р. було проведено пілотне експертне опитування з використанням анкет, опитувалися керівники та головні фахівці провідних ІТ-компаній Західних областей України (2Event.com, Ciklum, EPAM, GlobalLogic, Sigma Software, Lohika, DataArt, Skelia, N-iX, Intellias). Загалом було опитано 74 особи і отримані результати дають підстави стверджувати про дещо кращі параметри головних функціональних складових економічної безпеки сектору, проте й вказують на гострі проблеми, які тут спостерігаються [4, с. 288].

За результатами проведеного експертного опитування керівників та провідних фахівців ІТ-компаній західних областей України можна зробити висновок, що максимально негативний вплив на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій здійснює недостатня розвиненість ринкової інфраструктури та недоступність її об'єктів (рис. 1).

В середньому експерти оцінили рівень впливу цього чинника як 6,6. На нашу думку, це обумовлено відсутністю так званих площадок, де узгоджуються параметри попиту та пропозиції послуг сектору інформаційно-комунікаційних технологій, відсутністю з боку держави гарантій для інвесторів, що можуть вкладати грошові ресурси в ІТ-проекти та відсутністю відлагодженої координації інвесторів, які вступають на новий для себе ринок України, надто слабкими тенденціями до модернізації виробничих процесів суб'єктами господарювання на внутрішньому ринку.

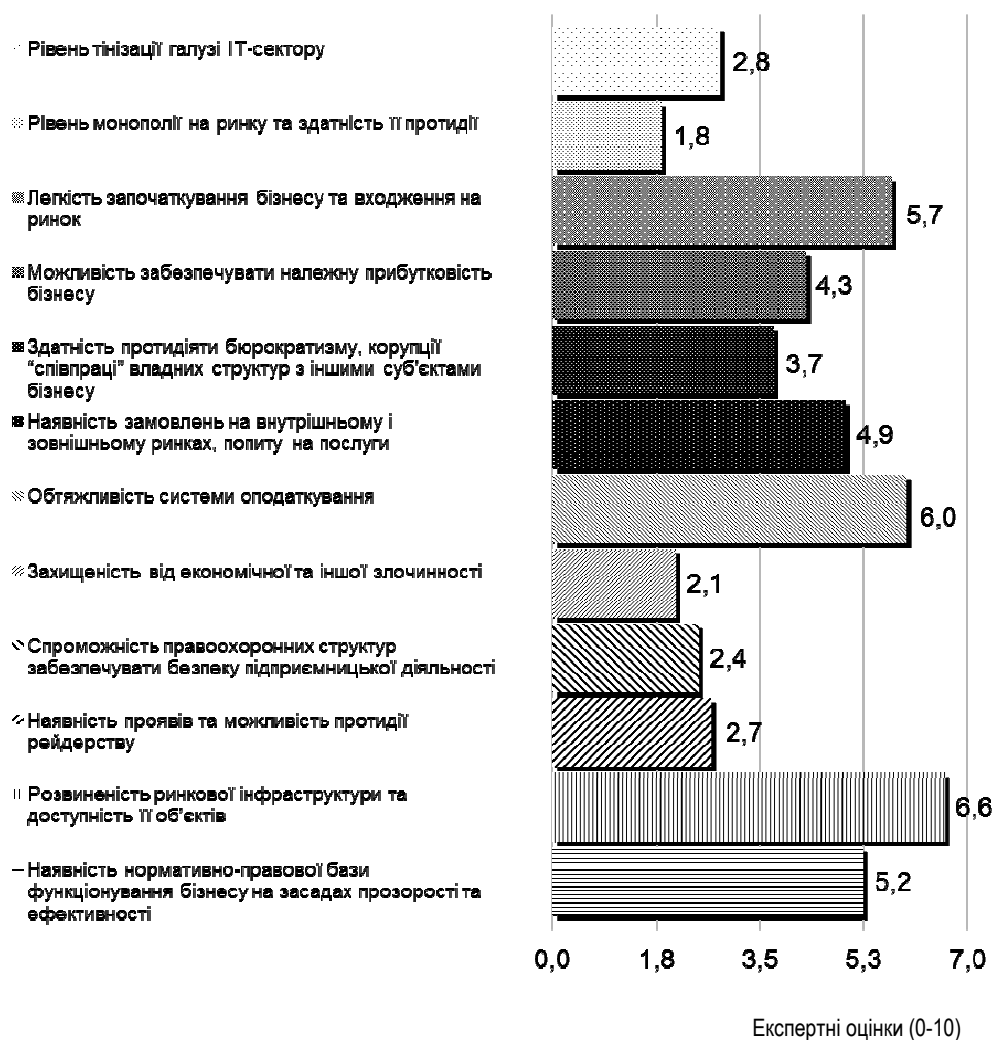

Рис. 1. Результати експертного опитування щодо впливу чинників макроекономічного середовища на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій*

*Джерело: складено за результатами експертного опитування

Загалом істотними чинниками макросередовища щодо впливу на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій є: обтяжливість системи оподаткування (6,0), легкість започаткування бізнесу та входження на ринок (5,7), наявність нормативно-правової бази функціонування бізнесу на засадах прозорості та ефективності (5,2). Встановлено, що серед чинників макросередовища найменш негативний вплив справляють: рівень монополії на ринку та здатність її протидії (1,8), захищеність від економічної та іншої злочинності (2,1), спроможність правоохоронних структур забезпечувати безпеку підприємницької діяльності (2,4), наявність проявів та можливість протидії рейдерству (2,7), рівень тінізації галузі ІТ-сектору (2,8).

Виходячи з переліку чинників макроекономічного середовища, які найслабше впливають на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, можна констатувати, що для ринку інформаційно-комунікаційних технологій не є характерними такі недоліки як тінізація та монополізація галузі [5, с. 249-252]. Це доволі суттєва особливість вітчизняної сфери ІТ-технологій, оскільки для інших ринків саме ці чинники мають особливо суттєвий негативний вплив на стан безпеки господарювання.

Виходячи з виявлених найбільш негативних чинників, органам державного управління необхідно передусім здійснювати діяльність спрямовану на розвиток ринкової інфраструктури та покращення доступності її об'єктів, спрощення системи оподаткування для суб'єктів ринку інформаційно-комунікаційних технологій, а також створення умов для легкості започаткування бізнесу та входження на ринок нових суб'єктів.

Щодо впливу чинників виробничого забезпечення на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, то експерти виділили як найбільш негативний чинник сформованість системи комунікації зі споживачами та контрагентами (рис. 2).

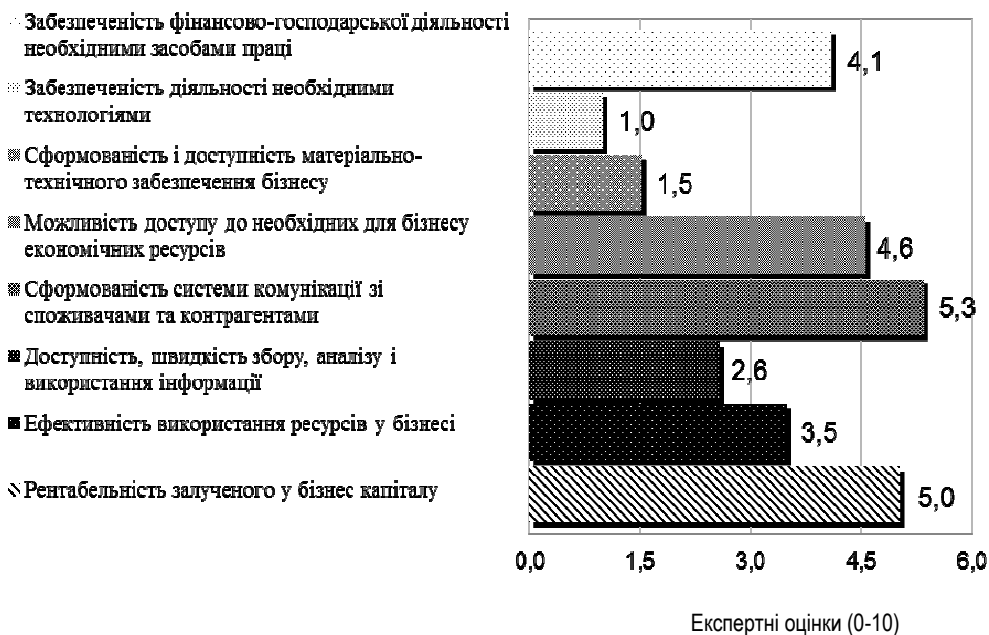

Рис. 2. Результати експертного опитування щодо впливу чинників виробничого забезпечення на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій*

*Джерело: складено за результатами експертного опитування

В середньому експерти оцінили рівень впливу цього чинника як 5,3. На нашу думку, це обумовлено недостатньою кількістю зусиль, що докладаються підприємствами для розвитку діяльності, спрямованої на інформування, переконання, нагадування споживачам та ринку в цілому про свої послуги та конкурентні переваги.

Встановлено, що вагомими чинниками виробничого забезпечення щодо впливу на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій є рентабельність залученого у бізнес капіталу (5,0), можливість доступу до необхідних для бізнесу економічних ресурсів (4,6), забезпеченість фінансово-господарської діяльності засобами праці (4,1). Встановлено, що серед чинників виробничого забезпечення найменш негативний вплив мають забезпеченість діяльності технологіями (1,0), та сформованість і доступність матеріально-технічного забезпечення бізнесу (1,5). На нашу думку, слабкість впливу такого чинника як забезпеченість технологіями та сформованість і доступність матеріально-технічного забезпечення бізнесу обумовлена тим, що, зазвичай, розробники програмного забезпечення мають власну високопродуктивну техніку, та, окрім підключення до мережі Інтернет, практично більше не потребують особливих засобів праці і технологій [6, с. 258-260].

На наш погляд, органам державного управління необхідно активніше здійснювати діяльність, спрямовану на пошук та підтримку вітчизняних стартапів, а також об'єднати розробників програмного та апаратного забезпечення для спільного втілення важливих для держави та суспільства ІТ-проектів, формування людського капіталу для впровадження та виходу на світовий ринок інформаційно-комунікаційних технологій, відкриття національних кредитних ліній та фондів, які акумулюватимуть кошти для підтримки перспективних проектів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, а також здійснюватимуть постійний моніторинг ІТ-кластерів відносно виявлення перспективних проектів та підтримки їх необхідними обсягами інвестицій.

Щодо впливу чинників фінансової складової на економічну безпеку господарської діяльності, то експерти виділили найбільш суттєвими чинниками достатність власних фінансових ресурсів для обслуговування поточної діяльності (6,3) та залежність бізнесу від залученого капіталу (6,1) (рис. 3). Це підтверджує високу залежність бізнесу від його фінансування. При чому високою є залежність як від власного, так і залученого капіталу. На нашу думку, це пов'язано з тим, що створення ІТ-продукту процес тривалий і часто потребує фінансування поточних господарських витрат, віддача яких, по-перше, має довгостроковий характер та, по-друге, ще не гарантована. Крім того, далеко не всі суб'єкти сфери інформаційно-комунікаційних технологій володіють власними фінансовими ресурсами для забезпечення операційних витрат. В основному ІТ-компаніям вдається почати і підтримувати свою господарську діяльність за рахунок інвестицій, здебільшого залучених із зовнішнього ринку. Свою діяльність суб'єкти ІТ-ринку починають з статутного капіталу, закладеного засновниками. Проте в подальшому підприємства можуть розвиватися лише за рахунок залучення додаткових фінансових інвестицій ззовні.

Звернімо також увагу, на високий рівень залежності економічної безпеки суб'єктів сфери інформаційно-комунікаційних технологій від забезпечення беззбитковості господарювання (5,5) (очевидно, це обумовлено недостатнім рівнем запасу фінансової безпеки господарювання), наявності інвестицій для розвитку діяльності (5,1) (що підтверджується поділом бізнесу на окремі інвестиційні проекти), а також необхідності чіткого бюджетування господарської діяльності (4,6) (це вказує на необхідність дотримання високої дисципліни в управлінні фінансами) [7].

З іншого боку для аналізованої галузі не характерні великі обсяги поточних, зокрема виробничих, витрат, розширень калькуляцій собівартості. Відтак, бізнес тут менш залежний від якості банківських послуг (3,4), управління борговими зобов'язаннями (3,2), девальвації національної валюти (1,9), страхування операційних ризиків (1,2)

Тому, владним структурам доречніше зорієнтувати свої зусилля на покращенні зовнішнього і внутрішнього фінансово-інвестиційного забезпечення функціонування і розвитку суб'єктів ІТ-сектора, що в більшій мірі корелює зі зміцненням економічної безпеки у цьому секторі вітчизняної

економіки.

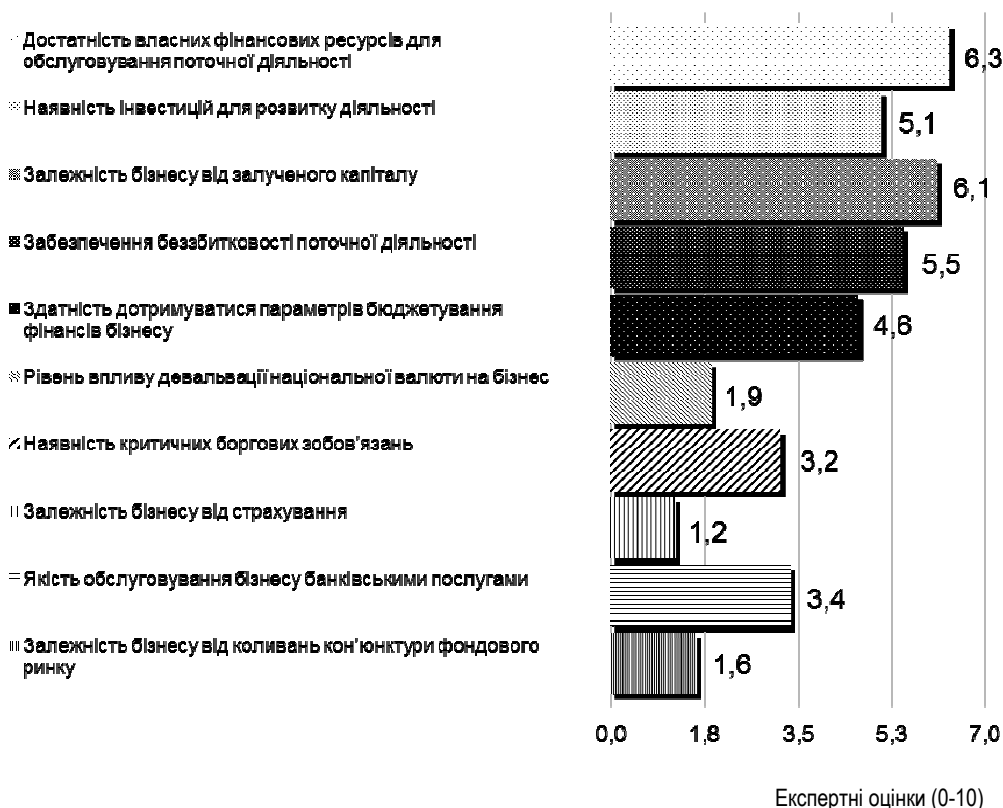

Рис. 3. Результати експертного опитування щодо впливу чинників фінансової складової на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій*

*Джерело: складено за результатами експертного опитування

Щодо впливу чинників інтелектуально-кадрового потенціалу на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, то варто зробити висновок, що практично всі чинники (крім економічного шпигунства) цієї складової економічної безпеки сектора мають істотний вплив на стан її безпеки (рис. 4). По-перше, тут суттєво впливає здатність суб'єктів бізнесу забезпечити достатню автоматизацію і комп'ютеризацію виробничих процесів (6,2). Керівники суб'єктів господарювання на сьогоднішній день розглядають це як довгострокову інвестицію. Проте, як показує практика, світова тенденція до максимальної автоматизації виробничих процесів, з часом робить малоактивні до автоматизації та комп'ютеризації виробничих процесів підприємства менш конкурентоспроможними та інертними.

Відмітимо, що істотними чинниками інтелектуально-кадрового потенціалу щодо впливу на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій також є рівень загрози втрати комерційної інформації через переманювання фахівців (5,4), рівень загрози втрати інтелектуальних розробок підприємства (5,0), ефективне управління програмами перепідготовки кадрів (4,8), забезпеченість бізнесу кваліфікованими кадрами та інтелектуальним капіталом, якість підготовки персоналу для бізнесу (4,5).

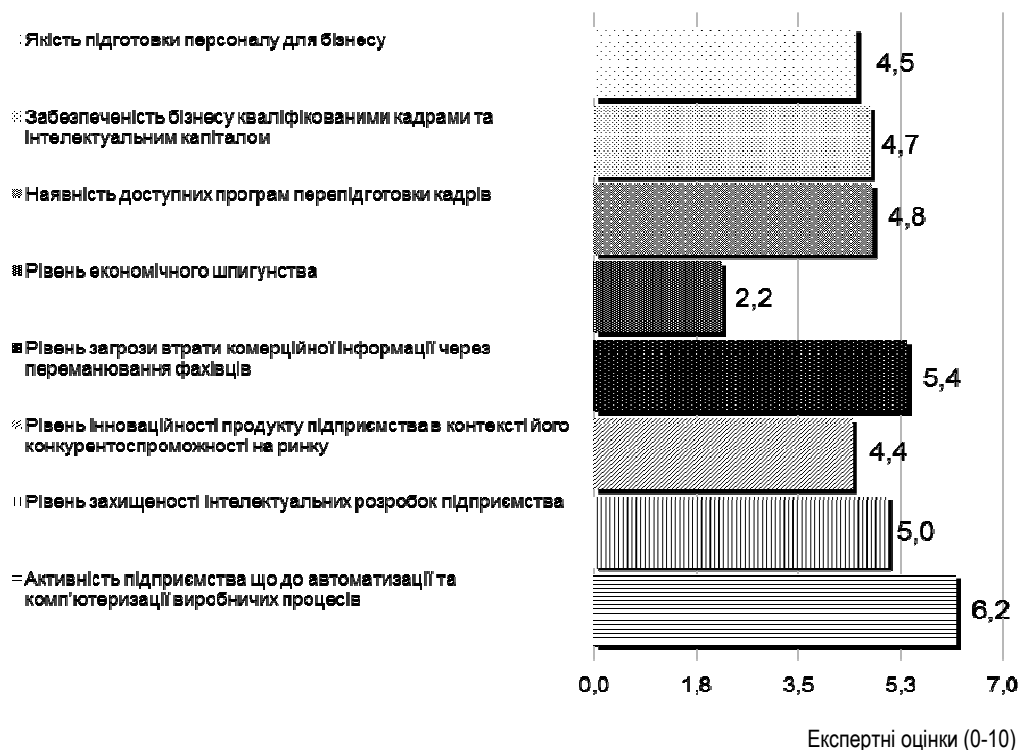

Рис. 4 Результати експертного опитування щодо впливу чинників інтелектуально-кадрового потенціалу на економічну безпеку господарської діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій*

*Джерело: складено за результатами експертного опитування

Виходячи з цього, органам державного управління в цілях реалізації ефективної політики зі зміцнення економічної безпеки сектору слід надавати активну підтримку суб'єктам господарювання щодо підготовки якісних фахівців у цій сфері, їх своєчасної та якісної перепідготовки і підвищення кваліфікації, наявності матеріальної і нематеріальної мотивації щодо роботи в галузі, протидії зовнішній трудовій міграції [8, с. 34-36].

Висновки і перспективи.

Виходячи з інформаційно-аналітичної бази, яку можна сформувати з даних вітчизняного статистичного спостереження, більшість значень показників макроекономічної та виробничої складової безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій у 2012-2014 рр. покращувалися. Ці тенденції характеризують збільшення обсягів діяльності його суб'єктів. Проте, слабкою залишається така компонента безпеки як ефективність. Що ж до фінансової складової, то більшість значень її показників погіршувалися. Ці тенденції об'єктивно негативно позначаються на фінансовій безпеці сектору, а особливо на можливостях самостійного фінансування діяльності суб'єктів господарювання та залучення інвестицій в галузь. Негативно позначається на інтелектуально-кадровій безпеці сектору те, що половина значень показників її погіршувалися. Це в більшій мірі створює передумови до відтоку кадрів на зовнішній ринок праці.

За результатами пілотного експертного опитування ми дійшли висновку, що максимально негативний вплив серед чинників макроекономічного середовища на економічну безпеку здійснює

недостатня розвиненість ринкової інфраструктури та недоступність її об'єктів. Виходячи з чинників, які найслабше впливають, можна констатувати, що для ринку ІКТ не є характерними такі недоліки як тінізація та монополізація галузі. Тому, органам державного управління необхідно передусім здійснювати діяльність спрямовану на розвиток ринкової інфраструктури, спрощення системи оподаткування для суб'єктів ринку, а також створення умов для легкості започаткування бізнесу та входження на ринок.

Експерти виділили як найбільш негативний чинник виробничого забезпечення – сформованість системи комунікації зі споживачами та контрагентами. Встановлено, що забезпеченість діяльності технологіями, та сформованість і доступність матеріально-технічного забезпечення бізнесу мають найменш негативний вплив. Тому органам державного управління необхідно активніше здійснювати пошук та підтримку вітчизняних стартапів, а також об'єднать розробників програмного та апаратного забезпечення для спільного втілення важливих для держави і суспільства ІТ-проектів.

Щодо впливу чинників фінансової складової на економічну безпеку господарської діяльності, то експерти виділили найбільш суттєвими достатність власних фінансових ресурсів для обслуговування поточної діяльності та залежність бізнесу від залученого капіталу. Відтак, владним структурам доречніше спрямувати свої зусилля на покращення зовнішнього і внутрішнього фінансово-інвестиційного забезпечення.

Практично всі чинники інтелектуально-кадрового потенціалу (крім економічного шпигунства) мають істотний вплив на стан економічної безпеки господарської діяльності у сфері ІКТ. Зокрема, суттєвою є здатність суб'єктів бізнесу забезпечити своєчасну автоматизацію і комп'ютеризацію виробничих процесів. Рівень загрози втрати комерційної інформації через переманювання фахівців також є істотним чинником інтелектуально-кадрового потенціалу. Виходячи з цього, органам державного управління слід надавати активну підтримку суб'єктам господарювання щодо підготовки якісних фахівців, їх своєчасної та якісної перепідготовки і підвищення кваліфікації, наявності матеріальної і нематеріальної мотивації щодо роботи в галузі, протидії зовнішній трудовій міграції

Подальші дослідження в аналізованій сфері доцільно зосередити на оцінюванні показників розвитку сектору інформаційно-комунікаційних технологій за регіонами держави.

Список використаних джерел

1. Діяльність суб'єктів господарювання 2014 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2015. 465 с.
2. Єсімов С.С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 24-29.
3. Плєскач В.Л. Формування ринку інформаційних послуг в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Н.-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. К. 2006. 36 с.
4. Сараєва І.М. Носова Н.І. Вплив розвитку сектору інформаційних технологій на трансформаційні зрушення в економіці України. *Економічні інновації* Одеса: ІПРЕЕД НАН України. 2011. Вип. 43. С. 285-292.
5. Шевченко, Л.С. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст] / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха. Харків : Право, 2009. 312 с.
6. Мунтян В.І. Прокопенко О.В., Петрушенко М.М. Економічна безпека держави: стратегія, енергетика, інформаційні технології. Київ : Видавництво «ТОВ «Юрка Любченка», 2014. 468 с.
7. Україна. Постанова. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України" : від 31.03.2016 р. № 1073-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>
8. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України 2015 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 44 с.

Статтю отримано: 23.01.2017 / Рецензування 20.02.2017 / Прийнято до друку: 27.02.2017

Vasylytsiv Taras

Dr.Sc. (Economics), Professor,
Department of Finance, credit and insurance,
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine

E-mail: tgvas@mail.ru

Lypak Ruslan

Ph.D. (in Economics), Associate Professor,
Department of Economy,
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine

E-mail: economist_555@mail.ru

Vasylytsiv Vasyi

Postgraduate Student,
Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: vasylvasylytsiv@icloud.com

ANALYSIS OF MACROECONOMIC, INDUSTRIAL, FINANCIAL, INTELLECTUAL AND HUMAN RESOURCES COMPONENT OF UKRAINE INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES SECTOR SECURITY

Abstract

Introduction. Importance of the powerful and efficient national information technology sector formation and development, formed by entities, who initiates, creates and commercializes information products and technologies, as well as its main elements and supporting infrastructure are increasingly actualized as the result of world economy globalization, in the particular through active and embracing use of information and Internet technologies. Formation of the information and communication technologies sector needs to ensure its economic security. But government policy in this area requires appropriate information and analytical support. It is important to summarize the main characteristics of the most important national economy sector of economic of security components for its formation.

Methods. The general scientific and special methods of system analysis and theoretical generalization, economic analysis, the economical and statistical method, the method of structural and logical analysis are used during the research.

Results. The information and analytical database on the IT sector functioning and development is formed. As well as analyzed such functional parts of sector economic security as macroeconomic and manufacturing, financial, intellectual and human resources. The main trends of these components as well as noted what ICT Ukraine sector security indicators shows decline are highlighted. The pilot expert survey using questionnaires is conducted to complement the obtained results. This made possible to identify, what factors of the security in information and communication technologies area has most negative impact on the economic security of the business activity, and which has the least negative. The recommendations to the state authorities to stabilize the situation are formed based on identified the most negative factors of the impact on business activity economic security in the information and communication technologies area.

Discussion. Further research in the analyzed area is advisable to focus on indicator evaluation of the ICT sector development by regions of the state.

Keywords: macroeconomic security, manufacturing security, financial security, intellectual and personnel security, the sector of information and communication technologies.

References

1. *Diyal'nist' sub'yektiv hospodaryuvannya* [The activities of economic entities in 2014] (2015). State Statistics Service of Ukraine.
2. Yesimov, S. S. (2015). *Vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy yak predmet administratyvno-pravovoho rehulyuvannya* [The use of information technology as the subject of administrative and legal regulation]. "Herald of National University "Lviv Polytechnic". Jurisprudence, 827, 24-29.
3. Pleskach, V. L. (2006). *Formuvannya rynku informatsiynykh posluh v Ukrayini* [Shaping of market

information services in Ukraine] (Unpublished doctoral dissertation). Scientific Research Financial Institute under the Ukraine Ministry of Finance, Kiev

4. Sarayeva, I. M. (2011) Vplyv rozvytku sektoru informatsiynykh tekhnolohiy na transformatsiyni zrushennya v ekonomitsi Ukrayiny [The impact of information technology sector development in transformational changes in the economy of Ukraine]. *Economic innovation*, 43, 285-292

5. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., & Makukha, S. M. (2009). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist' ta napryamy formuvannya* [The economic security of the state: nature and directions of shaping]. Kharkov, Ukraine: "Vydannya Pravo

6. Muntiyani, V. I. (2014). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: stratehiya, enerhetyka, informatsiyni tekhnolohiyi* [The economic security of the state: strategy, energetics, information technologies]. Kiev, Ukraine: "TOV "Yurka Lyubchenka"

7. Decree of Ukraine about parliamentary hearings recommendations on the topic of: "Reform of the area of information and communication technologies and development of Ukraine's information space". Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>

8. *Investytsiyi zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti Ukrayiny 2015* [Investments of foreign economic activity of Ukraine 2015] (2016). State Statistics Service of Ukraine.

Received: 01.23.2017 / Review 02.20.2017 / Accepted 02.27.2017

Відомості про авторів

Баланюк Іван, д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", м. Івано-Франківськ, Україна,

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

Бєлко Ігор, здобувач кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна,

E-mail: belko-dpi@ukr.net

Васильців Василь, аспірант, Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ, Україна,

E-mail: vasylyasylytsiv@icloud.com

Васильців Тарас, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, кредиту та страхування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** tgvas77@ukr.net

Войцещук Андрій, к.е.н., доцент, директор департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення, Державна фіскальна служба, м. Хмельницький, Україна,

E-mail: v_and@i.ua

Грицина Леся, к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, **E-mail:** mev2010conf@gmail.com

Жмурко Інна, к.е.н., доцент кафедри обліку і фінансів, ПВНЗ «Хмельницький економічний університет», м. Хмельницький, Україна, **E-mail:** Zhmyrko_iv@ukr.net

Забара Алевтина, старший викладач кафедри економіки, Сумський національний аграрний університет м. Суми, Україна, **E-mail:** zabaralevtina@gmail.com

Іванько Анатолій, к.е.н., доцент кафедри аграрної економіки, заслужений працівник сільського господарства України, ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин, Україна,

E-mail: A_Ivanko@meta.ua

Касперевич Лілія, аспірант, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ, Україна,

E-mail: lilykasper@gmail.com

Коваленко Вікторія, д.е.н., професор, професор кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна, **E-mail:** kovalenko-6868@mail.ru

Козин Лариса, к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту ТНЕУ, м. Івано-Франківськ, Україна,

E-mail: lorakozin@meta.ua

Коморна Оксана, здобувач, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ, Україна,

E-mail: oksanakkom@gmail.com

Лобанова Оксана, асистент кафедри геодезії та землеустрою, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** lobanova_oxsanochka@mail.ua

Лупак Руслан, к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** economist_555@mail.ru

Никитюк Юрій, к.с.-г.н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії збалансованого природокористування, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** zdobuvach_naan@i.ua

Омельяненко Віталій, к.е.н., асистент кафедри економічної теорії, Сумський державний університет, м. Суми, Україна, **E-mail:** omvitaliy@gmail.com

Охріменко Ігор, д.е.н., професор, проректор з навчальної роботи, Київський кооперативний інститут бізнесу і права Київської регіональної спілки споживчої кооперації, м. Київ, Україна,

E-mail: iv.okhrim@gmail.com

Пархоменко Валерій, головний державний інспектор відділу спецпідготовки з протидії митним та податковим правопорушенням та організації оперативно-розшукової діяльності департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення, Державна фіскальна служба, м. Хмельницький, Україна

Піхняк Тетяна, к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький, Україна, **E-mail:** natdumich@meta.ua

Сава Андрій, к.е.н., с.н.с., докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна, **E-mail:** andriy_sava@ukr.net

Сениц Павло, к.е.н., доцент, доцент кафедри банківської справи, ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ, Україна, **E-mail:** cher_tanya@rambler.ru

Черничко Тетяна, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна, **E-mail:** cher_tanya@rambler.ru

Чудовська Вікторія, к.е.н., старший науковий співробітник, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** chudovskaja@i.ua

Information about the authors

- Balaniuk Ivan**, Dr.Sc. (Economics), Professor, Head the Department of Accounting and Auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, **E-mail:** ifbalaniuk@gmail.com
- Belko Ihor**, applicant, Department of Management, Public Management and Administration, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** belko-dpi@ukr.net
- Vasylytsiv Vasyl**, Postgraduate Student, Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** vasylyvasylytsiv@icloud.com
- Vasylytsiv Taras**, Dr.Sc. (Economics), Professor, Department of Finance, credit and insurance, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** tgvas@mail.ru
- Voitseshchuk Andrii**, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Director, Department of specialized training and Dog Training provision, State Fiscal Service, Khmelnytskyi, Ukraine, **E-mail:** v_and@i.ua
- Hrytsyna Lesya**, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine, **E-mail:** mev2010conf@gmail.com
- Zhmurko Inna**, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Finance, PVNZ «Khmelnytsky University of Economics», Khmelnytsky, Ukraine, **E-mail:** Zhmyrko_iv@ukr.net
- Zabara Alevtina**, Senior Lecturer Department of Economy, Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine, **E-mail:** zabaralevtina@gmail.com
- Ivanko Anatoliy**, Ph.D. (in Economics), Assistant Professor, Honoured Worker of Agriculture of Ukraine, Department of agrarian economics, SS of NUBNM of Ukraine «Nizhyn Agrotechnical Institute», Nizhyn, Ukraine, **E-mail:** A_Ivanko@meta.ua
- Kasperevych Liliya**, Postgraduate student, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** lilykasper@gmail.com
- Kovalenko Viktoria**, Dr.Sc. (Economics), Professor, Department of Banking, Odesa National University of Economics, Odesa, Ukraine, **E-mail:** kovalenko-6868@mail.ru
- Kozyn Larysa**, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of International Economy, Marketing & Management, Ivano-Frankivsk Educational and Research Institute of Management of TNEU, Ivano-Frankivsk, Ukraine, **E-mail:** lorakozin@meta.ua
- Komorna Oksana**, Postgraduate Student, Institute of Agroecology and Nature of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** oksanakom@gmail.com
- Lobanova Oksana**, assistant, Department of Geodesy and Land Management, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** lobanova_oksanochka@mail.ua
- Lypak Ruslan**, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Economy, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** economist_555@mail.ru
- Nykytyuk Yuriy**, Ph.D. (in Agriculture), Senior Research Fellow, Senior Research Fellow, Laboratory of Balanced Nature
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
E-mail: zdobuvach_naana@i.ua
- Omelyanenko Vitaliy**, Ph.D. (in Economics), Assis. Prof., Department of Economic Theory, Sumy State University, Sumy, Ukraine, **E-mail:** omvitaliy@gmail.com
- Okhrimenko Igor**, Dr. Sc. (Economics), Professor, Vice Rector for Academic Affairs, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law of Kyiv Regional Union of Consumer Cooperatives, Kyiv, Ukraine,
E-mail: iv.okhrim@gmail.com
- Parkhomenko Valerii**, Chief state inspector, Department of special training on combating customs and tax offenses and the organization of operational and investigative activities, Department of specialized training and Dog Training provision, State Fiscal Service, Khmelnytskyi, Ukraine

Pihniak Tetiana, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Finance, Accounting and Auditing, Khmelnytsky Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytsky, Ukraine,

E-mail: natdumich@meta.ua

Sava Andriy, Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Doctoral student, NSC «Institute of agrarian economics», Kyiv, Ukraine, **E-mail:** andriy_sava@ukr.net

Senyshch Pavlo, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Banking, University of Banking of the National Bank of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

E-mail: cher_tanya@rambler.ru

Chernychko Tetiana, Dr.Sc. (Economics), Professor, Head of Department Finance, Department of Finance, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, **E-mail:** cher_tanya@rambler.ru

Chudovska Victoriia, Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** chudovskaja@i.ua

Науково-практичне видання

Scientific-practical edition

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

THE ECONOMIC DISCOURSE

Міжнародний науковий журнал

International scientific journal

Випуск 1. 2017

Issue 1. 2017

Підписано до друку 31.03.2017 р.
Формат 70x100 1/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний. Зам. 04/2017.
Умовн. друк. арк. 14,06. Тираж 100.

Віддруковано з готових діапозитивів
в СМП «ТАЙП» вул. Чернівецька, 44 б,
м. Тернопіль, Україна, 46000
тел. +38 0352 527500; +38 0352 522616

Signed for printing 03.31.2017 p.
Format 70x100 1/16. Type Arial.
Offset paper. Printing offset. Order. 04/2017.
Cond. print. sheets. 14,06. Copies 100.

Printed:
Tajp, joint small enterprise, Chernivetska St., 44b,
Ternopil, Ukraine, 46000,
tel. +38 0352 527500; +38 0352 522616